BIBLIOTHECA
SCRIPTORUM GRAECORUM ET ROMANORUM
TEUBNERIANA.

C. IULI CAESARIS
COMMENTARII
DE
BELLO CIVILI.

IN USUM SCHOLARUM

RECOGNOVIT

BERNARDUS DINTER.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCCLXXXVI.

Editio minor.

C. IULI CAESARIS
COMMENTARII
DE
BELLO CIVILI.

IN USUM SCHOLARUM

RECOGNOVIT

BERNARDUS DINTER.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCCLXXXVI.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

C. IULI CAESARIS

DE BELLO CIVILI

COMMENTARIUS PRIMUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCV.] I. Res in Italia, Africa, Gallia gestae.

De litteris Caesaris non refertur ad senatum, qui aperte avet Pompeio. Senatus consulta in Caesarem fiunt. Provin-iae Pompeianis decernuntur, tota Italia delectus habentur, . I—VI. Caesar frustra pacem servare conatus auctis suis opiis omni ora marituma Italiae — maxime Corfinio oppido — a Ravenna ad Brundisium potitur, unde Pompeius obses-us ab eo Dyrrachium traicit, c. VII—XXVIIII. Ex Pom-eianis M. Cotta a Valerio legato Caesaris eicitur ex Sardinia. tem M. Cato ab C. Curione ex Sicilia, P. Attius Varus in Africa esistit L. Aelio Tuberoni [Q. Tulli Ciceronis legato], c. XXX. XXXI. Caesar postquam Romae in senatu de pace egit frustra-que legatos ad Pompeium mittendos censuit, in Galliam ulte-riorem proficiscitur. Ubi cum Massilia ei portas clausisset, eam oppugnat, c. XXXII—XXXVI.

II. Bellum in Hispania cum Afranio et Petreio gestum.

Caesar C. Trebonio et D. Bruto ad Massiliam relictis C. Fabio legato praemisso ipse in Hispaniam contendit, quam L. Afranius et M. Petreius legati Pompei obtinebant, c. XXXVII. XXXVIII. Cum his pluribus proeliis certat, maxime ad Ilerdam, c. XXXVIIII—LII. Rebus prospere gestis Pompeianorum animi confirmantur; Caesar strenue resistit, c. LIII—LV. — Interea proelio navali Massilienses a D. Bruto vincuntur, c. LVI—LVIII. — Fortuna subito mutata Caesar, postquam aliquot Hispaniae populi ab Afranio desciverunt, cum hoc et Petreio prospere pugnat, c. LVIIII—LXX. Dum Caesar sine proelio victoriam se reportaturum sperat et ab adversariis de ducum vita

atque de pace cum eo agitur, Petreius partem Caesarianorum perfide trucidat, Caesar Pompeianos salvos dimittit, c. LXXI—LXXVII. Afraniani omnis generis inopia pressi castra relinquunt; in itinere impediuntur ab Caesare et ad deditionem coguntur, c. LXXVIII—LXXXV. Caesar partem exercitus hostium statim, reliquos postea dimittit, c. LXXXVI. LXXXVII.

1 I. Litteris a Gaio Caesare consulibus redditis, aegre
ab his impetratum est summa tribunorum plebis conten-
tione, ut in senatu recitarentur; ut vero ex litteris ad se-
2 natum referretur, impetrari non potuit. Referunt consu-
les de republica [in civitate]. L. Lentulus consul senatui
reique publicae se non defuturum pollicetur, si audacter
3 ac fortiter sententias dicere velint; sin Caesarem respi-
ciant atque eius gratiam sequantur, ut superioribus fece-
rint temporibus, se sibi consilium capturum neque senatus
auctoritati obtemperaturum; habere se quoque ad Caesa-
4 ris gratiam atque amicitiam receptum. In eandem sen-
tentiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo reipubli-
cae non deesse, si senatus sequatur; si cunctetur atque
agat lenius, nequiquam eius auxilium, si postea velit, se-
natum imploraturum.

1 II. Haec Scipionis oratio, quod senatus in urbe habe-
batur Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompei mitti
2 videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo
M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere
ante de ea re ad senatum referri, quam delectus tota Ita-
lia habiti et exercitus conscripti essent, quo praesidio
3 tuto et libere senatus, quae vellet, decernere auderet; ut
M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in suas provin-
cias proficisceretur, ne qua esset armorum causa: timere
Caesarem ereptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius
periculum reservare et retinere eas ad urbem Pompeius
4 videretur; ut M. Rufus, qui sententiam Calidii paucis fere
mutatis rebus sequebatur. Hi omnes convicio L. Lentuli
5 consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Ca-
lidii pronuntiaturum se omnino negavit, Marcellus perter-
6 ritus conviciis a sua sententia discessit. Sic vocibus con-
sulis, terrore praesentis exercitus, minis amicorum Pom-

pei plerique compulsi inviti et coacti Scipionis sententiam
secuntur: uti ante certam diem Caesar exercitum dimit-
tat; si non faciat, eum adversus rempublicam facturum
videri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni ple- 7
bis. Refertur confestim de intercessione tribunorum.
Dicuntur sententiae graves; ut quisque acerbissime cru- 8
delissimeque dixit, ita [quam] maxime ab inimicis Caesa-
ris conlaudatur.

III. Misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt eius 1
ordinis, a Pompeio evocantur. Laudat Pompeius atque
in posterum confirmat, segniores castigat atque incitat.
Multi undique ex veteribus Pompei exercitibus spe prae- 2
miorum atque ordinum evocantur, multi ex duabus legio-
nibus, quae sunt traditae a Caesare, accersuntur. Com- 3
pletur urbs et [ius] comitium tribunis, centurionibus, evo-
catis. Omnes amici consulum, necessarii Pompei atque 4
eorum, qui veteres inimicitias cum Caesare gerebant, in
senatum coguntur; quorum vocibus et concursu terren- 5
tur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque vero libere
decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso censor, 6
sese iturum ad Caesarem, item L. Roscius praetor, qui
de his rebus eum doceant; sex dies ad eam rem confi-
ciendam spatii postulant. Dicuntur etiam ab nonnullis 7
sententiae, ut legati ad Caesarem mittantur, qui volunta-
tem senatus ei proponant.

IIII. Omnibus his resistitur omnibusque oratio con- 1
sulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres ini-
micitiae Caesaris incitant et dolor repulsae. Lentulus 2
aeris alieni magnitudine et spe exercitus ac provincia-
rum et regum appellandorum largitionibus movetur, se-
que alterum fore Sullam inter suos gloriatur, ad quem
summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciae 3
atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine par-
titurum cum Pompeio arbitrabatur, simul iudiciorum me-
tus, adulatio atque ostentatio sui et potentium, qui in
republica iudiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pom- 4
peius, ab inimicis Caesaris incitatus et quod neminem
dignitate secum exaequari volebat, totum se ab eius ami-

citia averterat et cum communibus inimicis in gratiam
redierat, quorum ipse maximam partem illo adfinitatis
5 tempore iniunxerat Caesari; simul infamia duarum legio-
num permotus, quas ab itinere Asiae Syriaeque ad suam
potentiam dominatumque converterat, rem ad arma de-
duci studebat.

1 V. His de causis aguntur omnia raptim atque tur-
bate. Nec docendi Caesaris propinquis eius spatium da-
tur, nec tribunis plebis sui periculi deprecandi neque
etiam extremi iuris intercessione retinendi [, quod L. Sulla
2 reliquerat,] facultas tribuitur, sed de sua salute septimo
die cogitare coguntur, quod illi turbulentissimi superio-
ribus temporibus tribuni plebis *post* octo denique menses
3 variarum actionum respicere ac timere consuerant. Decur-
ritur ad illud extremum atque ultimum senatus consul-
tum, quo nisi paene in ipso urbis incendio atque in despe-
ratione omnium salutis [latorum audacia] numquam ante
descensum est: dent operam consules, praetores, tribuni
plebis, quique *pro* coss. *sint* ad urbem, ne quid respublica
4 detrimenti capiat. Haec SCto perscribuntur a. d. VII. Id.
Ian. Itaque V primis diebus, quibus haberi senatus po-
tuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto
comitiali et de imperio Caesaris et de amplissimis viris,
tribunis plebis, gravissime acerbissimeque decernitur.
5 Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis seseque ad Cae-
sarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennae expecta-
batque suis lenissimis postulatis responsa, si qua hominum
aequitate res ad otium deduci posset.

1 VI. Proximis diebus habetur extra urbem senatus.
Pompeius eadem illa, quae per Scipionem ostenderat,
agit; senatus virtutem constantiamque conlaudat; copias
2 suas exponit: legiones habere sese paratas X; praeterea
cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Cae-
sarem milites neque iis posse persuaderi, uti eum defen-
3 dant aut sequantur saltem. De reliquis rebus ad senatum
refertur: tota Italia delectus habeatur; Faustus Sulla pro-
pere in Mauritaniam mittatur; pecunia uti ex aerario
4 Pompeio detur. Refertur etiam de rege Iuba, ut socius

sit atque amicus; Marcellus vero passurum in praesentia
negat. De Fausto impedit Philippus tribunus plebis. De 5
reliquis rebus senatusconsulta perscribuntur. Provinciae
privatis decernuntur, duae consulares, reliquae praetoriae.
Scipioni obvenit Syria, L. Domitio Gallia. Philippus et Cotta
privato consilio praetereuntur, neque eorum sortes dei-
ciuntur. In reliquas provincias praetores mittuntur. Ne- 6
que expectant, quod superioribus annis acciderat, ut de
eorum imperio ad populum feratur, paludatique votis
nuncupatis exeunt. Consules, quod ante id tempus accidit 7
nunquam, *clam* ex urbe proficiscuntur, lictoresque ha-
bent in urbe et Capitolio privati contra omnia vetustatis
exempla. Tota Italia delectus habentur, arma imperantur, 8
pecuniae a municipiis exiguntur, e fanis tolluntur, omnia
divina humanaque iura permiscentur.

VII. Quibus rebus cognitis Caesar apud milites con- 1
tionatur. Omnium temporum iniurias inimicorum in se
commemorat; a quibus deductum ac depravatum Pom-
peium queritur invidia atque obtrectatione laudis suae,
cuius ipse honori et dignitati semper faverit adiutorque
fuerit. Novum in republica introductum exemplum que- 2
ritur, ut tribunicia intercessio armis notaretur atque ob-
primeretur, quae superioribus annis [armis] esset resti-
tuta. Sullam nudata omnibus rebus tribunicia potestate 3
tamen intercessionem liberam reliquisse; Pompeium, qui 4
amissa restituisse videatur bona, etiam, quae ante habue-
rint, ademisse. Quotienscumque sit decretum, darent 5
operam magistratus, ne quid respublica detrimenti cape-
ret, qua voce et quo senatusconsulto populus Romanus ad
arma sit vocatus, factum in perniciosis legibus, in vi tri-
bunicia, in secessione populi, templis locisque editioribus
occupatis; atque haec superioris aetatis exempla expiata
Saturnini atque Gracchorum casibus docet; quarum rerum
illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem [: nulla lex
promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla secessio
facta]. Hortatur, cuius imperatoris ductu VIIII annis rem- 6
publicam felicissime gesserint plurimaque proelia secunda
fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut

eius existimationem dignitatemque ab inimicis defendant.
7 Conclamant legionis XIII., quae aderat, milites — hanc
enim initio tumultus evocaverat; reliquae nondum venerant
rant —, sese paratos esse imperatoris sui tribunorumque
plebis iniurias defendere.
1 VIII. Cognita militum voluntate Ariminum cum ea
legione proficiscitur ibique tribunos plebis, qui ad eum
confugerant, convenit; reliquas legiones ex hibernis evo-
2 cat et subsequi iubet. Eo L. Caesar adolescens venit,
cuius pater Caesaris erat legatus. Is reliquo sermone con-
fecto, cuius rei causa venerat, habere se a Pompeio ad
3 eum privati officii mandata demonstrat: Velle Pompeium
se Caesari purgatum, ne ea, quae reipublicae causa egerit,
in suam contumeliam vertat. Semper se reipublicae com-
moda privatis necessitudinibus habuisse potiora. Caesa-
rem quoque pro sua dignitate debere et studium et ira-
cundiam suam reipublicae dimittere neque adeo graviter
irasci inimicis, ut, cum illis nocere se speret, reipublicae
4 noceat. Pauca eiusdem generis addit cum excusatione
Pompei coniuncta. Eadem fere atque eisdem verbis prae-
tor Roscius agit cum Caesare sibique Pompeium comme-
morasse demonstrat.
1 VIIII. Quae res etsi nihil ad levandas iniurias perti-
nere videbantur, tamen idoneos nactus homines, per quos
ea, quae vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque,
quoniam Pompei mandata ad se detulerint, ne graventur
sua quoque ad eum postulata deferre, si parvo labore ma-
gnas controversias tollere atque omnem Italiam metu
2 liberare possint. Sibi semper primam reipublicae fuisse
dignitatem vitaque potiorem. Doluisse se, quod populi
Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis ex-
torqueretur, ereptoque semenstri imperio in urbem retra-
heretur, cuius absentis rationem haberi proximis comi-
3 tiis populus iussisset. Tamen hanc iacturam honoris sui
reipublicae causa aequo animo tulisse; cum litteras ad se-
natum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id
4 quidem impetravisse. Tota Italia delectus haberi, retineri
legiones II, quae ab se simulatione Parthici belli sint ab-

ductae, civitatem esse in armis. Quonam haec omnia nisi
ad suam perniciem pertinere? Sed tamen ad omnia se 5
descendere paratum atque omnia pati reipublicae causa.
Proficiscatur Pompeius in suas provincias, ipsi exercitus
dimittant, discedant in Italia omnes ab armis, metus e
civitate tollatur, libera comitia atque omnis respublica
senatui populoque Romano permittatur. Haec quo facilius 6
certisque condicionibus fiant et iureiurando sanciantur,
aut ipse propius accedat aut se patiatur accedere; fore,
uti per colloquia omnes controversiae componantur.

X. Acceptis mandatis Roscius a Caesare Capuam per- 1
venit ibique consules Pompeiumque invenit; postulata
Caesaris renuntiat. Illi deliberata *re* respondent scripta- 2
que ad eum mandata remittunt, quorum haec erat summa:
Caesar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exer- 3
citus dimitteret; quae si fecisset, Pompeium in Hispanias
iturum. Interea, quoad fides esset data, Caesarem factu- 4
rum, quae polliceretur, non intermissuros consules Pom-
peiumque delectus.

XI. Erat iniqua condicio postulare, ut Caesar Arimino 1
excederet atque in provinciam reverteretur, ipsum et
provincias et legiones alienas tenere; exercitum Caesaris
velle dimitti, delectus habere; polliceri, se in provinciam 2
iturum, neque, ante quem diem iturus sit, definire, ut, si
peracto consulatu Caesaris non profectus esset, nulla ta-
men mendacii religione obstrictus videretur; tempus vero 3
colloquio non dare neque accessurum polliceri magnam
pacis desperationem adferebat. Itaque ab Arimino M. An- 4
tonium cum cohortibus v Arretium mittit; ipse Arimini
cum duabus [legionibus] subsistit ibique delectum ha-
bere instituit; Pisaurum, Fanum, Anconam singulis co-
hortibus occupat.

XII. Interea certior factus, Iguvium Thermum prae- 1
torem cohortibus v tenere, oppidum munire, omniumque
esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem, Curionem
cum tribus cohortibus, quas Pisauri et Arimini habebat,
mittit. Cuius adventu cognito diffisus municipii voluntati 2
Thermus cohortes ex urbe reducit et profugit. Milites

in itinere ab eo discedunt ac domum revertuntur. Curio
3 summa omnium voluntate Iguvium recipit. Quibus rebus
cognitis confisus municipiorum voluntatibus Caesar cohor-
tes legionis XIII. ex praesidiis deducit Auximumque pro-
ficiscitur; quod oppidum Attius cohortibus introductis
tenebat delectumque toto Piceno circummissis senatori-
bus habebat.

1 XIII. Adventu Caesaris cognito decuriones Auximi ad
Attium Varum frequentes conveniunt; docent, sui iudicii
rem non esse; neque se neque reliquos municipes pati
posse C. Caesarem imperatorem, bene de republica meri-
tum, tantis rebus gestis oppido moenibusque prohiberi:
2 proinde habeat rationem posteritatis et periculi sui. Quo-
rum oratione permotus Varus praesidium, quod intro-
3 duxerat, ex oppido educit ac profugit. Hunc ex primo
ordine pauci Caesaris consecuti milites consistere coëge-
4 runt. Commisso proelio deseritur a suis Varus; nonnulla
pars militum domum discedit; reliqui ad Caesarem per-
veniunt, atque una cum iis deprensus L. Pupius, primi
pili centurio, adducitur, qui hunc eundem ordinem in
5 exercitu Cn. Pompei antea duxerat. At Caesar milites
Attianos conlaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit
gratias seque eorum facti memorem fore pollicetur.

1 XIIII. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repente
terror invasit, ut, cum Lentulus consul ad aperiendum
aerarium venisset ad pecuniam Pompeio ex senatuscon-
sulto proferendam, protinus aperto sanctiore aerario ex
urbe profugeret. Caesar enim adventare iam iamque et
2 adesse eius equites falso nuntiabantur. Hunc Marcellus
3 collega et plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pom-
peius pridie eius diei ex urbe profectus iter ad legiones
habebat, quas a Caesare acceptas in Apulia hibernorum
4 causa disposuerat. Delectus circa urbem intermittuntur;
nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuae
primum sese confirmant et colligunt delectumque colo-
norum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere in-
stituunt; gladiatoresque, quos ibi Caesar in ludo habebat,
ad forum productos Lentulus *spe* libertatis confirmat at-

que his equos adtribuit et se sequi iussit; quos postea 5
monitus ab suis, quod ea res omnium iudicio reprehen-
debatur, circum familias conventus Campaniae custodiae
causa distribuit.

XV. Auximo Caesar progressus omnem agrum Pi- 1
cenum percurrit. Cunctae earum regionum praefecturae
libentissimis animis eum recipiunt exercitumque eius
omnibus rebus iuvant. Etiam Cingulo, quod oppidum 2
Labienus constituerat suaque pecunia exaedificaverat, ad
eum legati veniunt, quaeque imperaverit, se cupidissime
facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea 3
legio XII. Caesarem consequitur. Cum his duabus Ascu-
lum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther
X cohortibus tenebat; qui Caesaris adventu cognito pro-
fugit ex oppido cohortesque secum abducere conatus
magna parte militum deseritur. Relictus in itinere cum 4
paucis incidit in Vibullium Rufum missum a Pompeio in
agrum Picenum confirmandorum hominum causa. A quo
factus Vibullius certior, quae res in Piceno gererentur,
milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis 5
regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus
Pompeianis; in his Camerino fugientem Lucilium Hirrum
cum sex cohortibus, quas ibi in praesidio habuerat, ex-
cipit; quibus coactis XIII efficit. Cum his ad Domitium 6
Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit Cae-
saremque adesse cum legionibus duabus nuntiat. Domitius 7
per se circiter XX cohortes Alba, ex Marsis et Paelignis,
finitimis ab regionibus coëgerat.

XVI. Recepto Asculo expulsoque Lentulo Caesar con- 1
quiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui
iubet; ipse unum diem ibi rei frumentariae causa mo-
ratus Corfinium contendit. Eo cum venisset, cohortes V 2
praemissae a Domitio ex oppido pontem fluminis inter-
rumpebant, qui erat ab oppido milia passum circiter III.
Ibi cum antecursoribus Caesaris proelio commisso cele- 3
riter Domitiani a ponte repulsi se in oppidum receperunt.
Caesar legionibus transductis ad oppidum constitit iuxta- 4
que murum castra posuit.

1 XVII. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam
peritos regionum magno proposito praemio cum litteris
mittit, qui petant atque orent, ut sibi subveniat: Caesa-
rem duobus exercitibus et locorum angustiis facile inter-
2 cludi posse frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se
cohortesque amplius XXX magnumque numerum senato-
rum atque equitum Romanorum in periculum esse ven-
3 turum. Interim suos cohortatus tormenta in muris dispo-
nit certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit;
4 militibus in contione agros ex suis possessionibus polli-
cetur, quaterna in singulos iugera et pro rata parte cen-
turionibus evocatisque.

1 XVIII. Interim Caesari nuntiatur, Sulmonenses, quod
oppidum a Corfinio VII milium intervallo abest, cupere
ea facere, quae vellet, sed a Q. Lucretio senatore et At-
tio Paeligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium
2 praesidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis
XIII. cohortibus V. Sulmonenses, simul atque signa no-
stra viderunt, portas aperuerunt universique, et oppidani
3 et milites, obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucre-
tius et Attius de muro se deiecerunt. Attius ad Antonium
deductus petit, ut ad Caesarem mitteretur. Antonius cum
cohortibus et Attio eodem die, quo profectus erat, rever-
4 titur. Caesar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit
Attiumque incolumem dimisit. Caesar primis diebus
castra magnis operibus munire et ex finitumis municipiis
frumentum comportare reliquasque copias expectare in-
5 stituit. Eo triduo legio VIII. ad eum venit cohortesque
ex novis Galliae delectibus XXII equitesque ab rege No-
rico circiter CCC. Quorum adventu altera castra ad al-
teram oppidi partem ponit; his castris Curionem praefecit.
6 Reliquis diebus oppidum vallo castellisque circumvenire
instituit. Cuius operis maxima parte effecta, eodem fere
tempore missi a Pompeio revertuntur.

1 XVIIII. Litteris perlectis Domitius dissimulans in
concilio pronunciat, Pompeium celeriter subsidio ven-
turum, hortaturque eos, ne animo deficiant, quaeque usui
2 ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcano cum

paucis familiaribus suis colloquitur consiliumque fugae
capere constituit. Cum vultus Domitii cum oratione non 3
consentiret atque omnia trepidantius timidiusque ageret,
quam superioribus diebus consuesset, multumque cum
suis consiliandi causa secreto praeter consuetudinem col-
loqueretur, concilia conventusque hominum fugeret, res
diutius tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim 4
rescripserat, sese rem in summum periculum deducturum
non esse, neque suo consilio aut voluntate Domitium se
in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua fuisset
facultas, ad se cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri 5
posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.

XX. Divulgato Domitii consilio milites, qui erant Cor- 1
finii, prima vesperi secessionem faciunt atque ita inter
se per tribunos militum centurionesque atque honestis-
simos sui generis conlocuntur: obsideri se a Caesare; 2
opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum
Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, proie-
ctis omnibus fugae consilium capere: debere se suae sa-
lutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire in- 3
cipiunt eamque oppidi partem, quae munitissima videretur,
occupant, tantaque inter eos dissensio existit, ut manum
conserere atque armis dimicare conentur; post paulo ta- 4
men internuntiis ultro citroque missis, quae ignorabant,
de L. Domitii fuga cognoscunt. Itaque omnes uno con- 5
silio Domitium productum in publicum circumsistunt et
custodiunt legatosque ex suo numero ad Caesarem mit-
tunt: sese paratos esse portas aperire, quaeque imperave-
rit, facere et L. Domitium vivum eius potestati tradere.

XXI. Quibus rebus cognitis Caesar, etsi magni inter- 1
esse arbitrabatur, quam primum oppido potiri cohortes-
que ad se in castra traducere, ne qua aut largitionibus
aut animi confirmatione aut falsis nuntiis commutatio fie-
ret voluntatis, quod saepe in bello parvis momentis ma-
gni casus intercederent, tamen veritus, ne militum in- 2
troitu et nocturni temporis licentia oppidum diriperetur,
eos, qui venerant, collaudat atque in oppidum dimittit,
portas murosque adservari iubet. Ipse *in* iis operibus, 3

quae facere instituerat, milites disponit, non certis spa-
tiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo,
sed perpetuis vigiliis stationibusque, ut contingant inter
4 se atque omnem munitionem expleant; tribunos militum
et praefectos circummittit atque hortatur, non solum ab
eruptionibus caveant, sed etiam singulorum hominum oc-
5 cultos exitus adservent. Neque vero tam remisso ac lan-
guido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte con-
6 quieverit. Tanta erat summae rerum expectatio, ut alius
in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis
Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis
accideret, qui quosque eventus exciperent.

1 XXII. Quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de
muro cum vigiliis custodibusque nostris colloquitur: velle,
2 si sibi fiat potestas, Caesarem convenire. Facta potestate
ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites
3 discedunt, quam in conspectum Caesaris deducatur. Cum
eo de salute sua *agit*, orat atque obsecrat, ut sibi parcat,
veteremque amicitiam commemorat Caesarisque in se be-
4 neficia exponit, quae erant maxima: quod per eum in
collegium pontificum venerat, quod provinciam Hispaniam
ex praetura habuerat, quod in petitione consulatus erat
5 sublevatus. Cuius orationem Caesar interpellat: se non
maleficii causa ex provincia egressum, sed uti se a con-
tumeliis inimicorum defenderet, ut tribunos plebis [in
ea re] ex civitate expulsos in suam dignitatem restitueret,
ut se et populum Romanum factione paucorum oppres-
6 sum in libertatem vindicaret. Cuius oratione confirmatus
Lentulus, ut in oppidum reverti liceat, petit: quod de sua
salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suam spem
solatio; adeo esse perterritos nonnullos, ut suae vitae du-
rius consulere cogantur. Facta potestate discedit.

1 XXIII. Caesar, ubi luxit, omnes senatores senato-
rumque liberos, tribunos militum equitesque Romanos ad
2 se produci iubet. Erant quinque ordinis *senatorii*, L. Do-
mitius, P. Lentulus Spinther, L. Caecilius Rufus, Sex.
Quintilius Varus quaestor, L. Rubrius; praeterea filius
Domiti aliique complures adulescentes et magnus nume-

rus equitum Romanorum et decurionum, quos ex muni-
cipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos a con- 3
tumeliis militum conviciisque prohibet; pauca apud eos
loquitur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit
pro suis in eos maximis beneficiis; dimittit omnes inco-
lumes. HS LX, quod advexerat Domitius atque in publico 4
deposuerat, adlatum ad se ab IIviris Corfiniensibus Do-
mitio reddit, ne continentior in vita hominum quam in
pecunia fuisse videatur, etsi eam pecuniam publicam esse
constabat datamque a Pompeio in stipendium. Milites 5
Domitianos sacramentum apud se dicere iubet atque eo
die castra movet iustumque iter conficit VII omnino dies
ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinorum,
Frentanorum, Larinatium in Apuliam pervenit.

XXIIII. Pompeius his rebus cognitis, quae erant ad 1
Corfinium gestae, Luceria proficiscitur Canusium atque
inde Brundisium. Copias undique omnes ex novis dele- 2
ctibus ad se cogi iubet; servos, pastores armat atque iis
equos adtribuit; ex his circiter CCC equites conficit. L. 3
Manlius praetor Alba cum cohortibus sex profugit, Ruti-
lius Lupus praetor Tarracina cum tribus; quae procul
equitatum Caesaris conspicatae, cui praeerat Vibius Cu-
rius, relicto praetore signa ad Curium transferunt atque
ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullae co- 4
hortes in agmen Caesaris, aliae in equites incidunt. Re-
ducitur ad eum deprensus ex itinere N. Magius Cremona,
praefectus fabrum Cn. Pompei. Quem Caesar ad eum re- 5
mittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas col-
loquendi non fuerit, atque ipse Brundisium sit venturus,
interesse reipublicae et communis salutis, se cum Pom-
peio colloqui; neque vero idem profici longo itineris spa-
tio, cum per alios condiciones ferantur, ac si coram de
omnibus condicionibus disceptetur.

XXV. His datis mandatis Brundisium cum legionibus 1
VI pervenit, veteranis III et reliquis, quas ex novo delectu
confecerat atque in itinere compleverat; Domitianas enim 2
cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Repe-
rit, consules Dyrrhachium profectos cum magna parte

exercitus, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus
3 viginti; neque certum inveniri poterat, obtinendine Brun-
disii causa ibi remansisset, quo facilius omne Hadria-
ticum mare extremis Italiae partibus regionibusque Grae-
ciae in potestate baberet atque ex utraque parte bellum
administrare posset, an inopia navium ibi restitisset,
4 veritusque, ne ille Italiam dimittendam non existimaret,
exitus administrationesque Brundisini portus inpedire in-
5 stituit. Quorum operum haec erat ratio. Qua fauces
erant angustissimae portus, moles atque aggerem ab utra-
que parte litoris iaciebat, quod his locis erat vadosum
6 mare. Longius progressus, cum agger altiore aqua con-
tineri non posset, rates duplices quoque versus pedum
7 XXX e regione molis conlocabat. Has quaternis ancoris
8 ex IIII angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. His
perfectis collocatisque alias deinceps pari magnitudine
9 rates iungebat. Has terra atque aggere integebat, ne
aditus atque incursus ad defendendum impediretur; a
fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis pro-
10 tegebat; in quarta quaque earum turres binorum tabula-
torum excitabat, quo commodius ab impetu navium in-
cendiisque defenderet.

1 XXVI. Contra haec Pompeius navis magnas onera-
rias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat.
Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat easque multis
tormentis et omni genere telorum completas ad opera
Caesaris appellebat, ut rates perrumperet atque opera
disturbaret. Sic cotidie utrimque eminus fundis, sagittis
2 reliquisque telis pugnabatur. Atque haec Caesar ita ad-
ministrabat, ut condiciones pacis dimittendas non existi-
maret; ac tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem
ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti,
atque ea res saepe temptata etsi impetus eius consilia-
que tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseverandum
3 putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem
necessariumque Scriboni Libonis, mittit ad eum colloquii
causa; mandat, ut Libonem de concilianda pace horte-
tur; inprimis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postu-

lat; magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit 4
potestas facta, fore, ut aequis condicionibus ab armis dis-
cedatur; cuius rei magnam partem laudis atque existima-
tionis ad Libonem perventuram, si illo auctore atque
agente ab armis sit discessum. Libo a conloquio Canini 5
digressus ad Pompeium proficiscitur. Paulo post renun-
tiat, quod consules absint, sine illis non posse agi de
compositione. Ita saepius rem frustra temptatam Caesar 6
aliquando dimittendam sibi iudicat et de bello agendum.

XXVII. Prope dimidia parte operis a Caesare effecta 1
diebusque in ea re consumptis VIIII, naves a consulibus
Dyrrhachio remissae, quae priorem partem exercitus eo
deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius sive 2
operibus Caesaris permotus sive etiam, quod ab initio Ita-
lia excedere constituerat, adventu navium profectionem
parare incipit, et quo facilius impetum Caesaris tardaret, 3
ne sub ipsa profectione milites oppidum inrumperent,
portas obstruit, vicos plateasque inaedificat, fossas trans-
versas viis praeducit atque ibi sudes stipitesque praea-
cutos defigit. Haec levibus cratibus terraque inaequat, 4
aditus autem atque itinera duo, quae extra murum ad
portum ferebant, maximis defixis trabibus atque eis prae-
acutis praesepit. His paratis rebus milites silentio naves 5
conscendere iubet, expeditos autem ex evocatis, sagitta-
riis funditoribusque raros in muro turribusque disponit.
Hos certo signo revocare constituit, cum omnes milites 6
naves conscendissent, atque iis expedito loco actuaria
navigia relinquit.

XXVIII. Brundisini Pompeianorum militum iniuriis 1
atque ipsius Pompei contumeliis permoti Caesaris rebus
favebant. Itaque cognita Pompei profectione concursan- 2
tibus illis atque in ea re occupatis vulgo ex tectis signifi-
cabant. Per quos re cognita Caesar scalas parari milites-
que armari iubet, ne quam rei gerendae faculatem dimit-
tat. Pompeius sub noctem navis solvit. Qui erant in muro 3
custodiae causa conlocati, eo signo, quod convenerat, re-
vocantur notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites 4
positis scalis muros ascendunt, sed moniti a Brundisinis,

ut vallum caecum fossasque caveant, subsistunt et long
itinere ab his circumducti ad portum perveniunt duasqu
naves cum militibus, quae ad moles Caesaris adhaeserant
scaphis lintribusque reprehendunt, reprehensas excipiunt
1 XXVIIII. Caesar, etsi ad spem conficiendi negoti
maxime probabat coactis navibus mare transire et Pom
peium sequi, priusquam ille sese transmarinis auxilii
confirmaret, tamen eius rei moram temporisque longin
quitatem timebat, quod omnibus coactis navibus Pom
peius praesentem facultatem insequendi sui ademerat
2 Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliae
Picenique et a freto naves essent expectandae. Id propter
3 anni tempus longum atque impeditum videbatur. Interea
veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum
erat altera maximis beneficiis Pompei devincta, auxilia,
equitatum parari, Galliam Italiamque temptari se absente
nolebat.
1 XXX. Itaque in praesentia Pompei sequendi ratio-
nem omittit, in Hispaniam proficisci constituit, duumviris
municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant
2 Brundisiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam
cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionem
pro praetore cum legionibus II; eundem, cum Siciliam
recepisset, protinus in Africam traducere exercitum iubet.
Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato; Africam
3 sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se
Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua
sponte Cottam ex oppido eiciunt. Ille perterritus, quod
omnem provinciam consentire intellegebat, ex Sardinia in
4 Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres
reficiebat, novas civitatibus imperabat. Haec magno stu-
dio agebat. In Lucanis Bruttiisque per legatos suos ci-
vium Romanorum delectus habebat, equitum peditumque
5 certum numerum a civitatibus Siciliae exigebat. Quibus
rebus paene perfectis adventu Curionis cognito queritur
in contione, sese proiectum ac proditum a Cn. Pompeio,
qui omnibus rebus imparatissimis non necessarium bel-
lum suscepisset et ab se reliquisque in senatu interroga-

tus omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmavis-
set. Haec in contione questus ex provincia fugit.

XXXI. Nacti vacuas ab imperiis Sardiniam Valerius, 1
Curio Siciliam cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, 2
cum in Africam venisset, invenit in provincia cum impe-
rio Attium Varum; qui ad Auximum, ut supra demonstra-
vimus, amissis cohortibus protinus ex fuga in Africam
pervenerat atque eam sua sponte vacuam occupaverat
delectuque habito duas legiones effecerat, hominum et
locorum notitia et usu eius provinciae nactus aditus ad
ea conanda, quod paucis ante annis ex praetura eam
provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam navibus 3
Tuberonem portu atque oppido prohibet neque adfectum
valitudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis
ancoris excedere eo loco cogit.

XXXII. His rebus confectis Caesar, ut reliquum tem- 1
pus a labore intermitteretur, milites in proxima munici-
pia deducit; ipse ad urbem proficiscitur. Coacto senatu 2
iniurias inimicorum commemorat. Docet, se nullum ex-
traordinarium honorem appetisse, sed expectato legitimo
tempore consulatus eo fuisse contentum, quod omnibus
civibus pateret. Latum ab x tribunis plebis contra- 3
dicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante et
pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut
sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio; qui
si improbasset, cur ferri passus esset? si probasset, cur
se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam propo- 4
nit suam, cum de exercitibus dimittendis ultro postula-
visset; in quo iacturam dignitatis atque honoris ipse fa-
cturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui, quod 5
ab altero postularent, in se recusarent atque omnia per-
misceri mallent, quam imperium exercitusque dimittere.
Iniuriam in eripiendis legionibus praedicat, crudelitatem 6
et insolentiam in circumscribendis tribunis plebis; con-
diciones a se latas, expetita colloquia et denegata com-
memorat. Pro quibus rebus hortatur ac postulat, ut rem- 7
publicam suscipiant atque una secum administrent. Sin
timore defugiant, illis se oneri non futurum et per se

8 rempublicam administraturum. Legatos ad Pompeium de
compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod
in senatu Pompeius paulo ante dixisset, ad quos legati
mitterentur, his auctoritatem attribui timoremque eorum,
9 qui mitterent, significari. Tenuis atque infirmi haec animi
videri. Se vero, ut operibus anteire studuerit, sic iustitia
et aequitate velle superare.

1 XXXIII. Probat rem senatus de mittendis legatis;
sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timo-
ris causa pro se quisque id munus legationis recusabat.
2 Pompeius enim discedens ab urbe in senatu dixerat, eo-
dem se habiturum loco, qui Romae remansissent et qui
3 in castris Caesaris fuissent. Sic triduum disputationibus
excusationibusque extrahitur. Subicitur etiam L. Metel-
lus tribunus plebis ab inimicis Caesaris, qui hanc rem
distrahat reliquasque res, quascumque agere instituerit,
4 impediat. Cuius cognito consilio Caesar frustra diebus
aliquot consumptis, ne reliquum tempus amittat, infectis
iis, quae agere destinaverat, ab urbe proficiscitur atque
in ulteriorem Galliam pervenit.

1 XXXIIII. Quo cum venisset, cognoscit, missum *in
Hispaniam* a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis
2 ante diebus Corfinio captum ipse dimiserat; profectum
item Domitium ad occupandam Massiliam navibus actua-
riis septem, quas Igili et in Cosano a privatis coactas ser-
3 vis, libertis, colonis suis compleverat; praemissos etiam
legatos Massilienses domum, nobiles adulescentes, quos ab
urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cae-
saris officia veterum suorum beneficiorum in eos memo-
4 riam expellerent. Quibus mandatis acceptis Massilienses
portas Caesari clauserant; Albicos, barbaros homines, qui
in eorum fide antiquitus erant montesque supra Massiliam
5 incolebant, ad se vocaverant; frumentum ex finitimis re-
gionibus atque ex omnibus castellis in urbem convexerant;
armorum officinas in urbe instituerant; muros, portas,
classem reficiebant.

1 XXXV. Evocat ad se Caesar Massilia XV primos. Cum
his agit, ne initium inferendi belli ab Massiliensibus oria-

tur: debere eos Italiae totius auctoritatem sequi potius
quam unius hominis voluntati obtemperare. Reliqua, 2
quae ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur,
commemorat. Cuius orationem legati domum referunt 3
atque ex auctoritate haec Caesari renuntiant: Intellegere
se, divisum esse populum Romanum in duas partes. Ne-
que sui iudicii neque suarum esse virium discernere, utra
pars iustiorem habeat causam. Principes vero esse ea- 4
rum partium Cn. Pompeium et C. Caesarem, patronos
civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum et
Helviorum publice iis concesserit, alter bello victos Sal-
lyas adtribuerit vectigaliaque auxerit. Quare paribus eo- 5
rum beneficiis parem se quoque voluntatem tribuere de-
bere et neutrum eorum contra alterum iuvare aut urbe
aut portibus recipere.

XXXVI. Haec dum inter eos aguntur, Domitius na- 1
vibus Massiliam pervenit atque ab iis receptus urbi prae-
ficitur; summa ei belli administrandi permittitur. Eius 2
imperio classem quoque versus dimittunt; onerarias na-
ves, quas ubique possunt, deprehendunt atque in por-
tum deducunt, parum clavis aut materia atque armamen-
tis instructis ad reliquas armandas reficiendasque utun-
tur; frumenti quod inventum est, in publicum conferunt; 3
reliquas merces commeatusque ad obsidionem urbis, si
accidat, reservant. Quibus iniuriis permotus Caesar le- 4
giones tres Massiliam adducit; turres vineasque ad op-
pugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero
XII facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus 5
XXX, a qua die materia caesa est, adductisque Massiliam,
his D. Brutum praeficit, C. Trebonium legatum ad op-
pugnationem Massiliae relinquit.

XXXVII. Dum haec parat atque administrat, C. Fa- 1
bium legatum cum legionibus III, quas Narbone circum-
que ea loca hiemandi causa disposuerat, in Hispaniam
praemittit celeriterque saltus Pyrenaeos occupari iubet,
qui eo tempore ab L. Afranio legato praesidiis teneban-
tur. Reliquas legiones, quae longius hiemabant, sub- 2
sequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita cele- 3

ritate praesidium ex saltu deiecit magnisque itineribus ad
exercitum Afranii contendit.

1 XXXVIII. Adventu L. Vibullii Rufi, quem a Pompeio
missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius et Pe-
treius et Varro, legati Pompei, quorum unus Hispaniam
citeriorem *tribus legionibus, alter ulteriorem* a saltu Ca-
stulonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana
Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum
2 obtinebat, officia inter se partiuntur, uti Petreius ex Lu-
sitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium
proficiscatur, Varro cum iis, quas habebat, legionibus
3 omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus consti-
tutis equites auxiliaque toti Lusitaniae a Petreio, Celtibe-
riae, Cantabris barbarisque omnibus, qui ad Oceanum
4 pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis celeri-
ter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit, constitu-
untque communi consilio, bellum ad Ilerdam propter
ipsius loci opportunitatem gerere.

1 XXXVIIII. Erant, ut supra demonstratum est, legiones
Afranii III, Petrei duae, praeterea scutatae [citerioris pro-
vinciae] et cetratae [ulterioris Hispaniae] cohortes cir-
citer LXXX equitumque [utriusque provinciae] circiter
2 V milia. Caesar legiones in Hispaniam praemiserat [ad]
VI [milia]. Auxilia peditum V milia, equitum III milia
omnibus superioribus bellis habuerat et parem ex Gallia
numerum, quam ipse pacaverat, nominatim ex omnibus
civitatibus nobilissimo quoque evocato; huc optimi gene-
ris hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam pro-
3 vinciam adtingunt, *adiecerat* . . . Audierat, Pompeium
per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere
confestimque esse venturum. Simul a tribunis militum
centurionibusque mutuas pecunias sumpsit; has exercitui
4 distribuit. Quo facto duas res consecutus est, quod pi-
gnore animos centurionum devinxit et largitione militum
voluntates redemit.

1 XXXX. Fabius finitimarum civitatum animos litteris
nuntiisque temptabat. In Sicore flumine pontes effecerat
duos distantes inter se milia passuum quattuor. His pon-

tibus pabulatum mittebat, quod ea, quae citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere 2
atque eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroque inter se equestribus proeliis contendebant. Huc cum cotidiana consuetudine egressae pabula- 3
toribus praesidio propiore *ponte* legiones Fabianae duae flumen transissent impedimentaque et omnis equitatus sequeretur, subito vi ventorum et aquae magnitudine pons est interruptus et reliqua multitudo equitum interclusa.
Quo cognito a Petreio et Afranio ex aggere atque crati- 4
bus, quae flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido castrisque coniunctum habebat, legiones III equitatumque omnem traiecit duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cuius adventu nuntiato L. Plancus, 5
qui legionibus praeerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem diversamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumveniri posset. Ita congres- 6
sus impari numero magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus proelio signa legio- 7
num duarum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat suspicatus, fore id, quod accidit, ut duces adversariorum occasione et beneficio fortunae ad nostros opprimendos uterentur. Quarum adventu proelium dirimitur ac suas uterque legiones reducit in castra.

XXXXI. Eo biduo Caesar cum equitibus DCCCC, quos 1
sibi praesidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, paene erat refectus: hunc nocte perfici iussit. Ipse cognita locorum natura ponti 2
castrisque praesidio sex cohortis reliquit atque omnia impedimenta et postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur et sub castris Afranii constitit et ibi paulisper sub armis moratus facit aequo loco pugnandi potestatem. Potestate facta Afranius copias educit et in medio colle sub castris constituit. Cae- 3
sar ubi cognovit, per Afranium stare, quo minus proelio dimicaretur, ab infimis radicibus montis intermissis circiter passibus CCCC castra facere constituit et, ne in 4

opere faciundo milites repentino hostium incursu exter-
rerentur atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit,
quod eminere et procul videri necesse erat, sed a fronte
5 contra hostem pedum XV fossam fieri iussit. Prima et
secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, per-
manebat; post hos opus in occulto a III. acie fiebat. Sic
omne prius est perfectum, quam intellegeretur, ab Afra-
6 nio castra muniri. Sub vesperum Caesar intra hanc fos-
sam legiones reducit atque ibi sub armis proxima nocte
conquiescit.

1 XXXXII. Postero die omnem exercitum intra fossam
continet et, quod longius erat agger petendus, in prae-
sentia similem rationem operis instituit singulaque latera
castrorum singulis attribuit legionibus munienda fossas-
que ad eandem magnitudinem perfici iubet; reliquas le-
2 giones in armis expeditas contra hostem constituit. Afra-
nius Petreiusque terrendi causa atque operis impediendi
copias suas ad infimas montis radices producunt et proe-
lio lacessunt, neque idcirco Caesar opus intermittit,
confisus praesidio legionum trium et munitione fossae.
3 Illi non diu commorati nec longius ab infimo colle pro-
4 gressi copias in castra reducunt. Tertio die Caesar
vallo castra communit, reliquas cohortes, quas in supe-
rioribus castris reliquerat, impedimentaque ad se traduci
iubet.

1 XXXXIII. Erat inter oppidum Ilerdam et proximum
collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, pla-
nicies circiter passum CCC, atque in hoc fere medio spatio
2 tumulus erat paulo editior; quem si occupavisset Caesar
et communisset, ab oppido et ponte et commeatu omni,
quem in oppidum contulerant, se interclusurum adver-
3 sarios confidebat. Hoc sperans legiones III ex castris
educit acieque in locis idoneis instructa unius legionis
antesignanos procurrere atque eum tumulum occupare
4 iubet. Qua re cognita celeriter, quae in statione pro
castris erant Afrani cohortes, breviore itinere ad eundem
5 occupandum locum mittuntur. Contenditur proelio et,
quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repel-

luntur atque aliis summissis subsidiis terga vertere seque
ad signa legionum recipere coguntur.

XXXXIIII. Genus erat pugnae militum illorum, ut 1
magno impetu primo procurrerent, audacter locum ca-
perent, ordines suos non magnopere servarent, rari dis-
persique pugnarent; si premerentur, pedem referre et 2
loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis re-
liquisque barbaro quodam genere pugnae adsuefacti;
quod fere fit, quibus quisque in locis miles inveteraverit,
ut multum earum regionum consuetudine moveatur. Haec 3
tum ratio nostros perturbavit insuetos huius generis pu-
gnae: circumiri enim sese ab aperto latere procurren-
tibus singulis arbitrabantur; ipsi autem suos ordines
servare neque ab signis discedere neque sine gravi causa
eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere.
Itaque perturbatis antesignanis legio, quae in eo cornu 4
constiterat, locum non tenuit atque in proximum collem
sese recepit.

XXXXV. Caesar paene omni acie perterrita, quod 1
praeter opinionem consuetudinemque acciderat, cohor-
tatus suos legionem nonam subsidio ducit; hostem in-
solenter atque acriter nostros insequentem subprimit rur-
susque terga vertere seque ad oppidum Ilerdam recipere
et sub muro consistere cogit. Sed nonae legionis milites 2
elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt,
temere insecuti longius fugientes, in locum iniquum pro-
grediuntur et sub montem, in quo erat oppidum positum
Ilerda, succedunt. Hinc se recipere cum vellent, rursus 3
illi ex loco superiore nostros premebant. Praeruptus lo- 4
cus erat, utraque ex parte directus, ac tantum in latitu-
dinem patebat, ut tres instructae cohortes eum locum ex-
plerent, ut neque subsidia a lateribus submitti neque
equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido autem 5
declivis locus tenui fastigio vergebat in longitudinem pas-
suum circiter CCCC. Hac nostris erat receptus, quod eo 6
incitati studio inconsultius processerant; hoc pugnabatur
loco, et propter angustias iniquo et quod sub ipsis radici-
bus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos

mitteretur. Tamen virtute et patientia nitebantur atque
7 omnia vulnera sustinebant. Augebatur illis copia, atque
ex castris cohortes per oppidum crebro submittebantur,
8 ut integri defessis succederent. Hoc idem Caesar facere
cogebatur, ut summissis in eundem locum cohortibus de-
fessos reciperet.

1 XXXXVI. Hoc cum esset modo pugnatum continenter
horis quinque, nostrique gravius a multitudine premeren-
tur, consumptis omnibus telis gladiis destrictis impetum
adversus montem in cohortis faciunt paucisque deiectis
2 reliquos sese convertere cogunt. Submotis sub murum
cohortibus ac nonnulla parte propter terrorem in oppi-
3 dum compulsis facilis est nostris receptus datus. Equi-
tatus autem noster ab utroque latere, etsi deiectis atque
inferioribus locis constiterat, tamen summa in iugum
virtute conititur atque inter duas acies perequitans com-
modiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario
4 certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu cir-
citer LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo ha-
stato legionis XIIII., qui propter eximiam virtutem ex in-
ferioribus ordinibus in eum locum pervenerat; vulneran-
5 tur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Caeci-
lius, primi pili centurio, et praeter eum centuriones IIII.
milites amplius CC.

1 XXXXVII. Sed haec eius diei praefertur opinio, ut
2 se utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani,
quod, cum esse omnium iudicio inferiores viderentur,
comminus tam diu stetissent et nostrorum impetum susti-
nuissent et initio locum tumulumque tenuissent, quae
causa pugnandi fuerat, et nostros primo congressu terga
3 vertere coëgissent; nostri autem, quod iniquo loco atque
impari congressi numero quinque horis proelium sustinu-
issent, quod montem gladiis destrictis ascendissent, quod
ex loco superiore terga vertere adversarios coëgissent
4 atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro
quo pugnatum est, magnis operibus munierunt praesi-
diumque ibi posuerunt.

1 XXXXVIII. Accidit etiam repentinum incommodum

biduo, quo haec gesta sunt. Tanta enim tempestas coori- tur, ut numquam illis locis maiores aquas fuisse constaret. Tum autem ex omnibus montibus nives proluit ac 2
summas ripas fluminis superavit pontisque ambo, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quae res magnas 3
difficultates exercitui Caesaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim et Cingam, spatio milium xxx, neutrum horum transiri poterat, necessarioque omnes his angustiis continebantur. Neque civitates, quae ad Caesaris amicitiam 4
accesserant, frumentum supportare, neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus reverti, neque maximi commeatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus erat 5
autem difficillimum, quo neque frumenta in hibernis erant neque multum a maturitate aberant, ac civitates exinanitae, quod Afranius paene omne frumentum ante Caesaris adventum Ilerdam convexerat, reliqui si quid fuerat, Caesar superioribus diebus consumpserat; pecora, 6
quod secundum poterat esse inopiae subsidium, propter bellum finitimae civitates longius removerant. Qui erant 7
pabulandi aut frumentandi causa progressi, hos levis armaturae Lusitani peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniae consectabantur; quibus erat proclive tranare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant.

XXXXVIIII. At exercitus Afrani omnium rerum ab- 1
undabat copia. Multum erat frumentum provisum et convectum superioribus temporibus, multum ex omni provincia comportabatur; magna copia pabuli suppetebat. Harum omnium rerum facultates sine ullo periculo pons 2
Ilerdae praebebat et loca trans flumen integra, quo omnino Caesar adire non poterat.

L. Hae permanserunt aquae dies complures. Cona- 1
tus est Caesar reficere pontes, sed nec magnitudo fluminis permittebat neque ad ripam dispositae cohortes adversariorum perfici patiebantur; quod illis prohibere erat 2
facile cum ipsius fluminis natura atque aquae magnitu-

dine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum
3 locum tela iaciebantur; atque erat difficile eodem tem-
pore rapidissimo flumine opera perficere et tela vitare.

1 LI. Nuntiatur Afranio, magnos commeatus, qui iter
habebant ad Caesarem, ad flumen constitisse. Venerant
eo sagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis car-
ris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo.
2 Erant praeterea cuiusque generis hominum milia circiter
VI cum servis liberisque; sed nullus ordo, nullum im-
perium certum, cum suo quisque consilio uteretur atque
omnes sine timore iter facerent, usi superiorum tempo-
3 rum atque itinerum licentia. Erant complures honesti
adulescentes, senatorum filii et ordinis equestris; erant
legationes civitatum; erant legati Caesaris. Hos omnes
4 flumina continebant. Ad hos opprimendos cum omni
equitatu tribusque legionibus Afranius de nocte profici-
scitur inprudentesque ante missis equitibus adgreditur.
Celeriter sese tamen Galli equites expediunt proeliumque
5 committunt. Ii, dum pari certamine res geri potuit, ma-
gnum hostium numerum pauci sustinuere; sed, ubi signa
legionum appropinquare coeperunt, paucis amissis sese
6 in proximos montes conferunt. Hoc pugnae tempus ma-
gnum attulit nostris ad salutem momentum: nacti enim
spatium se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt
eo die sagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque
impedimentorum non magnus numerus.

1 LII. His tamen omnibus annona crevit; quae fere
res non solum inopia praesentis, sed etiam futuri tempo-
2 ris timore ingravescere consuevit. Iamque ad denarios
L in singulos modios annona pervenerat, et militum vires
inopia frumenti deminuerat, atque incommoda in dies
3 augebantur; et tam paucis diebus magna erat rerum facta
commutatio ac se fortuna inclinaverat, ut nostri magna
inopia necessariarum rerum conflictarentur, illi omnibus
4 abundarent rebus superioresque haberentur. Caesar iis
civitatibus, quae ad eius amicitiam accesserant, quod
minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad

longinquiores civitates dimittebat; ipse praesentem ino-
piam, quibus poterat subsidiis, tutabatur.

LIII. Haec Afranius Petreiusque et eorum amici ple- 1
niora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant.
Multa rumor adfingebat, ut paene bellum confectum vi-
deretur. Quibus litteris nuntiisque Romam perlatis, ma- 2
gni domum concursus ad Afranium magnaeque gratula-
tiones fiebant; multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficisce-
bantur, alii, ut principes talem nuntium attulisse, alii, ne
eventum belli expectasse aut ex omnibus novissimi ve-
nisse viderentur.

LIIII. Cum in his angustiis res esset atque omnes 1
viae ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur
nec pontes perfici possent, imperat militibus Caesar, ut
naves faciant, cuius generis eum superioribus annis usus
Britanniae docuerat. Carinae ac prima statumina levi 2
materia fiebant; reliquum corpus navium viminibus con-
textum coriis integebatur. Has perfectas carris iunctis 3
devehit noctu milia passuum a castris XXII militesque his
navibus flumen transportat continentemque ripae collem
improviso occupat. Hunc celeriter, priusquam ab adver- 4
sariis sentiatur, communit. Huc legionem postea transi-
cit atque ex utraque parte pontem instituit, biduo per-
ficit. Ita commeatus et, qui frumenti causa processerant, 5
tuto ad se recipit et rem frumentariam expedire incipit.

LV. Eodem die equitum magnam partem flumen tra- 1
iecit. Qui inopinantis pabulatores et sine ullo dissipatos
timore adgressi magnum numerum iumentorum atque
hominum intercipiunt cohortibusque cetratis subsidio
missis scienter in duas partes sese distribuunt, alii ut
praedae praesidio sint, alii ut venientibus resistant atque
eos propellant, unamque cohortem, quae temere ante ce- 2
teras extra aciem procurrerat, seclusam ab reliquis cir-
cumveniunt atque interficiunt incolumesque cum magna
praeda eodem ponte in castra revertuntur.

LVI. Dum haec ad Ilerdam geruntur, Massilienses 1
usi L. Domitii consilio navis longas expediunt numero
XVII, quarum erant XI tectae. Multa huc minora navigia 2

addunt, ut ipsa multitudine nostra classis terreatur. Ma-
gnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de
quibus supra demonstratum est, imponunt atque hos
3 praemiis pollicitationibusque incitant. Certas sibi depo-
scit naves Domitius atque has colonis pastoribusque, quos
4 secum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructa
classe magna fiducia ad nostras naves procedunt, quibus
praeerat D. Brutus. Hae ad insulam, quae est contra
Massiliam, stationes obtinebant.

1 LVII. Erat multo inferior numero navium Brutus;
sed electos ex omnibus legionibus fortissimos viros, an-
tesignanos, centuriones, Caesar ei classi adtribuerat, qui
2 sibi id muneris depoposcerant. Hi manus ferreas atque
harpagones paraverant magnoque numero pilorum, tra-
gularum reliquorumque telorum se instruxerant. Ita co-
gnito hostium adventu suas naves ex portu educunt, cum
3 Massiliensibus confligunt. Pugnatum est utrimque fortis-
sime atque acerrime: neque multum Albici nostris vir-
tute cedebant, homines asperi et montani, exercitati in
4 armis; atque hi modo digressi *a* Massiliensibus recentem
eorum pollicitationem animis continebant, pastoresque
indomiti spe libertatis excitati sub oculis domini suam
probare operam studebant.

1 LVIII. Ipsi Massilienses et celeritate navium et scien-
tia gubernatorum confisi nostros eludebant impetusque
eorum decipiebant et, quoad licebat latiore uti spatio,
producta longius acie circumvenire nostros aut pluribus
navibus adoriri singulas aut remos transcurrentes deter-
2 gere, si possent, contendebant; cum propius erat neces-
sario ventum, ab scientia gubernatorum atque artificiis
3 ad virtutem montanorum confugiebant. *Nostri* cum mi-
nus exercitatis remigibus minusque peritis gubernato-
ribus utebantur, qui repente ex onerariis navibus erant
producti neque dum etiam vocabulis armamentorum co-
gnitis, tum etiam tarditate et gravitate navium impe-
diebantur: factae enim subito ex humida materia non
4 eundem usum celeritatis habebant. Itaque, dum locus
comminus pugnandi daretur, aequo animo singulas binis

navibus obiciebant atque iniecta manu ferrea et retenta
utraque nave diversi pugnabant atque in hostium naves
transcendebant, et magno numero Albicorum et pasto-
rum interfecto partem navium deprimunt, nonnullas cum
hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo 5
die naves Massiliensium cum iis, quae sunt captae, inter-
eunt VIIII.

LVIIII. Hoc primum Caesari ad Ilerdam nuntiatur; 1
simul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur. Illi per- 2
territi virtute equitum minus libere, minus audacter va-
gabantur, alias non longo a castris progressi spatio, ut
celerem receptum haberent, angustius pabulabantur, alias
longiore circuitu custodias stationesque equitum vitabant,
aut aliquo accepto detrimento aut procul equitatu viso
ex medio itinere proiectis sarcinis fugiebant. Postremo 3
et plures intermittere dies et praeter consuetudinem om-
nium noctu constituerant pabulari.

LX. Interim Oscenses et Calagurritani, qui erant 1
cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos sese-
que imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses 2
et Iacetani et Ausetani et paucis post diebus Illurgavonen-
ses, qui flumen Hiberum attingunt, insequuntur. Petit 3
ab his omnibus, ut se frumento iuvent. Pollicentur atque
omnibus undique conquisitis iumentis in castra depor-
tant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum co- 4
gnito civitatis consilio et signa ex statione transfert.
Magna celeriter commutatio rerum. Perfecto ponte, ma- 5
gnis quinque civitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita
re frumentaria, extinctis rumoribus de auxiliis legionum,
quae cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur,
multae longinquiores civitates ab Afranio desciscunt et
Caesaris amicitiam sequuntur.

LXI. Quibus rebus perterritis animis adversariorum 1
Caesar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus
esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum
XXX in latitudinem complures facere instituit, quibus
partem aliquam Sicoris averteret vadumque in eo flumine
efficeret. His paene effectis magnum in timorem Afranius 2

Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque
intercluderentur, quod multum Caesar equitatu valebat.
Itaque constituunt ipsi *his* locis excedere et in Celtibe-
3 riam bellum transferre. Huic consilio subfragabatur
etiam illa res, quod, ex duobus contrariis generibus quae
superiore bello cum Sertorio steterant civitates, victae
nomen atque imperium absentis Pompei timebant, quae
in amicitia manserant, magnis adfectae beneficiis eum di-
ligebant, Caesaris autem erat in barbaris nomen obscu-
4 rius. Hic magnos equitatus magnaque auxilia expectabant
5 et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc
inito consilio toto flumine Hibero naves conquirere et
Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum positum ad
6 Hiberum miliaque passuum a castris aberat XXX. Ad
eum locum fluminis navibus iunctis pontem imperant fieri
legionesque duas flumen Sicorim traducunt, castra mu-
niunt vallo pedum XII.

1 LXII. Qua re per exploratores cognita summo labore
militum Caesar continuato diem noctemque opere in flu-
mine avertendo huc iam reduxerat rem, ut equites, etsi
difficulter atque aegre fiebat, possent tamen atque au-
2 derent flumen transire, pedites vero tantummodo humeris
ac summo pectore extarent et cum altitudine aquae tum
etiam rapiditate fluminis ad transeundum inpedirentur.
3 Sed tamen eodem fere tempore pons in Hibero prope
effectus nuntiabatur et in Sicori vadum reperiebatur.

1 LXIII. Iam vero eo magis illi maturandum iter ex-
istimabant. Itaque duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdae
praesidio relictis omnibus copiis Sicorim transeunt et
cum duabus legionibus, quas superioribus diebus tra-
2 duxerant, castra iungunt. Relinquebatur Caesari nihil,
nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet et
carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut
multo breviore itinere illi ad Hiberum pervenire possent.
3 Equites ab eo missi flumen transeunt et, cum de tertia
vigilia Petreius atque Afranius castra movissent, repente
sese ad novissimum agmen ostendunt et magna multitu-
dine circumfusa morari atque iter impedire incipiunt.

LXIIII. Prima luce ex superioribus locis, quae Cae- 1
saris castris erant coniuncta, cernebantur, equitatus no-
stri proelio novissimos illorum premi vehementer ac
nonnumquam sustinere extremum agmen atque interrumpi,
alias inferri signa et universarum cohortium impetu no-
stros propelli, dein rursus conversos insequi. Totis vero 2
castris milites circulari et dolere, hostem ex manibus
dimitti, bellum necessario longius duci, centuriones tri-
bunosque militum adire atque obsecrare, ut per cos Cae-
sar certior fieret, ne labori suo neu periculo parceret:
paratos esse sese, posse et audere ea transire flumen,
qua traductus esset equitatus. Quorum studio et vocibus 3
excitatus Caesar, etsi timebat tantae magnitudini fluminis
exercitum obicere, conandum tamen atque experiendum
iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis 4
deligi iubet, quorum aut animus aut vires videbantur
sustinere non posse. Hos cum legione una praesidio ca- 5
stris relinquit; reliquas legiones expeditas educit ma-
gnoque numero iumentorum in flumine supra atque infra
constituto traducit exercitum. Pauci ex his militibus ab- 6
repti vi fluminis ab equitatu excipiuntur ac sublevantur;
interit tamen nemo. Traducto incolumi exercitu copias
instıuit triplicemque aciem ducere incipit. Ac tantum 7
fuit in militibus studii, ut milium sex ad iter addito cir-
cuitu magnaque ad vadum fluminis mora interposita eos,
qui de tertia vigilia exissent, ante horam diei VIIII. con-
sequerentur.

LXV. Quos ubi Afranius procul visos cum Petreio 1
conspexit, nova re perterritus locis superioribus consti-
tit aciemque instruit. Caesar in campis exercitum reficit, 2
ne defessum proelio obiciat; rursus conantes progredi
insequitur et moratur. Illi necessario maturius, quam 3
constituerant, castra ponunt. Suberant enim montes at-
que a milibus passum V itinera difficilia atque angusta
excipiebant. Hos montes intrare cupiebant, ut equitatum 4
effugerent Caesaris praesidiisque in angustiis collocatis
exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo ac ti-
more Hiberum copias traducerent. Quod fuit illis conan- 5

dum atque omni ratione efficiendum; sed totius diei pu-
gna atque itineris labore defessi rem in posterum diem
distulerunt. Caesar quoque in proximo colle castra ponit.
1 LXVI. Media circiter nocte iis, qui [ad]aquandi
causa longius a castris processerant, ab equitibus cor-
reptis, fit ab his certior Caesar, duces adversariorum
silentio copias castris educere. Quo cognito signum dari
2 iubet et vasa militari more conclamari. Illi exaudito cla-
more veriti, ne noctu impediti sub onere confligere coge-
rentur aut ne ab equitatu Caesaris in angustiis tene-
rentur, iter supprimunt copiasque in castris continent.
3 Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad ex-
ploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex castris Cae-
saris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci
4 naturam perspiciat. Uterque idem suis renuntiat: V milia
passuum proxima intercedere itineris campestris, inde
excipere loca aspera et montuosa; qui prior has angustias
occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii.
1 LXVII. Disputatur in consilio ab Petreio atque Afra-
nio et tempus profectionis quaeritur. Plerique censebant,
ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri,
2 quam sentiretur. Alii, quod pridie noctu conclamatum
esset in Caesaris castris, argumenti sumebant loco, non
3 posse clam exiri. Circumfundi noctu equitatum Caesaris
atque omnia loca atque itinera obsidere; nocturnaque
proelia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dis-
4 sensione timori magis quam religioni consulere consue-
verit. At lucem multum per se pudorem omnium oculis,
multum etiam tribunorum militum et centurionum prae-
sentiam adferre; quibus rebus coerceri milites et in officio
5 contineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu per-
rumpendum: etsi aliquo accepto detrimento, tamen summa
6 exercitus salva locum, quem petant, capi posse. Haec vin-
cit in consilio sententia, et prima luce postridie consti-
tuunt proficisci.
1 LXVIII. Caesar exploratis regionibus albente caelo
omnes copias castris educit magnoque circuitu nullo certo
itinere exercitum ducit. Nam quae itinera ad Hiberum

atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendae valles maximae ac 2
difficillimae, saxa multis locis praerupta iter impediebant, ut arma per manus necessario traderentur militesque inermi sublevatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod 3
eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Hibero intercludere et frumento prohibere potuissent.

LXVIIII. Ac primo Afraniani milites visendi causa 1
laeti ex castris procurrebant contumeliosisque vocibus prosequebantur: necessarii victus inopia coactos fugere atque ad Ilerdam reverti. Erat enim iter a proposito diversum, contrariamque in partem iri videbatur. Duces 2
vero eorum consilium suum laudibus ferebant, quod se castris tenuissent; multumque eorum opinionem adiuvabat, quod sine iumentis impedimentisque ad iter profectos videbant, ut non posse inopiam diutius sustinere confiderent. Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dex- 3
tram conspexerunt iamque primos superare regionem castrorum animum adverterunt, nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma, atque omnes 4
copiae paucis praesidio relictis cohortibus exeunt rectoque ad Hiberum itinere contendunt.

LXX. Erat in celeritate omne positum certamen, utri 1
prius angustias montesque occuparent; sed exercitum Caesaris viarum difficultates tardabant, Afranii copias equitatus Caesaris insequens morabatur. Res tamen ab 2
Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus cohortisque in castris relictas servare non possent; quibus interclusis exercitu Caesaris auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit 3
prior iter Caesar atque ex magnis rupibus nactus planiciem in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, cum ab equitatu novissimum agmen premeretur, ante se hostem videret, collem quendam nactus ibi constitit. Ex eo 4
loco IIII cetratorum cohortis in montem, qui erat in con-

spectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu
concitatos iubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem
omnibus copiis contenderet et mutato itinere iugis Octo-
5 gesam perveniret. Hunc cum obliquo itinere cetrati pe-
terent, conspicatus equitatus Caesaris in cohortis im-
petum fecit; nec minimam partem temporis equitum vim
cetrati sustinere potuerunt omnesque ab eis circumventi
in conspectu utriusque exercitus interficiuntur.

1 LXXI. Erat occasio bene gerendae rei. Neque vero
id Caesarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento
perterritum exercitum sustinere non posse, praesertim
circumdatum undique equitatu, cum in loco aequo atque
aperto confligeretur; idque ex omnibus partibus ab eo
2 flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones tribunique
militum: Ne dubitaret proelium committere. Omnium
3 esse militum paratissimos animos. Afranianos contra
multis rebus sui timoris signa misisse: quod suis non sub-
venissent, quod de colle non decederent, quod vix equi-
tum incursus sustinerent conlatisque in unum locum signis
4 conferti neque ordines neque signa servarent. Quod si
iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pu-
gnandi facultatem, quod certe inde decedendum esset Afra-
nio nec sine aqua permanere posset.

1 LXXII. Caesar in eam spem venerat, se sine pugna
et sine volnere suorum rem conficere posse, quod re fru-
2 mentaria adversarios interclusisset. Cur etiam secundo
proelio aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur
optime de se meritos milites? cur denique fortunam pe-
riclitaretur? praesertim cum non minus esset imperato-
3 ris consilio superare quam gladio. Movebatur etiam mi-
sericordia civium, quos interficiendos videbat; quibus
4 salvis atque incolumibus rem optinere malebat. Hoc con-
silium Caesaris plerisque non probabatur; milites vero
palam inter se loquebantur, quoniam talis occasio victo-
riae dimitteretur, etiam cum vellet Caesar, sese non esse
pugnaturos. Ille in sua sententia perseverat et paulum
ex eo loco degreditur, ut timorem adversariis minuat.
5 Petreius atque Afranius oblata facultate in castra sese re-

ferunt. Caesar praesidiis in montibus dispositis omni ad Hiberum incluso itinere, quam proxime potest hostium castris, castra communit.

LXXIII. Postero die duces adversariorum perturbati, 1
quod omnem rei frumentariae fluminisque Hiberi spem
dimiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum 2
iter, Ilerdam si reverti vellent, alterum, si Tarraconem
peterent. Haec consiliantibus eis nuntiantur aquatores ab
equitatu premi nostro. Qua re cognita crebras stationes 3
disponunt equitum et cohortium alariarum legionariasque
intericiunt cohortis vallumque ex castris ad aquam ducere
incipiunt, ut intra munitionem et sine timore et sine
stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius 4
atque Afranius partiuntur ipsique perficiundi operis causa
longius progrediuntur.

LXXIIII. Quorum discessu liberam nacti milites col- 1
loquiorum facultatem vulgo procedunt, et quem quisque
in castris notum aut municipem habebat, conquirit atque
evocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi 2
perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere.
Deinde imperatoris fidem quaerunt, rectene se illi sint
commissuri, et, quod non ab initio fecerint armaque cum
hominibus necessariis et consanguineis contulerint, que-
runtur. His provocati sermonibus fidem ab imperatore 3
de Petrei atque Afranii vita petunt, ne quod in se scelus
concepisse neu suos prodidisse videantur. Quibus con-
firmatis rebus se statim signa translaturos confirmant le-
gatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Cae-
sarem mittunt. Interim alii suos in castra invitandi causa 4
adducunt, alii ab suis abducuntur, adeo ut una castra iam
facta ex binis viderentur; compluresque tribuni militum
et centuriones ad Caesarem veniunt seque ei commen-
dant. Idem hoc fit a principibus Hispaniae, quos evoca- 5
verant et secum in castris habebant obsidum loco. Hi
suos notos hospitesque quaerebant, per quem quisque
eorum aditum commendationis haberet ad Caesarem.
Afranii etiam filius adulescens de sua ac parentis sui sa- 6
lute cum Caesare per Sulpicium legatum agebat. Erant 7

plena laetitia et gratulatione omnia, eorum, qui tanta pe-
ricula vitasse, et eorum, qui sine vulnere tantas res con-
fecisse videbantur, magnumque fructum suae pristinae
lenitatis omnium iudicio Caesar ferebat, consiliumque
eius a cunctis probabatur.

1 LXXV. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto
opere discedit seque in castra recipit, sic paratus, ut vi-
debatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto et
2 aequo animo ferret. Petreius vero non deserit sese. Ar-
mat familiam: cum hac et praetoria cohorte cetratorum
barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos
suae custodiae causa habere consuerat, improviso ad
vallum advolat, conloquia militum interrumpit, nostros
3 repellit a castris, quos deprendit, interficit. Reliqui coëunt
inter se et repentino periculo exterriti sinistras sagis in-
volvunt gladiosque destringunt, atque ita se a cetratis
equitibusque defendunt castrorum propinquitate confisi
seque in castra recipiunt et ab iis cohortibus, quae erant
in statione ad portas, defenduntur.

1 LXXVI. Quibus rebus confectis flens Petreius mani-
pulos circumit militesque appellat, neu se neu Pompeium
imperatorem suum adversariis ad supplicium tradant, ob-
2 secrat. Fit celeriter concursus in praetorium. Postulat,
ut iurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos
neque prodituros, neque sibi separatim a reliquis consi-
3 lium capturos. Princeps in haec verba iurat ipse; idem
iusiurandum adigit Afranium; subsequuntur tribuni mili-
tum centurionesque; centuriatim producti milites idem
4 iurant. Edicunt, penes quem quisque sit Caesaris miles,
ut producatur: productos palam in praetorio interficiunt.
Sed plerosque ii, qui receperant, celant noctuque per
5 vallum emittunt. Sic terrore oblato a ducibus crudelitas
in supplicio, nova religio iurisiurandi spem praesentis
deditionis sustulit mentesque militum convertit et rem ad
pristinam belli rationem redegit.

1 LXXVII. Caesar, qui milites adversariorum in castra
per tempus colloquii venerant, summa diligentia conquiri
2 et remitti iubet. Sed ex numero tribunorum militum

centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum reman-
serunt. Quos ille postea magno in honore habuit; centu-
riones in priores ordines, equites Romanos in tribunicium
restituit honorem.

LXXVIII. Premebantur Afraniani pabulatione, aqua- 1
bantur aegre. Frumenti copiam legionarii nonnullam ha-
bebant, quod dierum XXII ab Ilerda frumentum iussi
erant efferre, cetrati auxiliaresque nullam, quorum erant
et facultates ad parandum exiguae et corpora insueta ad
onera portanda. Itaque magnus eorum cotidie numerus 2
ad Caesarem perfugiebat. In his erat angustiis res. Sed
ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur, Iler-
dam reverti, quod ibi paulum frumenti reliquerant. Ibi
se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco 3
aberat longius; quo spatio plures rem posse casus reci-
pere intellegebant. Hoc probato consilio ex castris profi-
ciscuntur. Caesar equitatu praemisso, qui novissimum 4
agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus
subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi
cum equitibus proeliarentur.

LXXVIIII. Genus erat hoc pugnae. Expeditae cohor- 1
tes novissimum agmen claudebant pluresque in locis cam-
pestribus subsistebant. Si mons erat ascendendus, facile 2
ipsa loci natura periculum repellebat, quod ex locis su-
perioribus, qui antecesserant, suos ascendentes protege-
bant; cum vallis aut locus declivis suberat neque ii, qui 3
antecesserant, morantibus opem ferre poterant, equites
vero ex loco superiore in aversos tela coniciebant, tum
magno erat in periculo res. Relinquebatur, ut, cum eius- 4
modi locis esset appropinquatum, legionum signa consi-
stere iuberent magnoque impetu equitatum repellerent,
eo summoto repente incitati cursu sese in vallis universi
demitterent, atque ita transgressi rursus in locis superio-
ribus consisterent. Nam tantum ab equitum suorum 5
auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut
eos superioribus perterritos proeliis in medium reciperent
agmen ultroque eos tuerentur; quorum nulli ex itinere
excedere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperetur.

1 LXXX. Tali dum pugnatur modo, lente atque pau-
latim proceditur crebroque, ut sint auxilio suis, subsi-
2 stunt; ut tum accidit. Milia enim progressi IIII vehemen-
tiusque peragitati ab equitatu montem excelsum capiunt
ibique una fronte contra hostem castra muniunt neque
3 iumentis onera deponunt. Ubi Caesaris castra posita
tabernaculaque constituta et dimissos equites pabulandi
causa animum adverterunt, sese subito proripiunt hora
circiter sexta eiusdem diei et spem nacti morae discessu
4 nostrorum equitum iter facere incipiunt. Qua re animum
adversa Caesar relictis impedimentis *cum* legionibus sub-
sequitur, praesidio paucas cohortis relinquit; hora X.
subsequi pabulatores equitesque revocari iubet. Celeriter
5 equitatus ad cotidianum itineris officium revertitur. Pu-
gnatur acriter ad novissimum agmen, adeo ut paene terga
convertant, compluresque milites, etiam nonnulli centu-
riones, interficiuntur. Instabat agmen Caesaris atque
universum imminebat.

1 LXXXI. Tum vero neque ad explorandum idoneum
locum castris neque ad progrediendum data facultate
consistunt necessario et procul ab aqua et natura iniquo
2 loco castra ponunt. Sed isdem de causis Caesar, quae
supra sunt demonstratae, proelio non lacessit et eo die
tabernacula statui passus non est, quo paratiores essent
ad insequendum omnes, sive noctu sive interdiu erumpe-
3 rent. Illi animadverso vitio castrorum tota nocte muni-
tiones proferunt castraque castris convertunt. Hoc idem
postero die a prima luce faciunt totumque in ea re diem
4 consumunt. Sed quantum opere processerant et castra
protulerant, tanto aberant ab aqua longius, et praesenti
5 malo aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi
causa nemo egreditur ex castris; proximo die praesidio
in castris relicto universas ad aquam copias educunt, pa-
6 bulatum emittitur nemo. His eos suppliciis male haberi
Caesar et necessariam subire deditionem quam proelio
decertare malebat. Conatur tamen eos vallo fossaque cir-
cummunire, ut quam maxime repentinas eorum eruptio-
nes demoretur; quo necessario descensuros existimabat.

Illi et inopia pabuli adducti, et quo essent ad id expedi- 7
tiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent.

LXXXII. In his operibus consiliisque biduum con- 1
sumitur; tertio die magna iam pars operis Caesaris pro-
cesserat. Illi impediendae reliquae munitionis causa hora
circiter VIIII signo dato legiones educunt aciemque sub
castris instruunt. Caesar ab opere legiones revocat, equi- 2
tatum omnem convenire iubet, aciem instruit: contra
opinionem enim militum famamque omnium videri proe-
lium defugisse magnum detrimentum adferebat. Sed eis- 3
dem de causis, quae sunt cognitae, quo minus dimicare
vellet, movebatur, atque hoc etiam magis, quod spatii
brevitas etiam in fugam coniectis adversariis non multum
ad summam victoriae iuvare poterat. Non enim amplius 4
pedum milibus duobus ab castris castra distabant. Hinc
duas partes acies occupabant duae; tertia vacabat, ad in-
cursum atque impetum militum relicta. Si proelium 5
committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis
ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat signa
inferentibus resistere, prior proelio non lacessere.

LXXXIII. Acies erat Afraniana duplex legionum V, 1
tertium in subsidiis locum alariae cohortes obtinebant;
Caesaris triplex; sed primam aciem quaternae cohortes 2
ex V legionibus tenebant, has subsidiariae ternae et rur-
sus aliae totidem suae cuiusque legionis subsequebantur;
sagittarii funditoresque media continebantur acie, equi-
tatus latera cingebat. Tali instructa acie tenere uterque 3
propositum videbatur: Caesar, ne nisi coactus proelium
committeret, ille, ut opera Caesaris impediret. Pro-
ducitur tum res, aciesque ad solis occasum continentur;
inde utrique in castra discedunt. Postero die munitiones 4
institutas Caesar parat perficere; illi vadum fluminis Si-
coris temptare, si transire possent. Qua re animadversa 5
Caesar Germanos levis armaturae equitumque partem flu-
men traicit crebrasque in ripis custodias disponit.

LXXXIIII. Tandem omnibus rebus obsessi, quartum 1
iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquae, lignorum,
frumenti inopia, conloquium petunt, et id, si fieri possit,

2 semoto a militibus loco. Ubi id a Caesare negatum et,
palam si colloqui vellent, concessum est, datur obsidis
loco Caesari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem
3 Caesar delegit. Audiente utroque exercitu loquitur Afra-
nius: Non esse aut ipsis aut militibus succensendum,
quod fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium con-
4 servare voluerint. Sed satis iam fecisse officio satisque
supplicii tulisse. Perpessos omnium rerum inopiam; nunc
vero paene ut feras circummunitos prohiberi aqua, prohi-
beri ingressu, neque corpore dolorem neque animo igno-
5 miniam ferre posse. Itaque se victos confiteri: orare at-
que obsecrare, si qui locus misericordiae relinquatur, ne
ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Haec
quam potest demississime et subiectissime exponit.
1 LXXXV. Ad ea Caesar respondit: Nulli omnium has
partis vel querimoniae vel miserationis minus convenisse.
2 Reliquos enim omnis officium suum praestitisse: *se*, qui
etiam bona condicione, et loco et tempore aequo confli-
gere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia;
exercitum suum, qui iniuria etiam accepta suisque inter-
fectis, quos in sua potestate habuerit, conservarit et texe-
rit; illius denique exercitus milites, qui per se de conci-
lianda pace egerint, qua in re omnium suorum vitae
3 consulendum putarint. Sic omnium ordinum partis in
misericordia constitisse, ipsos duces a pace abhorruisse;
eos neque colloqui neque indutiarum iura servasse et ho-
mines imperitos et per colloquium deceptos crudelissime
4 interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque homi-
num nimia pertinacia atque arrogantia accidere soleat,
uti eo recurrant et id cupidissime petant, quod paulo ante
5 contempserint. Neque nunc se illorum humilitate neque
aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus
opes augeantur suae; sed eos exercitus, quos contra se
6 multos iam annos aluerint, velle dimitti. Neque enim VI
legiones alia de causa missas in Hispaniam septimamque
ibi conscriptam, neque tot tantasque classis paratas ne-
7 que submissos duces rei militaris peritos. Nihil horum
ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciae provi-

sum, quae propter diuturnitatem pacis nullum auxilium
desiderarit. Omnia haec iam pridem contra se parari: 8
in se novi generis imperia constitui, ut idem ad portas
urbanis praesideat rebus et duas bellicosissimas provin-
cias absens tot annis obtineat; in se iura magistratuum 9
commutari, ne ex praetura et consulatu, ut semper, sed
per paucos probati et electi in provincias mittantur; in
se etiam aetatis excusationem nihil valere, quod superio-
ribus bellis probati ad optinendos exercitus evocentur; in 10
se uno non servari, quod sit omnibus datum semper im-
peratoribus, ut rebus feliciter gestis aut cum honore
aliquo aut certe sine ignominia domum revertantur exer-
citumque dimittant. Quae tamen omnia et se tulisse pa- 11
tienter et esse laturum; neque nunc id agere, ut ab illis
abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile
non sit, sed ne illi habeant, quo contra se uti possint.
Proinde, ut esset dictum, provinciis excederent exerci- 12
tumque dimitterent; si id sit factum, se nociturum ne-
mini. Hanc unam atque extremam esse pacis condicionem.

LXXXVI. Id vero militibus fuit pergratum et iucun- 1
dum, ut ex ipsa significatione cognosci potuit, ut, qui
aliquid iusti incommodi expectavissent, ultro praemium
missionis ferrent. Nam cum de loco et tempore eius rei 2
controversia inferretur, et voce et manibus universi ex
vallo, ubi constiterant, significare coeperunt, ut statim
dimitterentur, neque omni interposita fide firmum esse
posse, si in aliud tempus differretur. Paucis cum esset 3
in utramque partem verbis disputatum, res huc deduci-
tur, ut ei, qui habeant domicilium aut possessionem in Hi-
spania, statim, reliqui ad Varum flumen dimittantur; ne 4
quid eis noceatur, neu quis invitus sacramentum dicere
cogatur, a Caesare cavetur.

LXXXVII. Caesar ex eo tempore, dum ad flumen 1
Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur. Addit
etiam, ut, quod quisque eorum in bello amiserit, quae sint
penes milites suos, iis, qui amiserant, restituatur; militi-
bus aequa facta aestimatione pecuniam pro his rebus dis-
solvit. Quascumque postea controversias inter se milites 2

3 habuerunt, sua sponte ad Caesarem in ius adierunt. Petreius atque Afranius cum stipendium ab legionibus paene seditione facta flagitarentur, cuius illi diem nondum venisse dicerent, Caesar ut cognosceret, postulatum est, eo-
4 que utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit, ut non longo inter se spatio castra facerent, eique negotio Q. Fufium Calenum
5 legatum praeficit. Hoc eius praescripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

C. IULI CAESARIS
DE BELLO CIVILI
COMMENTARIUS SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

I. Oppugnatio et deditio Massiliae. Hispania subacta.

C. Trebonius legatus Caesaris Massiliam undique obsidet, c. I. II. Massilienses ab L. Nasidio Pompeiano adiuti proelio navali a D. Bruto victi, c. III—VII., indutias a Trebonio impetrant, c. VIII—XIII.; quas cum subita eruptione facta operibusque Treboni disiectis violassent, hic celerrime ea reficit eosque in deditionem accipit, c. XIIII—XVI. Interim in Hispania ulteriore M. Terentius Varro legatus Pompei desertus ab suis Caesari se dedit, c. XVII—XX. Caesar absens dictator dictus et Hispaniam omnem et Massiliam in deditionem accipit, c. XXI. XXII.

II. Curionis in Africa res gestae et exitus.

C. Curio Caesaris legatus ad Uticam bene rem gerit contra P. Attium Varum, c. XXIII—XXXVII., sed proelio temere ad Bagradam fl. commisso a Varo et Saburra Iubae regis Numidarum praefecto superatus interficitur, c. XXXVIII—XXXXII. Exercitus reliquiae partim in Siciliam se recipiunt, partim Varo se dedunt, partim a Iuba necantur, c. XXXXIII. XXXXIIII.

I. Dum haec in Hispania geruntur, C. Trebonius le- 1
gatus, qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas turresque ad oppidum
agere instituit. 2 Una erat proxima portui navalibusque, altera ad portam, qua est aditus ex Gallia atque Hispania,
ad id mare, quod adiacet ad ostium Rhodani. 3 Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari adluitur; reliqua quarta est, quae aditum habeat ab terra. Huius quoque spatii pars ea, quae ad arcem pertinet, loci natura et valle altissima munita longam et difficilem habet oppugna-
tionem. 4 Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum atque hominum mulitudinem ex omni provincia vocat; vimina materiamque comportari iubet. Quibus comparatis rebus aggerem in altitudinem pedum LXXX extruit

II. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium 1
rerum ad bellum apparatus tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullae contextae viminibus vineae
sustinere possent. Asseres enim pedum XII cuspidibus 2
praefixi, atque hi maximis ballistis missi, per IIII ordines
cratium in terra defigebantur. Itaque pedalibus lignis 3
coniunctis inter se porticus integebantur, atque hac agger
inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum 4
LX aequandi loci causa facta item ex fortissimis lignis, convoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus et lapides
defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri 5
atque turrium, multitudo tormentorum omnem admini-
strationem tardabat. Crebrae etiam per Albicos eruptio- 6
nes fiebant ex oppido ignesque aggeri et turribus inferebantur; quae facile nostri milites repellebant, magnisque

ultro illatis detrimentis eos, qui eruptionem fecerant, in
oppidum reiciebant.
1 III. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe
navium XVI, in quibus paucae erant aeratae, L. Domitio
Massiliensibusque subsidio missus freto Siciliae inpru-
2 dente atque inopinante Curione pervehitur adpulsisque
Messanam navibus atque inde propter repentinum terro-
rem principum ac senatus fuga facta ex navalibus eorum
3 unam deducit. Hac adiuncta ad reliquas naves cursum
Massiliam versus perficit praemissaque clam navicula Do-
mitium Massiliensisque de suo adventu certiores facit
eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe
additis suis auxiliis confligant.
1 IIII. Massilienses post superius incommodum veteres
ad eundem numerum ex navalibus productas navis refe-
cerant summaque industria armaverant — remigum, gu-
2 bernatorum magna copia suppetebat — piscatoriasque
adiecerant atque contexerant, ut essent ab ictu telorum
remiges tuti: has sagittariis tormentisque compleverunt.
3 Tali modo instructa classe omnium seniorum, matrum
familiae, virginum precibus et fletu excitati, extremo
tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fidu-
4 cia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Com-
muni enim fit vitio naturae, ut in*pro*visis [latitatis] atque
incognitis rebus magis confidamus vehementiusque ex-
terreamur; ut tum accidit. Adventus enim L. Nasidii
5 summa spe et voluntate civitatem compleverat. Nacti
idoneum ventum ex portu exeunt et Tauroënta, quod est
castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt ibique
naves expediunt rursusque se ad confligendum animo
confirmant et consilia communicant. Dextra pars adtri-
buitur Massiliensibus, sinistra Nasidio.
1 V. Eodem Brutus contendit aucto navium numero.
Nam ad eas, quae factae erant Arelate per Caesarem, ca-
ptivae Massiliensium accesserant sex. Has superioribus
2 diebus refecerat atque omnibus rebus instruxerat. Itaque
suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos
contemnerent, plenus spei bonae atque animi adversus

eos proficiscitur. Facile erat ex castris C. Treboni atque 3
omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut om-
nis iuventus, quae in oppido remanserat, omnesque su-
perioris aetatis cum liberis atque uxoribus publicisque
custodiis aut ex muro ad caelum manus tenderent, aut
templa deorum immortalium adirent et ante simulacra
proiecti victoriam ab dis exposcerent. Neque erat quis- 4
quam omnium, quin in eius diei casu suarum omnium
fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et ho- 5
nesti ex iuventute et cuiusque aetatis amplissimi nomina-
tim evocati atque obsecrati navis conscenderant, ut, si
quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi
quicquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel do-
mesticis opibus vel externis auxiliis de salute urbis con-
fiderent.

VI. Commisso proelio Massiliensibus res nulla ad 1
virtutem defuit; sed memores eorum praeceptorum, quae
paulo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut
nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur
et, quibus in pugna vitae periculum accideret, non ita
multo se reliquorum civium fatum antecedere existima-
rent, quibus urbe capta eadem esset belli fortuna pa-
tienda. Diductisque nostris paulatim navibus et arti- 2
ficio gubernatorum *et* mobilitati navium locus dabatur,
et si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus inie-
ctis navem religaverant, undique suis laborantibus suc-
currebant. Neque vero coniuncti Albicis comminus pu- 3
gnando deficiebant neque multum cedebant virtute nostris.
Simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa te-
lorum multa nostris [de improviso] inprudentibus atque
impeditis vulnera inferebant. Conspicataeque naves tri- 4
remes duae navem D. Bruti, quae ex insigni facile agno-
sci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant.
Sed tantum re provisa Brutus celeritate navis enisus est,
ut parvo momento antecederet. Illae adeo graviter inter 5
se incitatae conflixerunt, ut vehementissime utraque ex
concursu laborarent, altera vero praefracto rostro tota
collabefieret. Qua re animadversa, quae proximae ei loco 6

ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum
faciunt celeriterque ambas deprimunt.
1 VII. Sed Nasidianae naves nullo usui fuerunt celeriterque pugna excesserunt: non enim has aut conspectus
patriae aut propinquorum praecepta ad extremum vitae
2 periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium
nulla desiderata est; ex Massiliensium classe V sunt depressae, IIII captae, una cum Nasidianis profugit; quae
3 omnes citeriorem Hispaniam petiverunt. At ex reliquis
una praemissa Massiliam huius nuntii perferendi gratia
cum iam adpropinquaret urbi, omnis sese multitudo
effudit, et re cognita tantus luctus excepit, ut urbs ab
4 hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo secius ad defensionem urbis reliqua apparare
coeperunt.
1 VIII. Est animadversum ab legionariis, qui dextram
partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno sibi esse praesidio posse, si ibi pro
castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent. Quam primo ad repentinos incursus humilem par-
2 vamque fecerunt. Huc se referebant; hinc, si qua maior
oppresserat vis, propugnabant; hinc ad repellendum et
prosequendum hostem procurrebant. Patebat haec quoque versus pedes XXX, sed parietum crassitudo pedes V.
3 Postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita sollertia inventum est, magno esse usui
posse, si haec esset in altitudinem turris elata. Id hac
ratione perfectum est.
1 VIIII. Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum
extrema parietum structura tegerentur, ne quid emine-
2 ret, ubi ignis hostium adhaeresceret. Hanc [in] super contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum
est, latericulo adstruxerunt supraque eum locum II tigna
transversa iniecerunt non longe ab extremis parietibus,
quibus suspenderent eam contignationem, quae turri tegimento esset futura, supraque ea tigna directo transver-
3 sas trabes iniecerunt easque axibus religaverunt. Has

paulo longiores atque eminentiores, quam extremi parie-
tes erant, effecerunt, ut esset, ubi tegimenta praependere
possent ad defendendos ictus ac repellendos, cum inter
eam contignationem parietes extruerentur; eamque con- 4
tabulationem summam lateribus lutoque constraverunt,
ne quid ignis hostium nocere posset, centonesque insuper
iniecerunt, ne aut tela tormentis immissa tabulationem
perfringerent aut saxa ex catapultis latericium discuterent.
Storias autem ex funibus ancorariis tres in longitudinem 5
parietum turris latas IIII pedes fecerunt easque ex tribus
partibus, quae ad hostes vergebant, eminentibus trabibus
circum turrim praependentes religaverunt; quod unum
genus tegimenti aliis locis erant experti nullo telo neque
tormento traici posse. Ubi vero ea pars turris, quae erat 6
perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium,
pluteos ad alia opera abduxerunt; turris tectum per se
ipsum pressionibus ex contignatione prima suspendere
ac tollere coeperunt. Ubi, quantum storiarum demissio 7
patiebatur, tantum elevarant, intra haec tegimenta ab-
diti atque muniti parietes lateribus extruebant rursusque
alia pressione ad aedificandum sibi locum expediebant.
Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item 8
ut primo tecta extremis lateribus instruebant exque ea
contignatione rursus summam contabulationem storiasque
elevabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere ac periculo sex 9
tabulata extruxerunt fenestrasque, quibus in locis visum
est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.

X. Ubi ex ea turri, quae circum essent opera, tueri 1
se posse confisi sunt, musculum pedes LX longum ex ma-
teria bipedali, quem a turri latericia ad hostium turrim
murumque perducerent, facere instituerunt; cuius mu-
sculi haec erat forma. Duae primum trabes in solo aeque 2
longae distantes inter se pedes IIII collocantur inque eis
columellae pedum in altitudinem V defiguntur. Has inter 3
se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quae
musculi tegendi causa ponant, collocentur. Eo super
tigna bipedalia iniciunt eaque laminis clavisque religant.
Ad extremum musculi tectum trabesque extremas qua- 4

dratas regulas IIII patentis digitos defigunt, quae lateres,
5 qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigate atque ordinatim structo *tecto*, ut trabes erant, in capreolis collocatae, lateribus lutoque musculus, ut ab igni,
6 qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. Super lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua inmissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidi-
7 bus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis ad ipsam turrim perficiunt subitoque inopinantibus hostibus machinatione navali, phalangis subiectis, ad turrim hostium admovent, ut aedificio iungatur.

1 XI. Quo malo perterriti subito oppidani saxa, quam maxima possunt, vectibus promovent praecipitataque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiae sustinet, et quidquid incidit, fastigio musculi elabitur.
2 Id ubi vident, mutant consilium: cupas taeda ac pice refertas incendunt easque de muro in musculum devolvunt. Involutae labuntur, delapsae a lateribus longuriis furcis-
3 que ab opere removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri latericia a nostris telis tormentisque defenditur; hostes ex muro ac turribus submoventur; non datur libera muri defen-
4 dendi facultas. Compluribus iam lapidibus ex ea, quae suberat, turri subductis repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat, cum hostes urbis direptione perterriti inermes cum infulis se porta foras universi proripiunt, ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt.

1 XII. Qua nova re oblata omnis administratio belli consistit militesque aversi a proelio ad studium audiendi
2 et cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes proiciunt;
3 orant, ut adventus Caesaris expectetur. Captam suam urbem videre; opera perfecta, turrim subrutam: itaque ab defensione desistere. Nullam exoriri moram posse, quo minus, cum venisset, si imperata non facerent ad
4 nutum, e vestigio diriperentur. Docent, si omnino turris

concidisset, non posse milites contineri, quin spe praedae in urbem irrumperent urbemque delerent. Haec atque eiusdem generis complura ut ab hominibus doctis magna cum misericordia fletuque pronuntiantur.

XIII. Quibus rebus commoti legati milites ex opere 1
deducunt, oppugnatione desistunt; operibus custodias relinquunt. Indutiarum quodam genere misericordia fa- 2
cto adventus Caesaris expectatur. Nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt. Caesar enim per litteras Tre- 3
bonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur, ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemptione sui et diutino labore omnes puberes interficerent; quod se facturos minabantur, aegreque 4
tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent, graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

XIIII. At hostes sine fide tempus atque occasionem 1
fraudis ac doli quaerunt interiectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent, portis [se] foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, 2
testudo, turris, tormenta flammam conciperent et prius haec omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animadverti posset. Nostri repentina fortuna permoti 3
arma, quae possunt, arripiunt; alii ex castris sese incitant. Fit in hostis impetus eorum, sed muro sagittis tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum 4
se recipiunt ibique musculum turrimque latericiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidia et vi tempestatis puncto temporis interiit. Temptaverunt 5
hoc idem Massilienses postero die. Eandem nacti tempestatem maiore cum fiducia ad alteram turrim aggeremque eruptione pugnaverunt multumque ignem intulerunt. Sed 6
ut superioris temporis contentionem nostri omnem remi-

serant, ita proximi diei casu admoniti omnia ad defensio-
nem paraverant. Itaque multis interfectis reliquos infecta
re in oppidum repulerunt.

1 XV. Trebonius ea, quae sunt amissa, multo maiore
militum studio administrare et reficere instituit. Nam ubi
tantos suos labores et apparatus male cecidisse viderunt
indutiisque per scelus violatis suam virtutem irrisui fore
perdoluerunt, quod, unde agger omnino comportari pos-
2 set, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe lateque
in finibus Massiliensium excisis et convectis, aggerem
novi generis atque inauditum ex latericiis duobus muris
senum pedum crassitudine atque eorum murorum conti-
gnatione facere instituerunt, aequa fere altitudine atque
3 ille congesticius ex materia fuerat agger. Ubi aut spa-
tium inter muros aut inbecillitas materiae postulare vi-
deretur, pilae interponuntur, traversaria tigna iniciuntur,
quae firmamento esse possint, et quidquid est contigna-
4 tum, cratibus consternitur, crates luto integuntur. Sub
tecto miles dextra ac sinistra muro tectus, adversus plutei
obiectu, operi quaecumque sunt usui, sine periculo sub-
5 portat. Celeriter res administratur; diuturni laboris de-
trimentum sollertia et virtute militum brevi reconciliatur.
Portae, quibus locis videtur, eruptionis causa in muro
relinquuntur.

1 XVI. Quod ubi hostes viderunt, ea, quae diu longo-
que spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum
opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiae neque eru-
ptioni locus esset nec quicquam omnino relinqueretur,
2 qua aut vi militibus aut igni operibus noceri posset, eo-
demque exemplo sentiunt totam urbem, qua sit aditus ab
terra, muro turribusque circumiri posse, sic ut ipsis con-
sistendi in suis munitionibus locus non esset, cum paene
inaedificata in muris ab exercitu nostro moenia vide-
3 rentur ac telum manu coniceretur, suorumque tormen-
torum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio
propinquitatis interire, parique condicione ex muro ac
turribus bellandi data se virtute nostris adaequare non

posse intellegunt, ad easdem deditionis condiciones re-
currunt.

XVII. M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis 1
iis rebus, quae sunt in Italia gestae, diffidens Pompeianis
rebus, amicissime de Caesare loquebatur: praeoccupa- 2
tum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum
fide; necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum
Caesare intercedere; neque se ignorare, quod esset offi-
cium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quae vires
suae, quae voluntas erga Caesarem totius provinciae.
Haec omnibus ferebat sermonibus neque se in ullam par- 3
tem movebat. Postea vero, cum Caesarem ad Massiliam 4
detineri cognovit, copias Petrei cum exercitu Afranii esse
coniunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe
atque expectari et consentire omnem citeriorem provin-
ciam, quaeque postea acciderant, de angustiis ad Iler-
dam rei frumentariae, accepit, atque haec ad eum latius
atque inflatius Afranius perscribebat, se quoque ad motus
fortunae movere coepit.

XVIII. Delectum habuit tota provincia, legionibus 1
completis duabus cohortes circiter XXX alarias addidit.
Frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus,
item quod Afranio Petreioque mitteret. Naves longas X
Gaditanis ut facerent imperavit, complures praeterea [in]
Hispali faciendas curavit. Pecuniam omnem omniaque or- 2
namenta ex fano Herculis in oppidum Gadis contulit; eo
sex cohortes praesidii causa ex provincia misit Gaiumque
Gallonium equitem Romanum familiarem Domitii, qui eo
procurandae hereditatis causa venerat missus a Domitio,
oppido Gadibus praefecit; arma omnia privata ac publica
in domum Galloni contulit. Ipse habuit graves in Caesa- 3
rem contiones. Saepe ex tribunali praedicavit, adversa
Caesarem proelia fecisse, magnum numerum ab eo mili-
tum ad Afranium perfugisse: haec se certis nuntiis, certis
auctoribus comperisse. Quibus rebus perterritos civis 4
Romanos eius provinciae sibi ad rempublicam admini-
strandam HS CLXXX et argenti pondo XX milia, tritici
modios CXX milia polliceri coëgit. Quas Caesari esse ami- 5

cas civitates arbitrabatur, his graviora onera iniungebat
praesidiaque eo deducebat et iudicia in privatos redde-
bat; qui verba atque orationem adversus rempublicam
habuissent, eorum bona in publicum addicebat. Provin-
ciam omnem in sua et Pompei verba iusiurandum ad-
6 igebat. Cognitis iis rebus, quae sunt gestae in citeriore
Hispania, bellum parabat. Ratio autem haec erat belli,
ut se cum II legionibus Gadis conferret, naves frumen-
tumque omne ibi contineret: provinciam enim omnem
Caesaris rebus favere cognoverat. In insula frumento na-
vibusque comparatis bellum duci non difficile existima-
7 bat. Caesar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam
revocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in
Hispaniis relinquere, quod magna esse Pompei beneficia
et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

1 XVIIII. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem
Hispaniam cum Q. Cassio, tribuno plebis, ipse *cum* DC
equitibus magnis itineribus progreditur edictumque prae-
mittit, ad quam diem magistratus principesque omnium
2 civitatum sibi esse praesto Cordubae vellet. Quo edicto
tota provincia pervulgato nulla fuit civitas, quin ad id
tempus partem senatus Cordubam mitteret, non civis Ro-
3 manus paulo notior, quin ad diem conveniret. Simul ipse
Cordubae conventus per se portas Varroni clausit, custo-
dias vigiliasque in turribus muroque disposuit, cohortes
duas, quae colonicae appellabantur, cum eo casu venis-
4 sent, tuendi oppidi causa apud se retinuit. Isdem diebus
Carmonenses, quae est longe firmissima totius provin-
ciae civitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus
a Varrone praesidio, per se cohortes eiecit portasque
praeclusit.

1 XX. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legio-
nibus quam primum Gadis contenderet, ne itinere aut
traiectu intercluderetur: tanta ac tam secunda in Caesa-
2 rem voluntas provinciae reperiebatur. Progresso ei paulo
longius litterae a Gadibus redduntur, simulatque sit co-
gnitum de edicto Caesaris, consensisse Gaditanos princi-
pes cum tribunis cohortium, quae essent ibi in praesidio,

ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamque
Caesari servarent. Hoc inito consilio denuntiavisse Gal- 3
lonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet
Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc
timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His co- 4
gnitis rebus altera ex duabus legionibus, quae vernacula
appellabatur, ex castris Varronis adstante et inspectante
ipso signa sustulit seseque Hispalim recepit atque in foro
et porticibus sine maleficio consedit. Quod factum adeo 5
eius conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum
ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus re- 6
bus perterritus Varro, cum itinere converso sese Italicam
venturum praemisisset, certior ab suis factus est, prae-
clusas esse portas. Tum vero omni interclusus itinere ad 7
Caesarem mittit, paratum se esse legionem, cui iusserit,
tradere. Ille ad eum Sextum Caesarem mittit atque huic
tradi iubet. Tradita legione Varro Cordubam ad Caesa- 8
rem venit; relatis ad eum publicis cum fide rationibus,
quod penes eum est pecuniae, tradit et, quid ubique ha-
beat frumenti et navium, ostendit.

XXI. Caesar contione habita Cordubae omnibus ge- 1
neratim gratias agit: civibus Romanis, quod oppidum in
sua potestate studuissent habere, Hispanis, quod praesi-
dia expulissent, Gaditanis, quod conatus adversariorum
infregissent seseque in libertatem vindicassent, tribunis
militum centurionibusque, qui eo praesidii causa vene-
rant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent.
Pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani 2
polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locutos
hanc poenam tulisse cognoverat. Tributis quibusdam pu- 3
blicis privatisque praemiis reliquos in posterum bona spe
complet biduumque Cordubae commemoratus Gadis pro-
ficiscitur; pecunias monimentaque, quae ex fano Hercu-
lis collata erant in privatam domum, referri in templum
iubet. Provinciae Q. Cassium praeficit; huic IIII legiones 4
attribuit. Ipse iis navibus, quas M. Varro quasque Ga-
ditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus
pervenit. Ibi totius fere citerioris provinciae legationes

5 Caesaris adventum expectabant. Eadem ratione privatim
ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus Tar-
racone discedit pedibusque Narbonem atque inde Massi-
liam pervenit. Ibi legem de dictatore latam seseque di-
ctatorem dictum a M. Lepido praetore cognoscit.

1 XXII. Massilienses omnibus defessi malis, rei fru-
mentariae ad summam inopiam adducti, bis navali proelio
superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia
conflictati ex diutina conclusione et mutatione victus —
panico enim vetere atque ordeo corrupto omnes aleban-
tur, quod ad huiusmodi casus antiquitus paratum in pu-
blicum contulerant—deiecta turri, labefacta magna parte
muri, auxiliis provinciarum et exercituum desperatis,
quos in Caesaris potestatem venisse cognoverant, sese
2 dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus
L. Domitius cognita Massiliensium voluntate navibus III
comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat,
unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem
3 profectus est. Hunc conspicatae naves, quae missu Bruti
consuetudine cotidiana ad portum excubabant, sublatis
4 ancoris sequi coeperunt. Ex his unum ipsius navigium
contendit et fugere perseveravit auxilioque tempestatis
ex conspectu abiit, duo perterrita concursu nostrarum
5 navium sese in portum receperunt. Massilienses arma
tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt, na-
vis ex portu navalibusque educunt, pecuniam ex publico
6 tradunt. Quibus rebus confectis Caesar magis eos pro
nomine et vetustate quam pro meritis in se civitatis con-
servans duas ibi legiones praesidio reliquit, ceteras in
Italiam mittit; ipse ad urbem proficiscitur.

1 XXIII. Isdem temporibus C. Curio in Africam pro-
fectus ex Sicilia et iam ab initio copias P. Atti Vari
despiciens duas legiones ex IIII, quas a Caesare accepe-
rat, D equites transportabat biduoque et noctibus tribus
navigatione consumptis adpellit ad eum locum, qui ap-
2 pellatur Anquilaria. Hic locus abest a Clupeis passuum
XXII milia habetque non incommodam aestate stationem
3 et duobus eminentibus promunturiis continetur. Huius

adventum L. Caesar filius cum x longis navibus ad Clu-
peam praestolans, quas naves Uticae ex praedonum bello
subductas P. Attius reficiendas huius belli causa curave-
rat, veritus navium multitudinem ex alto refugerat, ad-
pulsaque ad proximum litus trireme constrata et in litore
relicta pedibus Adrumetum perfugerat. Id oppidum C. 4
Considius Longus unius legionis praesidio tuebatur. Re-
liquae Caesaris naves eius fuga se Adrumetum recepe-
runt. Hunc secutus Marcius Rufus quaestor navibus xii, 5
quas praesidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxe-
rat, postquam in litore relictam navem conspexit, hanc
remulco abstraxit; ipse ad Curionem cum classe redit.

XXIIII. Curio Marcium Uticam navibus praemittit; 1
ipse eodem cum exercitu proficiscitur biduique iter pro-
gressus ad flumen Bagradam pervenit. Ibi C. Caninium 2
Rebilum legatum cum legionibus reliquit; ipse cum equi-
tatu antecedit ad Castra exploranda Corneliana, quod is
locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum 3
directum eminens in mare, utraque ex parte praeruptum
atque asperum, sed tamen paulo leniore fastigio ab ea
parte, quae ad Uticam vergit. Abest directo itinere ab 4
Utica paulo amplius passus mille. Sed hoc itinere est
fons, quo mare succedit longius, lateque is locus resta-
gnat: quem si qui vitare voluerit, sex milium circuitu in
oppidum pervenit.

XXV. Hoc explorato loco Curio castra Vari con- 1
spicit muro oppidoque coniuncta ad portam, quae appel-
latur bellica, admodum munita natura loci, una ex parte
ipso oppido Utica, altera a theatro, quod est ante oppi-
dum, substructionibus eius operis maximis, aditu ad castra
difficili et angusto. Simul animadvertit, multa undique 2
portari atque agi plenissimis viis, quae repentini tumultus
timore ex agris in urbem conferantur. Huc equitatum 3
mittit, ut diriperet atque haberet loco praedae; eodem-
que tempore his rebus subsidio DC equites Numidae ex
oppido peditesque CCCC mittuntur a Varo, quos auxilii
causa rex Iuba paucis diebus ante Uticam miserat. Huic 4
et paternum hospitium cum Pompeio et simultas cum

Curione intercedebat, quod tribunus plebis legem pro-
5 mulgaverat, qua lege regnum Iubae publicaverat. Con-
currunt equites inter se; neque vero primum impetum
nostrorum Numidae ferre potuerunt, sed interfectis cir-
citer CXX reliqui se in castra ad oppidum receperunt.
6 Interim adventu longarum navium Curio pronuntiare one-
rariis navibus iubet, quae stabant ad Uticam numero
circiter CC, se in hostium habiturum loco, qui non e
7 vestigio ad Castra Corneliana traduxisset. Qua pronuntia-
tione facta temporis puncto sublatis ancoris omnes Uti-
cam relinquunt et, quo imperatum est, transeunt. Quae
res omnium rerum copia complevit exercitum.

1 XXVI. His rebus gestis Curio se in castra ad Ba-
gradam recipit atque universi exercitus conclamatione
imperator appellatur posteroque die exercitum Uticam
2 ducit et prope oppidum castra ponit. Nondum opere
castrorum perfecto equites ex statione nuntiant, magna
auxilia equitum peditumque ab rege missa Uticam venire;
eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur, et
3 vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. No-
vitate rei Curio permotus praemittit equites, qui primum
impetum sustineant ac morentur; ipse celeriter ab opere
4 deductis legionibus aciem instruit. Equitesque commit-
tunt proelium et, priusquam plane legiones explicari et
consistere possent, tota auxilia regis impedita ac pertur-
bata, quod nullo ordine et sine timore iter fecerant, in
fugam coniciunt equitatuque omni fere incolumi, quod se
per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum
numerum interficiunt.

1 XXVII. Proxima nocte centuriones Marsi duo ex
castris Curionis cum manipularibus suis XXII ad Attium
2 Varum perfugiunt. Hi sive, vere quam habuerant opi-
nionem, ad eum perferunt, sive etiam auribus Vari ser-
viunt — nam quae volumus, et credimus libenter, et
quae sentimus ipsi, reliquos sentire speramus —, con-
firmant quidem certe, totius exercitus animos alienos esse
a Curione, maximeque opus esse, in conspectum exer-
citum venire et colloquendi dare facultatem. Qua opi-

nione adductus Varus postero die mane legiones ex
castris educit. Facit idem Curio, atque una valle non
magna interiecta suas uterque copias instruit.

XXVIII. Erat in exercitu Vari Sextus Quintilius Va- 1
rus, quem fuisse Corfini supra demonstratum est. Hic
dimissus a Caesare in Africam venerat, legionesque eas
traduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio
receperat Caesar, adeo ut paucis mutatis centurionibus
idem ordines manipulique constarent. Hanc nactus ap- 2
pellationis causam Quintilius circuire aciem Curionis at-
que obsecrare milites coepit, ne primam sacramenti, quod
apud Domitium atque apud se quaestorem dixissent, me-
moriam deponerent neu contra eos arma ferrent, qui ea-
dem essent usi fortuna eademque in obsidione perpessi,
neu pro his pugnarent, a quibus *cum* contumelia perfu-
gae appellarentur. Huc pauca ad spem largitionis addi- 3
dit, quae ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti
essent, expectare deberent. Hac habita oratione nullam 4
in partem ab exercitu Curionis fit significatio, atque ita
suas uterque copias reducit.

XXVIIII. At[que] in castris Curionis magnus omnium 1
incessit timor: nam is variis hominum sermonibus cele-
riter augetur. Unusquisque enim opiniones fingebat et
ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat.
Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius 2
alii tradiderat, plures auctores eius rei videbantur. *Erat* 3
civile bellum; genus hominum, cui liceret libere facere
et sequi, quod vellet; legiones eae, quae paulo ante apud
adversarios fuerant — nam etiam Caesaris beneficium mu-
taverat consuetudo [qua offerrentur] —; municipia etiam
diversis partibus coniuncta — neque enim ex Marsis Pae-
lignisque veniebant Ut*icam*, qui *non* [superiore nocte]
tuto a Vari in Curionis *castra* comm*earent* —. Itaque 4
nonnulli graviores sermones militum [dubia] durius acci-
piebantur, nonnulli etiam ab iis, qui diligentiores videri
volebant, fingebantur.

XXX. Quibus de causis consilio *con*vocato de summa 1

2 rerum deliberare incipit. Erant sententiae, quae conan-
dum omnibus modis castraque Vari oppugnanda cense-
rent, quod huiusmodi militum consiliis otium maxime
contrarium esse arbitrarentur: postremo praestare dice-
bant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam
desertos et circumventos ab suis gravissimum supplicium
3 perpeti. Erant, qui censerent de tertia vigilia in Castra
Cornelia recedendum, ut maiore spatio temporis inter-
iecto militum mentes sanarentur, simul, si quid gravius
accidisset, magna multitudine navium et tutius et facilius
in Siciliam receptus daretur.

1 XXXI. Curio utrumque improbans consilium, quan-
tum alteri sententiae deesset animi, tantum alteri super-
esse dicebat: hos turpissimae fugae rationem habere, il-
2 los etiam iniquo loco dimicandum putare. *Qua enim*, in-
quit, *fiducia et opere et natura loci munitissima castra*
3 *expugnari posse confidimus? Aut vero quid proficimus,*
si accepto magno detrimento ab oppugnatione castro-
rum discedimus? Quasi non felicitas rerum gestarum
exercitus benivolentiam imperatoribus et res adversae
4 *odia colligant! Castrorum autem mutatio quid habet*
nisi turpem fugam et desperationem omnium et aliena-
tionem exercitus? Nam neque pudentes suspicari opor-
tet, sibi parum credi, neque improbos scire, sese timeri,
quod illis licentiam timor augeat noster, his studia de-
5 *minuat. Quod si iam*, inquit, *haec explorata habeamus,*
quae de exercitus alienatione dicuntur, quae quidem
ego aut omnino falsa aut certe minora opinione esse
confido, quanto haec dissimulari et occultari, quam per
6 *nos confirmari praestet? An non, uti corporis vulnera,*
ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem adver-
7 *sariis augeamus? At etiam, ut media nocte proficisca-*
mur, addunt, quo maiorem, credo, licentiam habeant,
qui peccare conentur. Namque huiusmodi res aut pu-
dore aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime ad-
8 *versaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe*
castra oppugnanda censeam, neque tanti timoris, ut
ipse deficiam, atque omnia prius experienda arbitror

magnaque ex parte iam me una vobiscum de re iudi-
cium facturum confido.

XXXII. Dimisso consilio contionem advocat militum. 1
Commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium
Caesar, ut magnam partem Italiae beneficio atque aucto-
ritate eorum suam fecerit. *Vos enim vestrumque factum* 2
omnia, inquit, *deinceps municipia sunt secuta, neque*
sine causa et Caesar amicissime de vobis et illi gravis-
sime iudicaverunt. Pompeius enim nullo proelio pul- 3
sus vestri facti praeiudicio demotus Italia excessit;
Caesar me, quem sibi carissimum habuit, provinciam
Siciliam atque Africam, sine quibus urbem atque Ita-
liam tueri non potest, vestrae fidei commisit. Adsunt, 4
qui vos hortentur, ut a nobis desciscatis. Quid enim
est illis optatius, quam uno tempore et nos circumvenire
et vos nefario scelere obstringere? aut quid irati gra-
vius de vobis sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui
se vobis omnia debere iudicant, in eorum potestatem
veniatis, qui se per vos perisse existimant? An vero in 5
Hispania res gestas Caesaris non audistis? duos pul-
sos exercitus? duos superatos duces? duas receptas
provincias? haec acta diebus XL, *quibus in conspectum*
adversariorum venerit Caesar? An, qui incolumes re- 6
sistere non potuerunt, perditi resistant? vos autem in-
certa victoria Caesarem secuti diiudicata iam belli
fortuna victum sequamini, cum vestri officii praemia
percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos a vo- 7
bis dicunt et prioris sacramenti mentionem faciunt.
Vosne vero L. Domitium, an vos Domitius deseruit? 8
Nonne extremam pati fortunam paratos proiecit ille?
nonne sibi clam vobis salutem fuga petivit? nonne pro-
diti per illum Caesaris beneficio estis conservati? Sa- 9
cramento quidem vos tenere qui potuit, cum proiectis
fascibus et deposito imperio privatus et captus ipse in
alienam venisset potestatem? Relinquitur nova religio,
ut eo neglecto sacramerto, quo tenemini, respiciatis
illud, quod deditione ducis et capitis deminutione sub-
latum est. At, credo, si Caesarem probatis, in me 10

offenditis. Qui de meis in vos meritis praedicaturus
non sum, quae sunt adhuc et mea voluntate et vestra
expectatione leviora; sed tamen sui laboris milites sem-
per eventu belli praemia petiverunt, qui qualis sit fu-
turus, ne vos quidem dubitatis: diligentiam quidem
nostram aut, quem ad finem adhuc res processit, fortu-
11 *nam cur praeteream? An paenitet vos, quod salvum*
atque incolumem exercitum nulla omnino nave deside-
rata traduxerim? quod classem hostium primo impetu
adveniens profligaverim? quod bis per biduum equestri
proelio superaverim? quod ex portu sinuque adversa-
riorum CC naves oneratas abduxerim eoque illos compu-
lerim, ut neque pedestri itinere neque navibus commeatu
12 *iuvari possint? Hac vos fortuna atque his ducibus re-*
pudiatis Corfiniensem ignominiam, Italiae fugam, Hi-
spaniarum deditionem, Africi belli praeiudicia sequi-
13 *mini! Equidem me Caesaris militem dici volui, vos me*
imperatoris nomine appellavistis. Cuius si vos paenitet,
vestrum vobis beneficium remitto, mihi meum nomen
restituite, ne ad contumeliam honorem dedisse videa-
mini.

1 XXXIII. Qua oratione permoti milites crebro etiam
dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelita-
tis suspicionem sustinere viderentur, discedentem vero
ex contione universi cohortantur, magno sit animo, nec-
ubi dubitet proelium committere et suam fidem virtu-
2 temque experiri. Quo facto commutata omnium et volun-
tate et opinione consensu summo constituit Curio, cum
primum sit data potestas, proelio rem committere, poste-
roque die productos eodem loco, quo superioribus diebus
3 constiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius
dubitat copias producere, sive sollicitandi milites sive
aequo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prae-
termittat.

1 XXXIIII. Erat vallis inter duas acies, ut supra de-
monstratum est, non ita magna, at difficili et arduo
ascensu. Hanc uterque si adversariorum copiae transire
conarentur, expectabat, quo aequiore loco proelium com-

mitteret. Simul ab sinistro cornu P. Attii equitatus 2
omnis et una levis armaturae interiecti complures, cum se
in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equi- 3
tatum et duas Marrucinorum cohortis mittit; quorum pri-
mum impetum equites hostium non tulerunt, sed admissis
equis ad suos refugerunt: relicti ab his, qui una procur-
rerant levis armaturae, circumveniebantur atque interfi-
ciebantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies suos
fugere et concidi videbat. Tunc Rebilus, legatus Caesa- 4
ris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum
habere usum in re militari sciebat, *Perterritum*, inquit,
hostem vides, Curio: quid dubitas uti temporis oppor-
tunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent mili- 5
tes ea, quae pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet et
praecurrit ante omnes. Adeoque erat impedita vallis e ut
in ascensu nisi sublevati a suis primi non facile eniteren-
tur. Sed praeoccupatus animus Attianorum militum ti- 6
more et fuga et caede suorum nihil de resistendo cogitabat,
omnesque se iam ab equitatu circumveniri arbitrabantur.
Itaque priusquam telum adici posset aut nostri propius
accederent, omnis Vari acies terga vertit seque in castra
recepit.

XXXV. Qua in fuga Fabius Paelignus quidam ex in- 1
fimis ordinibus de exercitu Curionis primum agmen fu-
gientium consecutus magna voce Varum nomine appellans
requirebat, uti unus esse ex eius militibus et monere
aliquid velle ac dicere videretur. Ubi ille saepius appel- 2
latus aspexit ac restitit et, quis esset aut quid vellet,
quaesivit, humerum apertum gladio appetit, paulumque
afuit, quin Varum interficeret; quod ille periculum sub-
lato ad eius conatum scuto vitavit. Fabius a proximis
militibus circumventus interficitur. Hac fugientium mul- 3
titudine ac turba portae castrorum occupantur atque iter
impeditur, pluresque in eo loco sine vulnere quam in
proelio aut fuga intereunt, neque multum afuit, quin etiam
castris expellerentur, ac nonnulli protinus eodem cursu
in oppidum contenderunt. Sed cum loci natura et muni- 4
tio castrorum aditum prohibebant, tum quod ad proelium

egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quae ad op-
5 pugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exerci-
tum in castra reducit, suis omnibus praeter Fabium inco-
lumibus, ex numero adversariorum circiter DC interfectis
ac mille vulneratis; qui omnes discessu Curionis multique
praeterea per simulationem vulnerum ex castris in oppi-
6 dum propter timorem sese recipiunt. Qua re animad-
versa Varus et terrore exercitus cognito, bucinatore in
castris et paucis ad speciem tabernaculis relictis, de ter-
tia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

1 XXXVI. Postero die Curio obsidere Uticam et vallo
circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens
belli diuturnitate otii, Uticenses pro quibusdam Caesaris
in se beneficiis illi amicissimi, conventus is, qui ex variis
generibus constaret, terror ex superioribus proeliis ma-
2 gnus. Itaque de deditione omnes iam palam loquebantur,
et cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium for-
3 tunas perturbari vellet. Haec cum agerentur, nuntii
praemissi ab rege Iuba venerunt, qui illum adesse cum
magnis copiis dicerent et de custodia ac defensione urbis
hortarentur. Quae res eorum perterritos animos confir-
mavit.

1 XXXVII. Nuntiabantur haec eadem Curioni, sed ali-
quamdiu fides fieri non poterat: tantum habebat suarum
2 rerum fiduciam. Iamque Caesaris in Hispania res secun-
dae in Africam nuntiis et litteris perferebantur. Quibus
rebus omnibus sublatus nihil contra se regem ausurum
3 existimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit, minus
V et XX milibus longe ab Utica eius copias abesse, relictis
4 munitionibus sese in Castra Cornelia recepit. Huc fru-
mentum comportare, castra munire, materiam conferre
coepit statimque in Siciliam misit, uti duae legiones reli-
5 quusque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bel-
lum ducendum aptissima natura loci et munitione et
maris propinquitate et aquae et salis copia, cuius magna
6 vis iam ex proximis erat salinis eo congesta. Non mate-
ria multitudine arborum, non frumentum, cuius erant
plenissimi agri, deficere poterat. Itaque omnium suorum

consensu Curio reliquas copias expectare et bellum du-
cere parabat.

XXXVIII. His constitutis rebus probatisque consiliis 1
ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Iubam revocatum
finitimo bello et controversiis Leptitanorum restitisse in
regno, Saburram, eius praefectum, cum mediocribus co-
piis missum Uticae appropinquare. His auctoribus te- 2
mere credens consilium commutat et proelio rem commit-
tere constituit. Multum ad hanc rem probandam adiuvat
adulescentia, magnitudo animi, superioris temporis pro-
ventus, fiducia rei bene gerendae. His rebus inpulsus 3
equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit
ad flumen Bagradam; quibus praeerat Saburra, de quo
ante erat auditum; sed rex omnibus copiis insequebatur
et sex milium passuum intervallo a Saburra consederat.
Equites missi nocte iter conficiunt, inprudentis atque 4
inopinantis hostis aggrediuntur. Numidae enim quadam
barbara consuetudine nullis ordinibus passim consede-
rant. Hos oppressos somno et dispersos adorti, magnum 5
eorum numerum interficiunt; multi perterriti profugiunt.
Quo facto ad Curionem equites revertuntur captivosque
ad eum reducunt.

XXXVIIII. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia 1
exierat cohortibus V castris praesidio relictis. Progres-
sus milia passuum VI equites convenit, rem gestam cogno-
vit; e captivis quaerit, quis castris ad Bagradam praesit:
respondent Saburram. Reliqua studio itineris conficiendi 2
quaerere praetermittit proximaque respiciens signa, *Vi-
detisne*, inquit, *milites, captivorum orationem cum per-
fugis convenire? abesse regem, exiguas esse copias mis-
sas, quae paucis equitibus pares esse non potuerint?
Proinde ad praedam, ad gloriam properate, ut iam de* 3
*praemiis vestris et de referenda gratia cogitare incipia-
mus.* Erant per se magna, quae gesserant equites, prae- 4
sertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine
Numidarum conferretur. Haec tamen ab ipsis inflatius
commemorabantur, ut de suis homines laudibus libenter
praedicant. Multa praeterea spolia praeferebantur, capti 5

homines equique producebantur, ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita
6 spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi iubet sese iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecti subsequi non poterant, atque alii alio loco resistebant. Ne haec quidem *res* Curionem ad spem morabatur.

1 XXXX. Iuba certior factus a Saburra de nocturno proelio II milia Hispanorum et Gallorum equitum, quos suae custodiae causa circum se habere consuerat, et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburrae summisit; ipse cum reliquis copiis elephantisque LX len-
2 tius subsequitur. Suspicatus praemissis equitibus ipsum affore Curionem Saburra copias equitum peditumque instruit atque his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant ac pedem referant: sese, cum opus esset, signum proelii daturum et, quod rem postulare cognovisset, im-
3 peraturum. Curio, ad superiorem spem addita praesentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum ducit.

1 XXXXI. Quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu XVI milium spatio constitit.
2 Dat suis signum Saburra, aciem constituit et circumire ordines atque hortari incipit; sed peditatu duntaxat procul
3 ad speciem utitur, equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant. Ne militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis et labore confectis, studium ad pugnandum virtusque deerat; sed hi erant numero CC, re-
4 liqui in itinere substiterant. Hi, quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant, sed neque longius fugientes prosequi nec vehementius equos
5 incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu
6 circuire aciem nostram et aversos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procucurrissent, Numidae integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rursusque ad ordines suos se recipientes circuibant et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere ordinesque servare neque pro-

currere et casum subire tutum videbatur. Hostium co- 7
piae summissis ab rege auxiliis crebro augebantur; no-
stros vires lassitudine deficiebant, simul ii, qui vulnera
acceperant, neque acie excedere neque in locum tutum
referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circum-
data tenebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo 8
vitae tempore homines facere consuerunt, aut suam mor-
tem miserabantur aut parentes suos commendabant, si
quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. Plena erant
omnia timoris et luctus.

XXXXII. Curio, ubi perterritis omnibus neque cohor- 1
tationes suas neque preces audiri intellegit, unam, ut in
miseris rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus pro-
ximos colles capere universos atque eo signa inferri iu-
bet. Hos quoque praeoccupat missus a Saburra equitatus.
Tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt 2
et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim in-
tegri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius, 3
praefectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens,
ut fuga salutem petat atque in castra contendat, et se ab
eo non discessurum pollicetur. At Curio numquam se 4
amisso exercitu, quem a Caesare fidei commissum acce-
perit, in eius conspectum reversurum confirmat, atque ita
proelians interficitur. Equites ex proelio perpauci se re- 5
cipiunt; sed ii, quos ad novissimum agmen equorum
reficiendorum causa substitisse demonstratum est, fuga
totius exercitus procul animadversa sese incolumes in ca-
stra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

XXXXIII. His rebus cognitis Marcius Rufus quaestor 1
in castris relictus a Curione cohortatur suos, ne animo
deficiant. Illi orant atque obsecrant, ut in Siciliam navi-
bus reportentur. Pollicetur magistrisque imperat navium,
ut primo vespere omnes scaphas ad litus adpulsas ha-
beant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse co- 2
pias Iubae dicerent, alii cum legionibus instare Varum
iamque se pulverem venientium cernere, quarum rerum
nihil omnino acciderat, alii classem hostium celeriter ad-
volaturam suspicarentur. Itaque perterritis omnibus sibi

3 quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci pro-
perabant. Horum fuga navium onerariarum magistros in-
citabat: pauci lenunculi ad officium imperiumque conve-
4 niebant. Sed tanta erat completis litoribus contentio, qui
potissimum ex magno numero conscenderent, ut multitu-
dine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui hoc ti-
more propius adire tardarentur.

1 XXXXIIII. Quibus rebus accidit, ut pauci milites pa-
tresque familiae, qui aut gratia aut misericordia valerent
aut naves adnare possent, recepti in Siciliam incolumes
pervenirent. Reliquae copiae missis ad Varum noctu le-
2 gatorum numero centurionibus sese ei dediderunt. Qua-
rum cohortium milites postero die ante oppidum Iuba
conspicatus, suam esse praedicans praedam, magnam par-
tem eorum interfici iussit, paucos electos in regnum re-
misit, cum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur
3 neque resistere auderet. Ipse equo in oppidum vectus
prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero
erat Ser. Sulpicius et Licinius Damasippus, paucis [die-
bus], quae fieri vellet, Uticae constituit atque imperavit,
diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis
recepit.

C. IULI CAESARIS

DE BELLO CIVILI

COMMENTARIUS TERTIUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCVI.] I. Caesar Epiro potitur.

Caesar rebus urbanis compositis, postquam XI dierum dictatura se abdicavit, iterum consul factus Brundisium abit, c. I. II. Pompeius ex Asia magnas copias cogit, c. III—V. Caesar parte classis amissa in Graeciam traicit; M. Octavius

Pompei legatus frustra Salonas oppugnat, c. VI—VIIII. Caesar iterum per L. Vibullium Rufum praefectum Pompei de pace agit; captis Orico et Apollonia ad Apsum fl. castra ponit; item Pompeius, qui, postquam ex Macedonia advenit, Dyrrhachium occupat, c. X—XIIII. M. Bibulus Pompei legatus, postquam cum classe Caesarem Orici obsedit terraque ab eo prohibitus est, in classe moritur. Caesar tertium frustra de pace agit, adversante maxime T. Labieno, qui ad Pompeium perfugerat, c. XV—XVIIII. Interea in Italia M. Coelius Rufus praetor et T. Annius Milo turbas excitant, sed mox interficiuntur, c. XX—XXII.

II. Res ad Dyrrhachium gestae.

M. Antonius legatus frustra aliquamdiu a L. Scribonio Libone Brundisii obsessus suum cum Caesaris exercitu coniungit; Pompeius Asparagium contendit, c. XXIII—XXX. Q. Caecilius Metellus Pius Scipio postquam Syriam provinciam exhausit, antequam Ephesiam pecuniam tollere posset, a Pompeio [sororis marito] accersitus in Macedoniam properat, c. XXXI—XXXIII. Caesar per tres suos legatos Aetoliam, Thessaliam, Macedoniam occupat, hanc per Cn. Domitium Calvinum, contra quem male rem gerit Scipio, c. XXXIIII—XXXVIII. Cn. Pompeius filius frustra Oricum et Lissum expugnare conatur, c. XXXVIIII. XXXX. Pompeius a Caesare ad Dyrrhachium obsidetur pluribusque proeliis devincitur, c. XXXXI—LV. Caesar postquam Achaiam in deditionem accepit rursusque frustra cum Scipione de pace egit, proditus ab duobus Allobrogibus duplici clade a Pompeio afficitur; captivi a Labieno interficiuntur, c. LVI—LXXI.

III. Pugna Pharsalica.

Caesar oppugnatione dimissa profectus, postquam Pompeianos fiduciae plenos proelio equestri ad Genusum fl. vicit, Cn. Domiti exercitu coniuncto Thessaliam occupat, c. LXXII—LXXXI. Pompeius eum sequitur eiusque exercitus auctus Scipionis copiis quasi explorata victoria gestit, c. LXXXII. LXXXIII. Caesar pugnandi facultatem nactus ad Pharsalum Pompeium fundit fugatque, c. LXXXIIII—LXXXXVIIII. — Interea D. Laelius Pompei legatus Brundisinum portum obsidet; C. Cassius classem Caesaris in Sicilia incendit, c. C. CI. — Caesar fugientem Pompeium persequitur; hic in Aegypto ab Achilla regio praefecto et L. Septimio tribuno militum in navicula interficitur; item in custodia L. Cornelius Lentulus Crus [superioris anni consul], c. CII—CIIII.

IIII. Initia belli Alexandrini.

Caesar postquam iterum Ephesiae pecuniae salutem attulit, Alexandriam pervenit, ubi cum Ptolemaei et Cleopatrae de

regno controversias componere vellet, ab Achilla lacessitus proelio superior discedit potiturque Ptolemaeo rege Pharoque insula et Pothinum procuratorem regni interficit, c. CV—CXII.

1 I. Dictatore habente comitia Caesare consules creantur Iulius Caesar et P. Servilius: is enim erat annus, quo
2 per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior neque creditae pecuniae solverentur, constituit, ut arbitri darentur; per eos fierent aestimationes possessionum et rerum, quanti quaeque earum ante bellum fuisset, atque hae creditoribus
3 traderentur. Hoc et ad timorem novarum tabularum tollendum minuendumque, qui fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit, et ad debitorum tuendam existi-
4 mationem esse aptissimum existimavit. Itemque praetoribus tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos illis temporibus, quibus in urbe praesidia legionum Pompeius habuerat, quae iudicia aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit, qui se illi initio civilis belli optulerant, si sua opera in bello uti vellet, proinde aestimans, ac si usus
5 esset, quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat enim, prius hos iudicio populi debere restitui quam suo beneficio videri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia aut arrogans in praeripiendo populi beneficio videretur.

1 II. His rebus et feriis Latinis comitiisque omnibus perficiendis XI dies tribuit dictaturaque se abdicat et ab
2 urbe proficiscitur Brundisiumque pervenit. Eo legiones XII, equitatum omnem venire iusserat. Sed tantum navium reperit, ut anguste XV milia legionariorum militum, DC equites transportari possent. Hoc unum [inopia navium] Caesari ad celeritatem conficiendi belli defuit.
3 Atque hae ipsae copiae hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat, et gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium ex saluberrimis Galliae et Hispaniae regionibus omnem exercitum valitudine temptaverat.

III. Pompeius annuum spatium ad comparandas co- 1
pias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoste otiosum
fuerat, magnam ex Asia Cycladibusque insulis, Corcyra,
Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice, Ae-
gypto classem coëgerat, magnam omnibus locis aedifican-
dam curaverat, magnam imperatam Asiae, Syriae regibus- 2
que omnibus et dynastis et tetrarchis et liberis Achaiae
populis pecuniam exegerat, magnam societates earum pro-
vinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat.

IIII. Legiones effecerat civium Romanorum VIIII: V 1
ex Italia, quas traduxerat: unam ex Cilicia veteranam,
quam factam ex duabus gemellam appellabat; unam ex
Creta et Macedonia ex veteranis militibus, qui dimissi a
superioribus imperatoribus in his provinciis consederant;
duas ex Asia, quas Lentulus consul conscribendas cura-
verat. Praeterea magnum numerum ex Thessalia, Boeo- 2
tia, Achaia Epiroque supplementi nomine in legiones
distribuerat; his Antonianos milites admiscuerat. Praeter 3
has expectabat cum Scipione ex Syria legiones II. Sagit-
tarios Creta, Lacedaemone, ex Ponto atque Syria reliquis-
que civitatibus III milia numero habebat, funditorum co-
hortes sexcenarias II, equitum VII milia. Ex quibus DC
Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex Cappado-
cia; ad eundem numerum Cotys ex Thracia dederat et
Sadalam filium miserat; ex Macedonia CC erant, quibus 4
Rhascypolis praeerat, excellenti virtute; D ex Gabinianis
Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius
praesidii causa apud regem Ptolemaeum reliquerat, Pom-
peius filius cum classe adduxerat; DCCC ex servis pasto-
ribusque suis suorum*que* coëgerat; CCC Tarcondarius 5
Castor et Donnilaus ex Gallograecia dederunt — horum
alter una venerat, alter filium miserat —; CC ex Syria a
Commageno Antiocho, cui magna Pompeius praemia tri-
buit, missi erant, in his plerique hippotoxotae. Huc 6
Dardanos, Bessos partim mercennarios, partim imperio
aut gratia comparatos, item Macedones, Thessalos ac re-
liquarum gentium et civitatum adiecerat atque eum, quem
supra demonstravimus, numerum expleverat.

1 V. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Ae-
gypto, Creta, Cyrenis reliquisque regionibus comparave-
2 rat. Hiemare Dyrrhachii, Apolloniae omnibusque oppidis
maritimis constituerat, ut mare transire Caesarem prohi-
beret, eiusque rei causa omni ora marituma classem
3 disposuerat. Praeerat Aegyptiis navibus Pompeius filius,
Asiaticis D. Laelius et C. Triarius, Syriacis C. Cassius,
Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio, Liburnicae atque
4 Achaicae classi Scribonius Libo et M. Octavius. Toti ta-
men officio maritumo M. Bibulus praepositus cuncta ad-
ministrabat: ad hunc summa imperii respiciebat.

1 VI. Caesar, ut Brundisium venit, contionatus apud
milites, quoniam prope ad finem laborum ac periculorum
esset perventum, aequo animo mancipia atque impedi-
menta in Italia relinquerent, ipsi expediti naves conscen-
derent, quo maior numerus militum posset imponi,
omniaque ex victoria et ex sua liberalitate sperarent, con-
clamantibus omnibus, imperaret, quod vellet, quodcum-
que imperavisset, se aequo animo esse facturos, II. Non.
2 Ian. naves solvit. Impositae, ut supra demonstratum est,
3 legiones VII. Postridie terram attigit Germiniorum. Saxa
inter et alia loca periculosa quietam nactus stationem et
portus omnes timens, quod teneri ab adversariis arbitra-
bantur, ad eum locum, qui appellabatur Palaeste, omni-
bus navibus ad unam incolumibus milites exposuit.

1 VII. Erant Orici Lucretius Vespillo et Minucius Rufus
cum Asiaticis navibus XVIII, quibus iussu D. Laelii prae-
2 erant, M. Bibulus cum navibus CX Corcyrae. Sed neque
illi sibi confisi ex portu prodire sunt ausi, cum Caesar
omnino XII naves longas praesidio duxisset, in quibus
erant constratae IIII, neque Bibulus impeditis navibus
dispersisque remigibus satis mature occurrit, quod prius
ad continentem visus est Caesar, quam de eius adventu
fama omnino in eas regiones perferretur.

1 VIII. Expositis militibus naves eadem nocte Brundi-
sium a Caesare remittuntur, ut reliquae legiones equita-
2 tusque transportari possent. Huic officio praepositus erat
Fufius Calenus legatus, qui celeritatem in transportandis

legionibus adhiberet. Sed serius a terra provectae naves neque usae nocturna aura in redeundo offenderunt. Bibu- 3
lus enim Corcyrae certior factus de adventu Caesaris sperans, alicui se parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit et nactus circiter XXX in eas indiligentiae suae ac doloris iracundiam erupit omnesque incendit eodemque igne nautas dominosque navium interfecit, magnitudine poenae reliquos terreri sperans. Hoc confecto 4
negotio a Sasonis ad Curici portum stationes litoraque omnia longe lateque classibus occupavit, custodiisque diligentius dispositis ipse gravissima hieme in navibus excubans neque ullum laborem aut munus despiciens neque subsidium expectans, si in Caesaris complexum venire posset, ...

. . . .

VIIII. Discessu Liburnarum ex Illyrico M. Octavius 1
cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit. Ibi concitatis Dalmatis reliquisque barbaris Issam a Caesaris amicitia avertit; conventum Salonis cum neque pollicita- 2
tionibus neque denuntiatione periculi permovere posset, oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum et loci natura et colle munitum. Sed celeriter cives Romani, li- 3
gneis effectis turribus, his sese munierunt et, cum essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt servosque omnes puberes liberaverunt et praesectis omnium mulierum crinibus tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia Octavius quinis castris oppidum 4
circumdedit atque uno tempore obsidione et oppugnationibus eos premere coepit. Illi omnia perpeti parati ma- 5
xime a re frumentaria laborabant. Cui rei missis ad Caesarem legatis auxilium ab eo petebant; reliqua, ut poterant, incommoda per se sustinebant. Et longo inter- 6
posito spatio cum diuturnitas oppugnationis neglegentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid cotidianae consuetudinis desideraretur, ipsi manu facta cum iis, quos nuper [maximi] liberave-

7 rant, in proxima Octavi castra inruperunt. His expugnatis eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia et quarta et deinceps reliqua, omnibusque eos castris expulerunt et magno numero interfecto reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coëgerunt. [Hic fuit oppugnationis
8 exitus.] Iamque hiems adpropinquabat, et tantis detrimentis acceptis Octavius desperata oppugnatione oppidi Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit.

1 X. Demonstravimus, L. Vibullium Rufum, Pompei praefectum, bis in potestatem pervenisse Caesaris atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hi-
2 spania. Hunc pro suis beneficiis Caesar idoneum iudicaverat, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret, eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere in-
3 tellegebat. Erat autem haec summa mandatorum: debere utrumque pertinaciae finem facere et ab armis discedere
4 neque amplius fortunam periclitari. Satis esse magna utrimque incommoda accepta, quae pro disciplina et praeceptis habere possent, ut reliquos casus timerent:
5 illum Italia expulsum amissa Sicilia et Sardinia duabusque Hispaniis et cohortibus *in* Italia atque Hispania civium Romanorum centum atque XXX; se morte Curionis et detrimento Africani exercitus tanto militumque dedi-
6 tione ad Curictam. Proinde sibi ac reipublicae parcerent, *cum*, quantum in bello fortuna posset, iam ipsi in-
7 commodis suis satis essent documento. Hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret et pares ambo viderentur; si vero alteri paulum modo tribuisset fortuna, non esse usurum condicionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore aequa parte con-
8 tentum, qui se omnia habiturum confideret. Condiciones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romae
9 ab senatu et a populo peti debere. Interea et reipublicae et ipsis placere oportere, si uterque in contione statim iuravisset, se triduo proximo exercitum
10 dimissurum. Depositis armis auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusque iudicio fore
11 utrumque contentum. [Haec quo facilius Pompeio pro-

bari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum.]

XI. Vibullius his expositis [Corcyrae] non minus ne- 1
cessarium esse existimavit, de repentino adventu Caesaris Pompeium fieri certiorem, uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet*ur*, atque ideo continuato nocte ac die itinere atque [omnibus copiis] mutatis ad celeritatem iumentis ad Pompeium contendit et adesse Caesarem nuntiavit. Pompeius erat eo tempore 2
in Candavia iterque ex Macedonia in hiberna Apolloniam Dyrrhachiumque habebat. Sed re nova perturbatus maioribus itineribus Apolloniam petere coepit, ne Caesar orae maritumae civitates occuparet. At ille expositis militibus 3
eodem die Oricum proficiscitur. Quo cum venisset, L. Torquatus, qui iussu Pompei oppido praeerat praesidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, cum Graecos murum ascendere atque arma capere iuberet, illi autem se contra imperium populi Ro- 4
mani pugnaturos esse negarent, oppidani [autem] etiam sua sponte Caesarem recipere conarentur, desperatis omnibus auxiliis portas aperuit et se atque oppidum Caesari dedidit incolumisque ab eo conservatus est.

XII. Recepto Caesar Orico nulla interposita mora 1
Apolloniam proficiscitur. Cuius adventu audito L. Staberius, qui ibi praeerat, aquam comportare in arcem atque eam munire obsidesque ab Apolloniatibus exigere coepit. Illi vero daturos se negare neque portas consuli praeclu- 2
suros, neque sibi iudicium sumpturos contra atque omnis Italia populusque Romanus iudicavisset. Quorum cognita 3
voluntate clam profugit Apollonia Staberius. Illi ad Caesarem legatos mittunt oppidoque recipiunt. Hos sequun- 4
tur Bullidenses, Amantini et reliquae finitimae civitates totaque Epiros, et legatis ad Caesarem missis, quae imperaret, facturos pollicentur.

XIII. At Pompeius cognitis his rebus, quae erant 1
Orici atque Apolloniae gestae, Dyrrhachio timens, diurnis eo nocturnisque itineribus contendit. Simul Caesar ap- 2
propinquare dicebatur: tantusque terror incidit eius exer-

citui, quod properans noctem diei coniunxerat neque iter
intermiserat, ut paene omnes ex Epiro finitimisque regi-
onibus signa relinquerent, complures arma proicerent, ac
3 fugae simile iter videretur. Sed cum prope Dyrrhachium
Pompeius constitisset castraque metari iussisset, perter-
rito etiam tum exercitu princeps Labienus procedit iurat-
que, se eum non deserturum eundemque casum subitu-
4 rum, quemcumque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui
iurant legati; tribuni militum centurionesque secuntur,
5 atque idem omnis exercitus iurat. Caesar praeoccupato
itinere ad Dyrrhachium finem properandi facit castraque
ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatium, ut ca-
stellis vigiliisque bene meritae civitates tutae essent [prae-
sidio], ibique reliquarum ex Italia legionum adventum
6 expectare et sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem
Pompeius fecit et trans flumen Apsum positis castris eo
copias omnes auxiliaque conduxit.

1 XIIII. Calenus legionibus equitibusque Brundisi in
naves impositis, ut erat praeceptum a Caesare, quantum
navium facultatem habebat, naves solvit, paulumque a
portu progressus litteras a Caesare accipit, quibus est
certior factus, portus litoraque omnia classibus adversa-
2 riorum teneri. Quo cognito se in portum recipit navesque
omnes revocat. Una ex his, quae perseveravit neque im-
perio Caleni optemperavit, quod erat sine militibus pri-
vatoque consilio administrabatur, delata Oricum atque a
3 Bibulo expugnata est; qui de servis liberisque omnibus
ad impuberes supplicium sumit et ad unum interficit. Ita
exiguo tempore magnoque casu totius exercitus salus
constitit.

1 XV. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum
classe ad Oricum et, sicuti mari portibusque Caesarem
prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibe-
2 batur: praesidiis enim dispositis omnia litora a Caesare
tenebantur, neque lignandi atque aquandi neque naves ad
3 terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna diffi-
cultate, summisque angustiis rerum necessariarum pre-
mebantur, adeo ut cogerentur sicuti reliquum commeatum

ita ligna atque aquam Corcyra navibus onerariis suppor-
tare, atque etiam uno tempore accidit, ut difficilioribus 4
usi tempestatibus ex pellibus, quibus erant tectae naves,
nocturnum excipere rorem cogerentur; quas tamen diffi- 5
cultates patienter atque aequo animo ferebant neque sibi
nudanda litora et relinquendos portus existimabant. Sed 6
cum essent, in quibus demonstravi angustiis, ac se Libo
cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex navibus cum
M'. Acilio et Statio Murco legatis, quorum alter oppidi
muris, alter praesidiis terrestribus praeerat: velle se de
maximis rebus cum Caesare loqui, si sibi facultas detur.
Huc addunt pauca rei confirmandae causae, ut de compo- 7
sitione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint indu-
tiae, atque ab iis impetrant. Magnum enim, quod adfere- 8
bant, videbatur, et Caesarem id summe sciebant cupere,
et profectum aliquid Vibulli mandatis existimabatur.

XVI. Caesar eo tempore cum legione una profectus 1
ad recipiendas ulteriores civitates et rem frumentariam
expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum,
oppositum Corcyrae. Ibi certior ab Acilio et Murco per 2
litteras factus de postulatis Libonis et Bibuli legionem
relinquit; ipse Oricum revertitur. Eo cum venisset, evo- 3
cantur illi ad colloquium. Prodit Libo atque excusat
Bibulum, quod is iracundia summa erat inimicitiasque
habebat etiam privatas cum Caesare ex aedilitate et prae-
tura conceptas: ob eam causam colloquium vitasse, ne
res maximae spei maximaeque utilitatis eius iracundia
impedirentur. Summam *suam* esse ac fuisse semper 4
voluntatem, ut componeretur atque ab armis discederetur,
sed potestatem eius rei nullam habere, propterea quod
de consilii sententia summam belli rerumque omnium
Pompeio permiserint. Sed postulatis Caesaris cognitis 5
missuros ad Pompeium, atque illum reliqua per se actu-
rum hortantibus ipsis. Interea manerent indutiae, dum
ab illo rediri posset, neve alter alteri noceret. Huc addit
pauca de causa et de copiis auxiliisque suis.

XVII. Quibus rebus neque tum respondendum Cae- 1
sar existimavit, neque nunc, ut memoriae prodantur, satis

2 causae putamus. Postulabat Caesar, ut legatos sibi ad
Pompeium sine periculo mittere liceret, idque ipsi fore
3 reciperent aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod
ad indutias pertineret, sic belli rationem esse divisam, ut
illi classe naves auxiliaque sua impedirent, ipse ut aqua
4 terraque eos prohiberet. Si hoc sibi remitti vellent, re-
mitterent ipsi de maritumis custodiis; si illud tenerent,
se quoque id retenturum. Nihilo minus tamen agi posse
de compositione, ut haec non remitterentur, neque hanc
5 rem esse impedimenti loco. Ille neque legatos Caesaris
recipere neque periculum praestare eorum, sed totam rem
ad Pompeium reicere: unum instare de indutiis vehemen-
6 tissimeque contendere. Quem ubi Caesar intellexit prae-
sentis periculi atque inopiae vitandae causa omnem ora-
tionem instituisse neque ullam spem aut condicionem
pacis afferre, ad reliquam cogitationem belli sese recepit.
1 XVIII. Bibulus multos dies terra prohibitus et gra-
viore morbo ex frigore ac labore inplicitus, cum neque
curari posset neque susceptum officium deserere vellet,
2 vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo ad neminem
unum summa imperii redit, sed separatim suam quisque
3 classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius se-
dato tumultu, quem repentinus Caesaris adventus conci-
taverat, ubi primum e re visum est, adhibito Libone et
L. Lucceio et Theophane, quibus*cum* communicare de
maximis rebus Pompeius consueverat, de mandatis Cae-
4 saris agere instituit. Quem ingressum in sermonem Pom-
peius interpellavit et loqui plura prohibuit. *Quid mihi,*
inquit, *aut vita aut civitate opus est, quam beneficio
Caesaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non po-
terit, cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus
5 existimabor.* Bello perfecto ab iis Caesar haec facta co-
gnovit, qui sermoni interfuerunt; conatus tamen nihilo
minus est aliis rationibus, per colloquia de pace agere.
1 XVIIII. Inter bina castra Pompei atque Caesaris unum
flumen [tantum] intererat Apsus, crebraque inter se col-
loquia milites habebant, neque ullum interim telum per
2 pactiones loquentium traiciebatur. Mittit P. Vatinium le-

gatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quae maxime ad
pacem pertinere viderentur, ageret et crebro magna voce
pronuntiaret, liceretne civibus ad cives de pace tuto le-
gatos mittere, quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenaeo
praedonibusque licuisset, praesertim cum id agerent, ne
cives cum civibus armis decertarent? Multa suppliciter 3
locutus est, ut de sua atque omnium salute debebat, si-
lentioque ab utrisque militibus auditus. Responsum est 4
ab altera parte, Aulum Varronem profiteri, se altera die
ad conloquium venturum atque *eundem* visurum, quem-
admodum tuto legati venire et, quae vellent, exponere
possent; certumque ei rei tempus constituitur. Quo cum 5
esset postero die ventum, magna utrimque multitudo con-
venit, magnaque erat expectatio eius rei, atque omnium
animi intenti esse ad pacem videbantur. Qua ex frequen- 6
tia Titus Labienus prodit, sed missa oratione de pace lo-
qui *elate* atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum 7
mediam orationem interrumpunt subito undique tela in-
missa; quae ille obtectus armis militum vitavit; vulneran-
tur tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius,
L. Tiburtius, centuriones militesque nonnulli. Tum La- 8
bienus: *Desinite ergo de compositione loqui: nam nobis
nisi Caesaris capite relato pax esse nulla potest.*

XX. Isdem temporibus M. Coelius Rufus praetor 1
causa debitorum suscepta initio magistratus tribunal suum
iuxta C. Treboni, praetoris urbani, sellam collocavit et, si
quis appellavisset de aestimatione et de solutionibus, quae
per arbitrum fierent, ut Caesar praesens constituerat, fore
auxilio pollicebatur. Sed fiebat aequitate decreti et hu- 2
manitate Treboni, qui his temporibus clementer et mo-
derate ius dicendum existimabat, ut reperiri non possent,
a quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse in- 3
opiam excusare et calamitatem aut propriam suam aut
temporum queri et difficultates auctionandi proponere
etiam mediocris est animi; integras vero tenere posses-
siones, qui se debere fateantur, cuius animi aut cuius in-
pudentiae est? Itaque, hoc qui postularet, reperiebatur 4
nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat,

5 durior inventus est Coelius. Set ab hoc profectus initio,
ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem
promulgavit, ut sexenni die sine usuris creditae pecuniae
solvantur.

1 XXI. Cum resisteret Servilius consul reliquique magistratus, et minus opinione sua efficeret, ad hominum
excitanda studia sublata priore lege duas promulgavit,
unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus
2 donavit, aliam tabularum novarum, impetuque multitudinis in C. Trebonium facto et nonnullis vulneratis eum
3 de tribunali deturbavit. De quibus rebus Servilius consul
ad senatum retulit, senatusque Coelium ab republica removendum censuit. Hoc decreto eum consul senatu pro-
4 hibuit et contionari conantem de rostris deduxit. Ille
ignominia et dolore permotus palam se proficisci ad Caesarem simulavit; clam nuntiis ad Milonem missis, qui
Clodio interfecto eo nomine erat damnatus, atque eo in
Italiam evocato, quod magnis muneribus datis gladiatoriae familiae reliquias habebat, sibi coniunxit atque eum
5 in Thurinum ad sollicitandos pastores praemisit. Ipse
cum Casilinum venisset, unoque tempore signa eius militaria atque arma Capuae essent comprensa et familia Neapoli visa, quae proditionem oppidi appararet, patefactis
consiliis exclusus Capua et periculum veritus, quod conventus arma ceperat atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit atque eo itinere sese avertit.

1 XXII. Interim Milo dimissis circum municipia litteris,
se ea, quae faceret, iussu atque imperio facere Pompei,
quae mandata ad se per Vibullium delata essent, quos ex
2 aere alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. Apud quos
cum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis
Cosam in agro Thurino oppugnare coepit. Eo cum a
Q. Pedio praetore cum legione ...., lapide
3 ictus ex muro periit. Et Coelius profectus, ut dictitabat,
ad Caesarem pervenit Thurios. Ubi cum quosdam eius
municipii sollicitaret equitibusque Caesaris Gallis atque
Hispanis, qui eo praesidii causa missi erant, pecuniam
4 polliceretur, ab his est interfectus. Ita magnarum initia

rerum, quae occupatione magistratuum et temporum
sollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum
habuerunt.

XXIII. Libo profectus ab Orico cum classe, cui prae- 1
erat, navium L Brundisium venit insulamque, quae con-
tra portum Brundisinum est, occupavit, quod praestare
arbitrabatur, unum locum, qua necessarius nostris erat
egressus, quam omnia litora ac portus custodia clausos
teneri. Hic repentino adventu naves onerarias quasdam 2
nactus incendit et unam frumento onustam abduxit ma-
gnumque nostris terrorem iniecit, et noctu militibus ac
sagittariis in terram expositis praesidium equitum deiecit
et adeo loci opportunitate profecit, uti ad Pompeium lit-
teras mitteret, naves reliquas, si vellet, subduci et refici
iuberet: sua classe auxilia sese Caesaris prohibiturum.

XXIIII. Erat eo tempore Antonius Brundisii; *is* vir- 1
tute militum confisus scaphas navium magnarum circiter
LX cratibus pluteisque contexit eoque milites delectos in-
posuit atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit
navesque triremes duas, quas Brundisi faciendas curave-
rat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus
prodire iussit. Has cum audacius progressas Libo vidis- 2
set, sperans intercipi posse quadriremes V ad eas misit.
Quae cum navibus nostris *ap*propinquassent, nostri vete-
rani in portum refugiebant, illi studio incitati incautius
sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito Antonianae 3
scaphae signo dato se in hostes incitaverunt primoque im-
petu unam ex his quadriremem cum remigibus defensori-
busque suis ceperunt, reliquas turpiter refugere coëge-
runt. Ad hoc detrimentum accessit, ut equitibus per oram 4
maritumam ab Antonio dispositis aquari prohiberentur.
Qua necessitate et ignominia permotus Libo discessit a
Brundisio obsessionemque nostrorum omisit.

XXV. Multi iam menses erant et hiems praecipita- 1
verat, neque Brundisio naves legionesque ad Caesarem
veniebant. Ac nonnullae eius rei praetermissae occasio-
nes Caesari videbantur, quod certe saepe flaverant venti,
quibus necessario committendum existimabat. Quanto- 2

que eius amplius processerat temporis, tanto erant ala-
criores ad custodias, qui classibus praeerant, maioremque
fiduciam prohibendi habebant, et crebris Pompei litteris
castigabantur, quoniam primo venientem Caesarem non
prohibuissent, ut reliquos eius exercitus impedirent;
duriusque cotidie tempus ad transportandum saevioribus
3 ventis expectabat. Quibus rebus permotus Caesar Brun-
disium ad suos severius scripsit, nacti idoneum ventum
ne occasionem navigandi dimitterent, sive ad litora Apol-
loniatium *sive ad Labeatium* cursum dirigere atque eo
4 naves eicere possent. Haec a custodiis classium loca ma-
xime vacabant, quod se longius *a* portibus committere
non auderent.

1 XXVI. Illi adhibita audacia et virtute administranti-
bus M. Antonio et Fufio Caleno, multum ipsis militibus
hortantibus neque ullum periculum pro salute Caesaris
recusantibus, nacti Austrum naves solvunt atque altero
2 die Apolloniam [Dyrrhachium] praetervehuntur. Qui cum
essent ex continenti visi, Coponius, qui Dyrrhachi classi
Rhodiae praeerat, naves ex portu educit, et cum iam no-
stris remissiore vento adpropinquasset, idem Auster in-
3 crebuit nostrisque praesidio fuit. Neque vero ille ob eam
causam conatu desistebat, sed labore et perseverantia
nautarum [et] vim tempestatis superari posse sperabat
praetervectosque Dyrrhachium magna vi venti nihilo se-
4 cius sequebatur. Nostri usi fortunae beneficio tamen im-
petum classis timebant, si forte ventus remisisset. Nacti
portum, qui appellatur Nymphaeum, ultra Lissum milia
passuum III, eo naves introduxerunt — qui portus ab
Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus — leviusque
5 tempestatis quam classis periculum aestimaverunt. Quo
simulatque intro est itum, incredibili felicitate Auster,
qui per biduum flaverat, in Africum se vertit.

1 XXVII. Hic subitam commutationem fortunae videre
licuit. Qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus
recipiebat; qui nostris navibus periculum intulerant, de
2 suo timere cogebantur. Itaque tempore commutato tem-
pestas et nostros texit et naves Rhodias afflixit, ita ut ad

unam omnes constratae numero XVI eliderentur et naufragio interirent, et ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos adlisa interficeretur, pars ab nostris detraheretur; quos omnes conservatos Caesar domum remisit.

XXVIII. Nostrae naves duae tardius cursu confecto 1
in noctem coniectae, cum ignorarent, quem locum reliquae cepissent, contra Lissum in ancoris constiterunt.
Has scaphis minoribusque navigiis compluribus summis- 2
sis Otacilius Crassus, qui Lissi praeerat, expugnare parabat; simul de deditione eorum agebat et incolumitatem
deditis pollicebatur. Harum altera navis CCXX e legione 3
tironum sustulerat, altera ex veterana paulo minus CC.
Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus praesidii in 4
animi firmitudine. Tirones enim multitudine navium perterriti et salo nauseaque confecti iureiurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt; qui omnes ad eum perducti contra religionem iurisiurandi in
eius conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranae 5
legionis milites, item conflictati et tempestatis et sentinae vitiis, neque ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt, et tractandis condicionibus et simulatione deditionis extracto primo noctis tempore gubernatorem in
terram navem eicere cogunt, ipsi idoneum locum nacti 6
reliquam noctis partem ibi confecerunt et luce prima missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae maritumae adservabant, circiter CCCC, quique eos armati ex praesidio secuti sunt, se defenderunt et nonnullis eorum interfectis incolumes se ad nostros receperunt.

XXVIIII. Quo facto conventus civium Romanorum, 1
qui Lissum obtinebant, quod oppidum iis antea Caesar adtribuerat muniendumque curaverat, Antonium recipit omnibusque rebus iuvit. Otacilius sibi timens *ex* oppido
fugit et ad Pompeium pervenit. Ex*positis* omnibus copiis 2
Antonius, quarum erat summa veteranarum trium legionum uniusque tironum et equitum DCCC, plerasque naves in Italiam remittit ad reliquos milites equitesque trans-
portandos, pontones, quod est genus navium Gallicarum, 3

Lissi relinquit, hoc consilio, ut, si forte Pompeius
vacuam existimans Italiam eo traiecisset exercitum, quae
opinio erat edita in vulgus, aliquam Caesar ad insequen-
dum facultatem haberet, nuntiosque ad eum celeriter
mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset et quid
militum transvexisset.

1 XXX. Haec eodem fere tempore Caesar atque Pom-
peius cognoscunt. Nam praetervectas Apolloniam Dyr-
rhachiumque naves viderant, ipsi iter secundum eas terra
direxerant, sed quo essent eae delatae, primis diebus
2 ignorabant. Cognitaque re diversa sibi ambo consilia ca-
piunt: Caesar, ut quam primum se cum Antonio coniun-
geret, Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret,
3 si imprudentes ex insidiis adoriri posset; eodemque die
uterque eorum ex castris stativis a flumine Apso exerci-
tum educunt, Pompeius clam et noctu, Caesar palam at-
4 que interdiu. Sed Caesari circuitu maiore iter erat lon-
gius, adverso flumine, ut vado transire posset; Pompeius,
quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat,
5 magnis itineribus ad Antonium contendit, atque eum ubi
appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi co-
pias collocavit suosque omnes in castris continuit ignesque
6 fieri prohibuit, quo occultior esset eius adventus. Haec
ad Antonium statim per Graecos deferuntur. Ille missis
ad Caesarem nuntiis unum diem sese castris tenuit; altero
7 die ad eum pervenit Caesar. Cuius adventu cognito Pom-
peius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo
loco discedit omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrha-
chinorum pervenit atque ibi idoneo loco castra ponit.

1 XXXI. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam
circa montem Amanum acceptis imperatorem se appella-
2 verat. Quo facto civitatibus tyrannisque magnas impera-
verat pecunias, item ab publicanis suae provinciae debi-
tam biennii pecuniam exegerat et ab isdem insequentis
anni mutuam praeceperat equitesque toti provinciae im-
3 peraverat. Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post
se relictis, qui paulo ante M. Crassum imperatorem inter-
fecerant et M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones

equitesque ex Syria deduxerat. Summamque in sollicitu- 1
dinem ac timorem Parthici belli provincia cum venisset, ac nonnullae militum voces cum audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros, contra civem et consulem arma non laturos, deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus maximas largitiones fecit et confirmandorum militum causa diripiendas his civitates dedit.

XXXII. Interim acerbissime imperatae pecuniae tota 1
provincia exigebantur. Multa praeterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita singula servorum ac 2
liberorum tributum inponebatur; columnaria, ostiaria, frumentum, milites, arma, remiges, tormenta, vecturae imperabantur; cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non so- 3
lum urbibus, sed paene vicis castellisque singulis cum imperio praeficiebantur. Qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is et vir et civis optimus habebatur. Erat plena lictorum et imperiorum provincia, dif- 4
ferta praefectis atque exactoribus, qui praeter imperatas pecunias suo etiam privato compendio serviebant: dictitabant enim, se domo patriaque expulsos omnibus necessariis egere rebus, ut honesta praescriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad haec gravissimae 5
usurae, quod in bello plerumque accidere consuevit, universis imperatis pecuniis; quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque aes alienum provinciae eo biennio multiplicatum est. Neque minus ob 6
eam causam civibus Romanis eius provinciae, sed in singulos conventus singulasque civitates certae pecuniae imperabantur, mutuasque illas ex senatusconsulto exigi dictitabant; publicanis, ut in Syria fecerant, insequentis anni vectigal promutuum.

XXXIII. Praeterea Ephesi a fano Dianae depositas 1
antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat. Certaque eius rei die constituta cum in fanum ventum esset adhibitis compluribus senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, litterae ei redduntur a Pompeio, mare transisse cum

legionibus Caesarem: properaret ad se cum exercitu ve-
2 nire omniaque post [ea quae] haberet. His litteris acce-
ptis, quos advocaverat, dimittit; ipse iter in Macedoniam
parare incipit paucisque post diebus est profectus. Haec
res Ephesiae pecuniae salutem attulit.

1 XXXIIII. Caesar Antoni exercitu coniuncto deducta
Orico legione, quam tuendae orae maritumae causa po-
suerat, temptandas sibi provincias longiusque proceden-
2 dum existimabat; et cum ad eum ex Thessalia Aetoliaque
legati venissent, qui praesidio misso pollicerentur earum
gentium civitates imperata facturas, L. Cassium Longinum
cum legione tironum, quae appellabatur XXVII., atque
equitibus CC in Thessaliam, C. Calvisium Sabinum cum
cohortibus V paucisque equitibus in Aetoliam misit; ma-
xime eos, quod erant propinquae regiones, de re frumen-
3 taria ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvi-
num cum legionibus duabus, XI. et XII., et equitibus D
4 in Macedoniam proficisci iussit; cuius provinciae ab ea
parte, quae libera appellabatur, Menedemus, princeps
earum regionum, missus legatus omnium suorum excel-
lens studium profitebatur.

1 XXXV. Ex his Calvisius primo adventu summa
omnium Aetolorum receptus voluntate, praesidiis adver-
sariorum Calydone et Naupacto deiectis omni Aetolia po-
2 titus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit.
Hic cum essent factiones duae, varia voluntate civitatum
utebatur: Hegesaretos, veteris homo potentiae, Pompeia-
nis rebus studebat; Petraeus, summae nobilitatis adole-
scens, suis ac suorum opibus Caesarem enixe iuvabat.

1 XXXVI. Eodemque tempore Domitius in Macedo-
niam venit; et cum ad eum frequentes civitatum legatio-
nes convenire coepissent, nuntiatum est, adesse Scipio-
nem cum legionibus, magna opinione et fama omnium:
2 nam plerumque in novitate *rei* fama antecedit. Hic nullo
in loco Macedoniae moratus magno impetu tetendit ad
Domitium et, cum ab eo milia passuum XX afuisset, su-
bito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit.
3 Hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse et venire nun-

tiaretur, et quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad
flumen Aliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia divi-
dit, cum cohortibus VIII praesidio impedimentis legio-
num reliquit castellumque ibi muniri iussit. Eodem tem- 4
pore equitatus regis Cotyis ad castra Cassi advolavit, qui
circum Thessaliam esse consuerat. Tum timore perterri- 5
tus Cassius cognito Scipionis adventu visisque equitibus,
quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit,
qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambraciam
versus iter facere coepit. At Scipionem properantem se- 6
qui litterae sunt consecutae a M. Favonio, Domitium cum
legionibus adesse neque se praesidium, ubi constitutus
esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus litteris 7
acceptis consilium Scipio iterque commutat; Cassium se-
qui desistit, Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die 8
ac nocte continuato itinere ad eum pervenit, tam oppor-
tuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerne-
retur et primi antecursores Scipionis viderentur. Ita
Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas sa-
lutem attulit.

XXXVII. Scipio biduum *in* castris stativis moratus ad 1
flumen, quod inter eum et Domitii castra fluebat, Aliac-
monem, tertio die prima luce exercitum vado traducit et
castris positis postero die mane copias ante frontem ca-
strorum instruit. Domitius tum quoque sibi dubitandum 2
non putavit, quin productis legionibus proelio decertaret.
Sed cum esset inter bina castra campus circiter milium
passuum VI, Domitius castris Scipionis aciem suam sub-
iecit, ille a vallo non discedere perseveravit. Ac tamen 3
aegre retentis Domitianis militibus est factum, ne proelio
contenderetur, et maxime, quod rivus difficilibus ripis
subiectus castris Scipionis progressus nostrorum impe-
diebat. Quorum studium alacritatemque pugnandi cum 4
cognovisset Scipio, suspicatus, fore ut postero die aut in-
vitus dimicare cogeretur aut magna cum infamia castris
se contineret, qui magna cum expectatione venisset,
temere progressus turpem habuit exitum et noctu ne
conclamatis quidem vasis flumen transit atque in eandem

partem, ex qua venerat, redit ibique prope flumen edito
5 natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis noctu insidias equitum collocavit, quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consuerant; et cum cotidiana consuetudine Q. Varus, praefectus equitum Domitii,
6 venisset, subito illi ex insidiis consurrexerunt. Sed nostri fortiter impetum eorum tulerunt celeriterque ad suos quisque ordines rediit atque ultro universi in hostes im-
7 petum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amissis in castra se receperunt.

1 XXXVIII. His rebus gestis Domitius sperans, Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit, sese angustiis rei frumentariae adductum castra movere, vasisque militari more conclamatis progressus milia passuum III loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque collocavit.
2 Scipio ad sequendum paratus equitum magnam partem ad explorandum iter Domitii et cognoscendum praemisit.
3 Qui cum essent progressi, primaeque turmae insidias intravissent, ex fremitu equorum inlata suspicione ad suos se recipere coeperunt, quique hos sequebantur, celerem
4 eorum receptum conspicati restiterunt. Nostri cognitis ~~[hostium]~~ insidiis, ne frustra reliquos expectarent, duas nacti turmas exceperunt, *quarum perpauci fuga salutem sibi repppererunt* — in his fuit M. Opimius praefectus equitum —; reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt aut captos ad Domitium deduxerunt.

quarum perpaucis fuga se ad suos receperunt.] Madvig

1 XXXVIIII. Deductis orae maritimae praesidiis Caesar, ut supra demonstratum est, III cohortes Orici oppidi tuendi causa reliquit isdemque custodiam navium longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic officio op-
2 pidoque Manius Acilius legatus praeerat. Is naves nostras interiorem in portum post oppidum reduxit et ad terram deligavit faucibusque portus navem onerariam submersam obiecit et huic alteram coniunxit; super quas turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit et militibus complevit tuendamque ad omnes repentinos casus tradidit.

XXXX. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, 1
qui classi Aegyptiae praeerat, ad Oricum venit submersamque navim remulco multisque contendens funibus adduxit atque alteram navem, quae erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus adgressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiore pugnans loco integrosque semper defatigatis summittens et reliquis partibus simul ex terra scalis et classe moenia oppidi temptans, uti adversariorum manus diduceret, labore et multitudine telorum nostros vicit, deiectisque defensoribus, qui omnes 2
scaphis excepti refugerant, eam navem expugnavit eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturaliter obiectam, quae paeneinsulam oppidum effecerat, quattuor*que* biremes subiectis scutulis [inpulsas vectibus] in interiorem partem traduxit. Ita ex utraque parte naves longas 3
adgressus, quae erant deligatae ad terram atque inanes, IIII ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto ne- 4
gotio D. Laelium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia inportari in oppidum prohibebat. Ipse Lissum profectus naves onera- 5
rias XXX a M. Antonio relictas intra portum aggressus omnes incendit; Lissum expugnare conatus defendentibus civibus Romanis, qui eius conventus erant, militibusque, quos praesidii causa miserat Caesar, triduum moratus paucis in oppugnatione amissis re infecta inde discessit.

XXXXI. Caesar, postquam Pompeium ad Asparagium 1
esse cognovit, eodem cum exercitu profectus expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius praesidium habebat, tertio die [Macedoniam] ad Pompeium pervenit iuxtaque eum castra posuit et postridie eductis omnibus copiis acie instructa decernendi postetatem Pompeio fecit. Ubi illum suis locis se tenere animadver- 2
tit, reducto in castra exercitu aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis ma- 3
gno circuitu difficili angustoque itinere Dyrrhachium profectus est, sperans, Pompeium aut Dyrrhachium compelli aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum totiusque belli apparatum eo contulisset, ut accidit. Pom- 4

peius enim primo ignorans eius consilium, quod diverso
ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis rei
frumentariae compulsum discessisse existimabat; postea
per exploratores certior factus postero die castra movit,
5 breviore itinere se occurrere ei posse sperans. Quod
fore suspicatus Caesar militesque adhortatus, ut aequo
animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere inter-
misso mane Dyrrhachium venit, cum primum agmen
Pompei procul cerneretur, atque ibi castra posuit.

1 XXXXII. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi pro-
positum tenere non potuit, secundo usus consilio edito
loco, qui appellatur Petra aditumque habet navibus me-
diocrem atque eas a quibusdam protegit ventis, castra
2 communit. Eo partem navium longarum convenire, fru-
mentum commeatumque ab Asia atque omnibus regioni-
3 bus, quas tenebat, comportari imperat. Caesar longius
bellum ductum iri existimans et de Italicis commeatibus
desperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompeia-
nis tenebantur classesque ipsius, quas hieme in Sicilia,
Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumen-
tariae causa Q. Tillium et L. Canuleium legatum misit,
quodque hae regiones aberant longius, locis certis hor-
rea constituit vecturasque frumenti finitimis civitatibus
4 descripsit. Item Lisso Parthinisque et omnibus castellis,
5 quod esset frumenti, conquiri iussit. Id erat perexiguum
cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera et mon-
tuosa, ac plerumque frumento utuntur inportato, tum
quod Pompeius haec providerat et superioribus diebus
praedae loco Parthinos habuerat frumentumque omne
conquisitum spoliatis effossisque eorum domibus per equi-
tes comportarat.

1 XXXXIII. Quibus rebus cognitis Caesar consilium
capit ex loci natura. Erant enim circum castra Pompei
permulti editi atque asperi colles. Hos primum praesi-
2 diis tenuit castellaque ibi communit. Inde, ut loci cuius-
que natura ferebat, ex castello in castellum perducta
3 munitione circumvallare Pompeium instituit, haec spe-
ctans, quod angusta re frumentaria utebatur, quodque

Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui subportare posset, simul, uti pabulatione Pompeium prohiberet equitatumque eius ad rem gerendam inutilem efficeret, tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret, cum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum a Caesare obsideri neque audere proelio dimicare.

XXXXIIII. Pompeius neque a mari Dyrrhachioque 1 discedere volebat, quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocaverat frumentumque exercitui navibus subportabat, neque munitiones Caesaris prohibere poterat, nisi proelio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut 2 extremam rationem belli sequens quam plurimos colles occuparet et quam latissimas regiones praesidiis teneret Caesarisque copias, quam maxime posset, distineret; idque accidit. Castellis enim XXIIII effectis XV milia 3 passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; multaque erant intra eum locum manu sata, quibus interim iumenta pasceret. Atque ut nostri perpetuas munitiones 4 habebant perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani ac nostros post tergum adorirentur [timebant], ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quem locum nostri intrare atque ipsos a tergo circumvenire possent. Sed illi ope- 5 ribus vincebant, quod et numero militum praestabant et interiore spatio minorem circuitum habebant. Quae cum 6 erant loca Caesari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis et dimicare non constituerat, tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum, multique ex nostris vulnerabantur, magnusque incesserat timor sagittarum, atque omnes fere milites aut ex coactis aut ex centonibus aut ex coriis tunicas aut tegimenta fecerant, quibus tela vitarent.

XXXXV. In occupandis praesidiis magna vi uterque 1 nitebatur: Caesar, ut quam angustissime Pompeium contineret, Pompeius, ut quam plurimos colles quam maximo

circuitu occuparet; crebraque ob eam causam proelia
2 fiebant. In his cum legio Caesaris nona praesidium quod-
dam occupavisset et munire coepisset, huic loco propin-
quum et contrarium collem Pompeius occupavit nostros-
3 que opere prohibere coepit, et cum una ex parte prope
aequum aditum haberet, primum sagittariis funditoribus-
que circumiectis, postea levis armaturae magna multitu-
dine missa tormentisque prolatis munitiones impediebat;
neque erat facile nostris uno tempore propugnare et mu-
4 nire. Caesar cum suos ex omnibus partibus vulnerari
videret, recipere se iussit et loco excedere. Erat per de-
5 clive receptus. Illi autem hoc acrius instabant neque re-
gredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum
6 relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud
suos Pompeius dixisse: non recusare se, quin nullius
usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento
legiones Caesaris sese recepissent inde, quo temere es-
sent progressae.

1 XXXXVI. Caesar receptui suorum timens crates ad
extremum tumulum contra hostem proferri et adversas
locari, intra has mediocri latitudine fossam tectis militi-
bus obduci iussit locumque in omnes partes quam ma-
2 xime impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut
praesidio nostris se recipientibus essent. His rebus com-
3 paratis legionem reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius
atque audacius nostros premere et instare coeperunt cra-
tesque pro munitione obiectas propulerunt, ut fossas
4 transcenderent. Quod cum animadvertisset Caesar, veri-
tus, ne non reducti, sed reiecti viderentur, maiusque de-
trimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Anto-
nium, qui ei legioni praeerat, cohortatus tuba signum
5 dari atque in hostes impetum fieri iussit. Milites legionis
VIIII. subito conspirati pila coniecerunt et ex inferiore loco
adversus clivum incitati cursu praecipites Pompeianos
egerunt et terga vertere coëgerunt; quibus ad recipien-
dum crates disiectae longuriique obiecti et institutae fos-
6 sae magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis
habebant sine detrimento discedere, compluribus inter-

fectis V omnino suorum amissis quietissime se receperunt
pauloque citra eum locum morati aliis comprehensis col-
libus munitiones perfecerunt.

XXXXVII. Erat nova et inusitata belli ratio cum tot 1
castellorum numero tantoque spatio et tantis munitioni-
bus et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus.
Nam quicumque alterum obsidere conati sunt, perculsos 2
atque infirmos hostes adorti aut proelio superatos aut
aliqua offensione permotos continuerunt, cum ipsi nu-
mero equitum militumque praestarent; causa autem ob-
sidionis haec fere esse consuevit, ut frumento hostes
prohiberent. At tum integras atque incolumes copias 3
Caesar inferiore militum numero continebat, cum illi
omnium rerum copia abundarent: cotidie enim magnus
undique navium numerus conveniebat, quae commeatum
subportarent, neque ullus flare ventus poterat, quin ali-
qua ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem 4
consumptis omnibus longe lateque frumentis summis erat
in angustiis. Sed tamen haec singulari patientia milites 5
ferebant. Recordabantur enim, eadem se superiore anno
in Hispania perpessos labore et patientia maximum bel-
lum confecisse; meminerant, ad Alesiam magnam se in-
opiam perpessos, multo etiam maiorem ad Avaricum,
maximarum gentium victores discessisse. Non, illis or- 6
deum cum daretur, non legumina recusabant; pecus vero,
cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore
habebant.

XXXXVIII. Est etiam genus radicis inventum ab iis, 1
[qui *conva*luerant *ex* vulneribus] quod appellatur chara,
quod admixtum lacte multum inopiam levabat. Id ad simili-
tudinem panis efficiebant. Eius erat magna copia. Ex 2
hoc effectos panes, cum in colloquiis Pompeiani famem
nostris obiectarent, vulgo in eos iaciebant, ut spem eorum
minuerent.

XXXXVIIII. Iamque frumenta maturescere incipie- 1
bant, atque ipsa spes inopiam sustentabat, quod celeriter
se habituros copiam confidebant; crebraeque voces mili-
tum in vigiliis colloquiisque audiebantur, prius se cor-

tice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus
2 dimissuros. Libenter etiam ex perfugis cognoscebant,
equos eorum tolerari, reliqua vero iumenta interisse; uti
autem ipsos valetudine non bona cum angustiis loci et
odore taetro ex multitudine cadaverum et cotidianis labo-
ribus, insuetos operum, tum aquae summa inopia adfectos.
3 Omnia enim flumina atque omnes rivos, qui ad mare per-
tinebant, Caesar aut averterat aut magnis operibus ob-
struxerat, atque ut erant loca montuosa et ad specus
angustiae vallium, has sublicis in terram demissis prae-
4 sepserat terramque adiecerat, ut aquam contineret. Ita-
que illi necessario loca sequi demissa ac palustria et pu-
teos fodere cogebantur atque hunc laborem ad cotidiana
opera addebant; qui tamen fontes a quibusdam praesidiis
5 aberant longius et celeriter aestibus exarescebant. At
Caesaris exercitus optima valetudine summaque aquae
copia utebatur, tum commeatus omni genere praeter fru-
mentum abundabat; cuius cotidie melius succedere
tempus etc. . . . quibus cotidie melius [sub-
terere] *fore* tempus maioremque spem maturitate frumen-
torum proponi videbant.

1 L. In novo genere belli novae ab utrisque bellandi
rationes reperiebantur. Illi, cum animadvertissent ex
ignibus, nocte cohortes nostras ad munitiones excubare,
silentio adgressi universi intra multitudinem sagittas con-
2 iciebant et se confestim ad suos recipiebant. Quibus re-
bus nostri usu docti haec reperiebant remedia, ut alio
loco ignes facerent . . . .
. . . .
. . . .

1 LI. Interim certior factus P. Sulla, quem discedens
castris praefecerat Caesar, auxilio cohorti venit cum le-
gionibus duabus; cuius adventu facile sunt repulsi Pom-
2 peiani. Neque vero conspectum aut impetum nostrorum
tulerunt, primisque deiectis reliqui se verterunt et loco
3 cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius prose-
querentur, Sulla revocavit. At plerique existimant, si
acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finire.

Cuius consilium reprehendendum non videtur. Aliae enim 4
sunt legati partes atque imperatoris: alter omnia agere
ad praescriptum, alter libere ad summam rerum consulere
debet. Sulla a Caesare *praesidio* castris relictus libera- 5
tis suis hoc fuit contentus neque proelio decertare voluit,
quae res tamen fortasse aliquem reciperet casum, ne im-
peratorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis 6
magnam res ad receptum difficultatem adferebat. Nam
ex iniquo progressi loco in summo constiterant: si per
declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes
loco verebantur; neque multum ad solis occasum tempo-
ris supererat: spe enim conficiendi negotii prope in no-
ctem rem duxerant. Ita necessario atque ex tempore 7
capto consilio Pompeius tumulum quendam occupavit,
qui tantum aberat a nostro castello, ut telum tormento
missum adigi non posset. Hoc consedit loco atque eum
communivit omnesque ibi copias continuit.

LII. Eodem tempore duobus praeterea locis pugna- 1
tum est: nam plura castella Pompeius pariter distinendae
manus causa temptaverat, ne ex proximis praesidiis suc-
curri posset. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis 2
sustinuit cohortibus tribus atque eam loco depulit; altero
Germani *extra* munitiones nostras egressi compluribus
interfectis sese ad suos incolumes receperunt.

LIII. Ita uno die VI proeliis factis, tribus ad Dyrrha- 1
chium, tribus ad munitiones, cum horum omnium ratio
haberetur, ad duo milia numero ex Pompeianis cecidisse
reperiebamus, evocatos centurionesque complures — in
eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, eius, qui prae-
tor Asiam obtinuerat —; signaque sunt militaria sex
relata. Nostri non amplius XX omnibus sunt proeliis de- 2
siderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin 3
vulneraretur, quattuorque ex una cohorte centuriones
oculos amiserunt. Et cum laboris sui periculique testi- 4
monium adferre vellent, milia sagittarum circiter XXX in
castellum coniecta Caesari renuntiaverunt, scutoque ad
eum relato Scaevae centurionis, inventa sunt in eo fora-
mina CXX. Quem Caesar, ut erat de se meritus et de re- 5

publica, donatum milibus CC *conlaud*a*tum*que ab octavis
ordinibus ad primipilum se traducere pronuntiavit—eius
enim opera castellum magna ex parte conservatum esse
constabat — cohortemque postea duplici stipendio, fru-
mentariis, pecuariis militaribusque donis amplissime
donavit.

1 LIIII. Pompeius noctu magnis additis munitionibus
reliquis diebus turres extruxit et in altitudinem pedum
XV effectis operibus vineis eam partem castrorum obte-
2 xit, et quinque intermissis diebus alteram noctem sub-
nubilam nactus extructis omnibus castrorum partibus et
ad impediendum obtectis, tertia inita vigilia silentio exer-
citum eduxit et se in antiquas munitiones recepit.

1 LV. Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in
aciem aequum in locum produxit, si Pompeius proelio
decertare vellet, ut paene castris Pompei legiones sub-
iceret; tantumque a vallo eius prima acies aberat, uti ne
2 telo tormentove adici posset. Pompeius autem, ut famam
opinionemque hominum teneret, sic pro castris exercitum
constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnis
quidem instructus exercitus telis ex vallo abiectis pro-
tegi posset.

1 LVI. Aetolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium
Longinum et Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, re-
ceptis temptandam sibi Achaiam ac paulo longius progre-
2 diendum existimabat Caesar. Itaque eo Calenum misit
eique Sabinum et Cassium cum cohortibus adiungit.
3 Quorum cognito adventu Rutilius Lupus, qui Achaiam
missus a Pompeio obtinebat, Isthmum praemunire insti-
4 tuit, ut Achaia Fufium prohiberet. Calenus Delphos,
Thebas, Orchomenum voluntate ipsarum civitatum rece-
pit, nonnullas urbes per vim expugnavit, reliquas civita-
tes circummissis legationibus amicitia Caesari conciliare
studebat. In his rebus fere erat Fufius occupatus.

1 LVII. Haec cum in Achaia atque apud Dyrrhachium
gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse con-
staret, non oblitus pristini instituti Caesar mittit ad eum
A. Clodium, suum atque illius familiarem, quem ab illo

traditum initio et commendatum in suorum necessariorum
numero habere instituerat. Huic dat litteras mandataque 2
ad eum, quorum haec erat summa: Sese omnia de pace
expertum nihil adhuc arbitrari vitio factum eorum, quos
esse auctores eius rei voluisset, quod sua mandata per-
ferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur.
Scipionem ea esse auctoritate, ut non solum libere, quae 3
probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compel-
lere atque errantem regere posset; praeesse autem suo
nomine exercitui, ut praeter auctoritatem vires quoque
ad coërcendum haberet. Quod si fecisset, quietem Italiae, 4
pacem provinciarum, salutem imperii uni omnes acceptam
relaturos. Haec ad eum mandata Clodius refert, ac pri- 5
mis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad
colloquium non admittitur, castigato Scipione a Favonio,
ut postea confecto bello reperiebamus, infectaque re sese
ad Caesarem recepit.

LVIII. Caesar, quo facilius equitatum Pompeianum 1
ad Dyrrhachium contineret et pabulatione prohiberet, ad-
itus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis
operibus praemunivit castellaque his locis posuit. Pom- 2
peius, ubi nihil profici equitatu cognovit, paucis inter-
missis diebus rursum eum navibus ad se intra munitio-
nes recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo ut foliis ex 3
arboribus strictis et teneris harundinum radicibus con-
tusis equos alerent: frumenta enim, quae fuerant intra
munitiones sata, consumpserant. Cogebantur Corcyra 4
atque Acarnania longo interiecto navigationis spatio pa-
bulum supportare, quoque erat eius rei minor copia, hor-
deo adaugere atque his rationibus equitatum tolerare.
Sed postquam non modo hordeum pabulumque omnibus 5
locis herbaeque desectae, sed etiam frons ex arboribus
deficiebat, corruptis equis macie conandum sibi aliquid
Pompeius de eruptione existimavit.

LVIIII. Erant apud Caesarem *in* equitum numero 1
Allobroges II fratres, Raucillus et Egus, Adbucilli filii,
qui principatum in civitate multis annis obtinuerat, sin-
gulari virtute homines, quorum opera Caesar omnibus

2 Gallicis bellis optima fortissimaque erat usus. His domi
ob has causas amplissimos magistratus mandaverat atque
eos extra ordinem in senatum legendos curaverat agros-
que in Gallia ex hostibus captos praemiaque rei pecunia-
riae magna tribuerat locupletesque ex egentibus fecerat.
3 Hi propter virtutem non solum apud Caesarem in honore
erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur; sed
freti amicitia Caesaris et stulta ac barbara arrogantia
elati despiciebant suos stipendiumque equitum fraudabant
4 et praedam omnem domum avertebant. Quibus illi re-
bus permoti universi Caesarem adierunt palamque de
eorum iniuriis sunt questi et ad cetera addiderunt, fal-
sum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium
averterent.

1 LX. Caesar neque tempus illud animadversionis esse
existimans et multa virtuti eorum concedens rem totam
distulit; illos secreto castigavit, quod quaestui equites
haberent, monuitque, ut ex sua amicitia omnia expecta-
2 rent et ex praeteritis suis officiis reliqua sperarent. Ma-
gnam tamen haec res illis offensionem et contemptionem
ad omnes attulit, idque ita esse, cum ex aliorum obiecta-
tionibus tum etiam ex domestico iudicio atque animi con-
3 scientia intellegebant. Quo pudore adducti et fortasse non
se liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati, disce-
dere a nobis et novam temptare fortunam novasque ami-
4 citias experiri constituerunt. Et cum paucis collocuti
clientibus suis, quibus tantum facinus committere aude-
bant, primum conati sunt praefectum equitum C. Voluse-
num interficere, ut postea bello confecto cognitum est,
ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium videren-
5 tur; postquam id difficilius visum est neque facultas per-
ficiendi dabatur, quam maximas potuerunt, pecunias mu-
tuati, proinde ac suis satisfacere et fraudata restituere
vellent, multis coëmptis equis ad Pompeium transierunt
cum iis, quos sui consilii participes habebant.

1 LXI. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati
et instructi liberaliter magnoque comitatu et multis
iumentis venerant virique fortes habebantur et in honore

apud Caesarem fuerant, quodque novum et praeter con-
suetudinem acciderat, omnia sua praesidia circumduxit
atque ostentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles 2
aut eques a Caesare ad Pompeium transierat, cum paene
cotidie a Pompeio ad Caesarem perfugerent, vulgo vero
universi in Epiro atque Aetolia conscripti milites earum-
que regionum omnium, quae a Caesare tenebantur. Sed 3
hi cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus per-
fectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris de-
siderari videbatur, temporibusque rerum et spatiis loco-
rum et custodiarum varia diligentia animadversa, prout
cuiusque eorum, qui negotiis praeerant, aut natura aut
studium ferebat, haec ad Pompeium omnia detulerunt.

LXII. Quibus ille cognitis eruptionisque iam ante 1
capto consilio, ut demonstratum est, tegimenta galeis mi-
lites ex viminibus facere atque aggerem iubet compor-
tare. His paratis rebus magnum numerum levis armatu- 2
rae et sagittariorum aggeremque omnem noctu in scaphas
et naves actuarias inponit et de media nocte cohortes LX
ex maximis castris praesidiisque deductas ad eam partem
munitionum ducit, quae pertinebat ad mare longissime-
que a maximis castris Caesaris aberat. Eodem naves, 3
quas demonstravimus aggere et levis armaturae militibus
completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habe-
bat, mittit et, quid a quoque fieri velit, praecipit. Ad eas 4
munitiones Caesar Lentulum Marcellinum quaestorem
cum legione VIIII. positum habebat. Huic, quod valetu-
dine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum adiu-
torem summiserat.

LXIII. Erat eo loco fossa pedum XV et vallum contra 1
hostem in altitudinem pedum X, tantundemque eius valli
agger in latitudinem patebat; ab eo intermisso spatio
pedum DC alter conversus in contrariam partem erat
vallus humiliore paulo munitione. Hoc enim superioribus 2
diebus timens Caesar, ne navibus nostri circumveniren-
tur, duplicem eo loco fecerat vallum, ut, si ancipiti proe-
lio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo 3
et continens omnium dierum labor, quod milia passuum

in circuitu [~~munition~~es] XVII erat complexus, perfi-
4 ciendi spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones coniungeret, non-
5 dum perfecerat. Quae res nota erat Pompeio, delata per Allobrogas perfugas, magnumque nostris attulerat incom-
6 modum. Nam ut ad mare II cohortes nonae legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani [~~exercitus adventus extitit~~]; simul navibus circumvecti milites in exteriorem vallum tela iaciebant, fossaeque aggere complebantur, et legionarii interioris munitionis defensores scalis admotis tormentis cuiusque generis telisque terrebant, magnaque multitudo sagittariorum ab utraque
7 parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegimenta galeis
8 inposita defendebant. Itaque cum omnibus rebus nostri premerentur atque aegre resisterent, animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est, atque inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare [navibus expositi] in aversos nostros impetum fecerunt atque ex utraque munitione deiectos terga vertere coëgerunt.

1 LXIIII. Hoc tumultu nuntiato Marcellinus . . cohortes subsidio nostris laborantibus submittit ex castris; quae fugientes conspicatae neque illos suo adventu confirmare
2 potuerunt neque ipsae hostium impetum tulerunt. Itaque quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium terrorem et periculum augebat: hominum enim
3 multitudine receptus impediebatur. In eo proelio cum gravi vulnere esset affectus aquilifer et iam viribus deficeretur, conspicatus equites nostros, *Hanc ego*, inquit, *et vivus multos per annos magna diligentia defendi et nunc moriens eadem fide Caesari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Caesaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur, incolumem-*
4 *que ad eum deferte.* Hoc casu aquila conservatur omnibus primae cohortis centurionibus interfectis praeter principem priorem.

1 LXV. Iamque Pompeiani magna caede nostrorum castris Marcellini adpropinquabant non mediocri terrore

inlato reliquis cohortibus, et M. Antonius, qui proximum
locum praesidiorum tenebat, ea re nuntiata cum cohorti-
bus XII descendens ex loco superiore cernebatur. Cuius
adventus Pompeianos compressit nostrosque firmavit, ut
se ex maximo timore colligerent. Neque multo post Cae- 2
sar significatione per castella fumo facta, ut erat superio-
ris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus
ex praesidiis eodem venit. Qui cognito detrimento cum 3
animadvertisset Pompeium extra munitiones egressum,
ut libere pabulari posset nec minus aditum navibus ha-
beret, commutata ratione belli, quoniam propositum non
tenuerat, castra secundum mare iuxta Pompeium munire
iussit.

LXVI. Qua perfecta munitione animadversum est a 1
speculatoribus Caesaris, cohortes quasdam, quod instar
legionis videretur, esse post silvam et in vetera castra
duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus nona 2
Caesaris legio cum se obiecisset Pompeianis copiis atque
opere, ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco
posuit. Haec silvam quandam contingebant neque lon- 3
gius a mari passibus CCC aberant. Post mutato consilio 4
quibusdam de causis Caesar paulo ultra eum locum castra
transtulit, paucisque intermissis diebus eadem Pompeius
occupaverat et, quod eo loco plures erat legiones habitu-
rus, relicto interiore vallo maiorem adiecerat munitio-
nem. Ita minora castra inclusa maioribus castelli atque 5
arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sini- 6
stro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus
CCCC, quo liberius a periculo milites aquarentur. Sed 7
is quoque mutato consilio quibusdam de causis, quas com-
memorari necesse non est, eo loco excesserat. Ita com-
plures dies manserant castra; munitiones quidem omnes
integrae erant.

LXVII. Eo signo legionis inlato, speculatores Cae- 1
sari renuntiarunt. Hoc idem visum ex superioribus qui-
busdam castellis confirmaverunt. Is locus aberat a novis
Pompei castris circiter passus quingentos. Hanc legio- 2
nem sperans Caesar se opprimere posse et cupiens eius

diei detrimentum sarcire reliquit in opere cohortes duas,
quae speciem munitionis praeberent; ipse diverso itinere,
quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero
XXXIII, in quibus erat legio nona multis amissis centu-
rionibus deminutoque militum numero, ad legionem Pom-
3 pei castraque minora duplici acie eduxit. Neque eum
prima opinio fefellit. Nam et pervenit, priusquam Pom-
peius sentire posset, et tametsi erant munitiones castro-
rum magnae, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeri-
4 ter adgressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat obie-
ctus portis ericius. Hic paulisper est pugnatum, cum
inrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, for-
tissime Tito Pulione, cuius opera proditum exercitum
5 C. Antoni demonstravimus, e loco propugnante. Sed ta-
men nostri virtute vicerunt excisoque ericio primo in
maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclu-
sum maioribus castris, inruperunt et, quod eo pulsa legio
sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.
1 LXVIII. Sed fortuna, quae plurimum potest cum in
reliquis rebus tum praecipue in bello, parvis momentis
magnas rerum commutationes efficit; ut tum accidit.
2 Munitionem, quam pertinere a castris ad flumen supra
demonstravimus, dextri Caesaris cornus cohortes igno-
rantia loci sunt secutae, cum portam quaererent castro-
3 rumque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod cum
esset animadversum, coniunctam esse flumini, prorutis
munitionibus defendente nullo transcenderunt, omnisque
noster equitatus eas cohortes est secutus.
1 LXVIIII. Interim Pompeius hac satis longa interiecta
mora et re nuntiata V legiones ab opere deductas sub-
sidio suis duxit; eodemque tempore equitatus eius nostris
equitibus adpropinquabat, et acies instructa a nostris,
qui castra occupaverant, cernebatur, omniaque sunt subito
2 mutata. Legio Pompeiana celeris spe subsidii confirmata
ab decumana porta resistere conabatur atque ultro in no-
stros impetum faciebat. Equitatus Caesaris, quod angusto
itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens ini-
3 tium fugae faciebat. Dextrum cornu, quod erat a sinistro

seclusum, terrore equitum animadverso, ne intra munitionem opprimeretur, ea parte, quam proruerat, sese recipiebat, ac plerique ex his, ne in angustias inciderent, *ex* X pedum munitione se in fossas praecipitabant, primisque oppressis reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, cum ex 4
vallo Pompeium adesse et suos fugere cernerent, veriti, ne angustiis intercluderentur, cum extra et intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptu sibi consulebant, omniaque erant tumultus, timoris, fugae plena, adeo ut, cum Caesar signa fugientium manu prenderet et consistere iuberet, alii dimissis *locis a*equis eodem cursu [con-] fugerent, alii [ex] metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret.

LXX. His tantis malis haec subsidia succurrebant, 1
quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, credo, quod haec praeter spem acciderant eius, qui paulo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus adpropinquare aliquamdiu non audebat, equitesque eius angustiis [portis], atque his ab Caesaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parvae res magnum in utramque partem momentum 2
habuerunt. Munitiones enim a castris ad flumen perductae expugnatis iam castris Pompei propriam expeditamque Caesaris victoriam interpellaverunt, eadem res celeritate insequentium tardata nostris salutem attulit.

LXXI. Duobus his unius diei proeliis Caesar desideravit milites DCCCCLX et *equites* ..... Tuticanum Gallum, senatoris filium, notos equites Romanos C. Fleginatem Placentia, A. Granium Puteolis, M. Sacrativirum Capua, tribunos militum et centuriones XXXII; sed horum 2
omnium pars magna in fossis munitionibusque et fluminis ripis oppressa suorum in terrore ac fuga sine ullo vulnere interiit; signaque sunt militaria amissa XXXII. Pompeius eo proelio imperator est appellatus. Hoc no- 3
men optinuit, atque ita se postea salutari passus neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureae praetulit. At Labienus, cum ab eo im- 4

petravisset, ut sibi captivos tradi iuberet, omnes productos ostentationis, ut videbatur, causa, quo maior perfugae fides haberetur, commilitones appellans et magna verborum contumelia interrogans, solerentne veterani milites fugere, in omnium conspectu interfecit.

1 LXXII. His rebus tantum fiduciae ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed
2 vicisse iam viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci atque angustias praeoccupatis castris et ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscisum in duas partes exercitum, cum altera alteri auxilium ferre non posset, causae fuisse cogitabant.
3 Non ad haec addebant, non [ex] concursu acri facto, non proelio dimicatum, sibique ipsos multitudine atque angustiis maius attulisse detrimentum, quam ab hoste acce-
4 pissent. Non denique communis belli casus recordabantur, quam parvulae saepe causae vel falsae suspicionis vel terroris repentini vel obiectae religionis magna detrimenta intulissent, quotiens vel ducis vitio vel culpa tribuni in exercitu esset offensum; sed, proinde ac si virtute vicissent neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama ac litteris victoriam eius diei concelebrabant.

1 LXXIII. Caesar a superioribus consiliis depulsus omnem sibi commutandam belli rationem existimavit.
2 Itaque uno tempore praesidiis omnibus deductis et oppugnatione dimissa coactoque in unum locum exercitu contionem apud milites habuit hortatusque est, ne ea, quae accidissent, graviter ferrent, neve his rebus terrerentur multisque secundis proeliis unum adversum et id medio-
3 cre opponerent. Habendam fortunae gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent, quod duas Hispanias bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus pacavissent, quod finitimas frumentariasque provincias in potestatem redegissent; denique recordari debere, qua felicitate inter medias hostium classes oppletis non solum portibus, sed etiam litoribus omnes
4 incolumes essent transportati. Si non omnia caderent

secunda, fortunam esse industria sublevandam. Quod
esset acceptum detrimenti, cuiusvis potius quam suae cul-
pae debere tribui. Locum se aecum ad dimicandum de- 5
disse, potitum esse hostium castris, expulisse ac supe-
rasse pugnantes. Sed sive ipsorum perturbatio sive error
aliquis sive etiam fortuna partam iam praesentemque
victoriam interpellavisset, dandam omnibus operam, ut
acceptum incommodum virtute sarciretur. Quod si esset 6
factum, detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergo-
viam accidisset, atque ei, qui ante dimicare timuissent,
ultro se proelio offerrent.

LXXIIII. Hac habita contione nonnullos signiferos 1
ignominia notavit ac loco movit. Exercitui quidem omni 2
tantus incessit ex incommodo dolor tantumque studium
infamiae sarciendae, ut nemo aut tribuni aut centurionis
imperium desideraret et sibi quisque etiam poenae loco
graviores inponeret labores, simulque omnes arderent
cupiditate pugnandi, cum superioris etiam ordinis non-
nulli ratione permoti manendum eo loco et rem proelio
committendam existimarent. Contra ea Caesar neque sa- 3
tis militibus perterritis confidebat spatiumque interponen-
dum ad recreandos animos putabat, *et* relictis munitioni-
bus magnopere rei frumentariae timebat.

LXXV. Itaque nulla interposita mora sauciorum modo 1
et aegrorum habita ratione impedimenta omnia silentio
prima nocte ex castris Apolloniam praemisit. Haec con-
quiescere ante iter confectum vetuit. His una legio missa
praesidio est. His explicitis rebus duas in castris legio- 2
nes retinuit, reliquas de quarta vigilia compluribus por-
tis eductas eodem itinere praemisit parvoque spatio in-
termisso, ut et militare institutum servaretur et quam
serissime eius profectio cognosceretur, conclamari iussit
statimque egressus et novissimum agmen consecutus ce-
leriter ex conspectu castrorum discessit. Neque vero 3
Pompeius cognito consilio eius moram ullam ad inse-
quendum intulit, sed eadem spectans, si itinere impedi-
tos perterritos deprehendere posset, exercitum e castris
eduxit equitatumque praemisit ad novissimum agmen

demorandum, neque consequi potuit, quod multum expe-
4 dito itinere antecesserat Caesar. Sed cum ventum esset
ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecu-
5 tus equitatus novissimos proelio detinebat. Huic suos
Caesar equites opposuit expeditosque antesignanos ad-
miscuit CCCC, qui tantum profecerunt, ut equestri proe-
lio commisso pellerent omnes compluresque interficerent
ipsique incolumes se ad agmen reciperent.

1 LXXVI. Confecto iusto itinere eius diei, quod pro-
posuerat Caesar, traductoque exercitu flumen Genusum
in veteribus suis castris contra Asparagium consedit mili-
tesque omnes intra vallum castrorum continuit equitatum-
que per causam pabulandi emissum confestim decumana
2 porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pom-
peius confecto eius diei itinere in suis veteribus castris
3 ad Asparagium consedit. Eius milites, quod ab opere
integris munitionibus vacabant, alii lignandi pabulandi-
que causa longius progrediebantur, alii, quod subito con-
silium profectionis ceperant magna parte impedimentorum
et sarcinarum relicta, ad haec repetenda invitati propin-
quitate superiorum castrorum depositis in contubernio
4 armis vallum relinquebant. Quibus ad sequendum inpe-
ditis Caesar, quod fore providerat, meridiano fere tem-
pore signo profectionis dato exercitum educit duplicato-
que eius diei itinere VIII milia passuum ex eo loco pro-
cedit; quod facere Pompeius discessu militum non potuit.

1 LXXVII. Postero die Caesar similiter praemissis
prima nocte impedimentis de quarta vigilia ipse egredi-
tur, ut, si qua esset imposita dimicandi necessitas, subi-
tum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis
2 fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis
fluminibus atque impeditissimis itineribus nullum accipe-
3 ret incommodum. Pompeius primi diei mora inlata et
reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se ma-
gnis itineribus extenderet et praegressos consequi cupe-
ret, quarto die finem sequendi fecit atque aliud sibi con-
silium capiendum existimavit.

1 LXXVIII. Caesari ad saucios deponendos, stipendium

exercitui dandum, socios confirmandos, praesidium urbibus relinquendum necesse erat adire Apolloniam. Sed 2
his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timens Domitio, ne adventu Pompei praeoccuparetur, ad eum omni celeritate et studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus 3
explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abstractum pari condicione belli secum decertare cogeret; si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur; si Apolloniam Oricumque oppugnare et se omni marituma ora excludere conaretur, obsesso Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque praemissis nuntiis ad Cn. Domitium Cae- 4
sar scripsit et, quid fieri vellet, ostendit praesidioque Apolloniae cohortibus IIII, Lissi I, III Orici relictis, quique erant ex vulneribus aegri, depositis per Epirum atque Athamaniam iter facere coepit. Pompeius quoque 5
de Caesaris consilio coniectura iudicans ad Scipionem properandum sibi existimabat: si Caesar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora marituma Oricoque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia expectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium adgrederetur.

LXXVIIII. His de causis uterque eorum celeritati 1
studebat, et suis ut esset auxilio, et ad opprimendos adversarios ne occasioni temporis deesset. Sed Caesarem 2
Apollonia a directo itinere averterat; Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit 3
etiam ex improviso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariae causa ab eo discesserat et Heracliam [Senticam], quae est subiecta Candaviae, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obicere Pompeio videretur. Haec ad id tempus Caesar ignorabat. Simul a Pompeio 4
litteris per omnes provincias civitatesque dimissis proelio ad Dyrrhachium facto latius inflatiusque multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Caesarem

paene omnibus copiis amissis. Haec itinera infesta red-
diderat, haec civitates nonnullas ab eius amicitia averte-
5 bat. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus
a Caesare ad Domitium et a Domitio ad Caesarem nulla
6 ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Raucilli
atque Egi familiares, quos perfugisse ad Pompeium de-
monstravimus, conspicati in itinere exploratores Domitii,
seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella
gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, expo-
suerunt et Caesaris profectionem, adventum Pompei do-
7 cuerunt. A quibus Domitius certior factus vix IIII hora-
rum spatio antecedens hostium beneficio periculum vita-
vit et ad Aeginium, quod est obiectum [oppositumque]
Thessaliae, Caesari venienti occurrit.

1 LXXX. Coniuncto exercitu Caesar Gomphos perve-
nit, quod est oppidum primum Thessaliae venientibus ab
Epiro; quae gens paucis ante mensibus ultro ad Caesa-
rem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus utere-
2 tur, praesidiumque ab eo militum petierat. Sed eo fama
iam praecurrerat, quam supra docuimus, de proelio Dyr-
3 rhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Andro-
sthenes, praetor Thessaliae, cum se victoriae Pompei co-
mitem esse mallet quam socium Caesaris in rebus adver-
sis, omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum
in oppidum cogit portasque praecludit et ad Scipionem
Pompeiumque nuntios mittit, ut sibi subsidio veniant: se
confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur;
4 longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio
discessu exercituum ab Dyrrhachio cognito Larisam legio-
nes adduxerat; Pompeius nondum Thessaliae adpropin-
5 quabat. Caesar castris munitis scalas musculosque ad
repentinam oppugnationem fieri et crates parari iussit.
6 Quibus rebus effectis cohortatus milites docuit, quantum
usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam
potiri oppido pleno atque opulento, simul reliquis civita-
tibus huius urbis exemplo inferre terrorem et id fieri ce-
7 leriter, priusquam auxilia concurrerent. Itaque usus sin-
gulari militum studio eodem, quo venerat, die post horam

nonam oppidum altissimis moenibus oppugnare adgressus ante solis occasum expugnavit et ad diripiendum militibus concessit, statimque ab oppido castra movit et Metropolim venit, sic ut nuntios expugnati oppidi famamque antecederet.

LXXXI. Metropolitae primum eodem usi consilio 1
isdem permoti rumoribus portas clauserunt murosque armatis compleverunt, sed postea casu civitatis Gomphensis cognito ex captivis, quos Caesar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligen- 2
tissime conservatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium nulla Thessaliae fuit civitas praeter Larisaeos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Caesari pareret atque imperata faceret. Ille ido- 3
neum locum in agris nactus, quo prope iam matura erant *frumenta*, ibi adventum expectare Pompei eoque omnem belli rationem conferre constituit.

LXXXII. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam 1
pervenit contionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias, Scipionis milites cohortatur, ut parta iam victoria praedae ac praemiorum velint esse participes, receptisque omnibus in una castra legionibus suum cum Scipione honorem partitur classicumque apud eum cani et alterum illi iubet praetorium tendi. Auctis copiis 2
Pompei duobusque magnis exercitibus coniunctis pristina omnium confirmatur opinio et spes victoriae augetur, adeo ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur, et, si quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio et consulares praetoriosque servorum habere numero dicerent. Iamque inter se 3
palam de praemiis ac sacerdotiis contendebant in annosque consulatum definiebant, alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Caesaris, petebant; magnaque inter 4
eos in consilio fuit controversia, oporteretne Lucili Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis praetoriis absentis rationem haberi, cum eius necessarii fidem implorarent Pompei, praestaret, quod pro-

ficiscenti recepisset, ne per eius auctoritatem deceptus
videretur, reliqui, in labore pari ac periculo ne unus
omnes antecederet, recusarent.

1 LXXXIII. Iam de sacerdotio Caesaris Domitius, Sci-
pio Spintherque Lentulus cotidianis contentionibus ad
gravissimas verborum contumelias palam descenderunt,
cum Lentulus aetatis honorem ostentaret, Domitius urba-
nam gratiam dignitatemque iactaret, Scipio adfinitate
2 Pompei confideret. Postulavit etiam L. Afranium prodi-
tionis exercitus Acutius Rufus apud Pompeium, quod
3 gestum in Hispania diceret. Et L. Domitius in consilio
dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad
iudicandum iis, qui ordinis essent senatorii belloque una
cum ipsis interfuissent sententiasque de singulis ferrent,
qui Romae remansissent quique intra praesidia Pompei
fuissent neque operam in re militari praestitissent: unam
fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent,
alteram, qui capitis damnarent, tertiam, qui pecunia
4 multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis aut
de praemiis pecuniae aut de persequendis inimicitiis age-
bant nec, quibus rationibus superare possent, sed quem-
admodum uti victoria deberent, cogitabant.

1 LXXXIIII. Re frumentaria praeparata confirmatis-
que militibus et satis longo spatio temporis a Dyrrhachi-
nis proeliis intermisso, quo satis perspectum habere mi-
litum animum videretur, temptandum Caesar existimavit,
quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimican-
2 dum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit aciem-
que instruxit, primo suis locis pauloque a castris Pompei
longius, continentibus vero diebus, ut progrederetur a
castris suis collibusque Pompeianis aciem subiceret. Quae
3 res in dies confirmatiorem eius exercitum efficiebat. Su-
perius tamen institutum in equitibus, quod demonstravi-
mus, servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset
inferior, adulescentes atque expeditos ex antesignanis
electis [milites] ad pernicitatem armis inter equites proe-
liari iuberet, qui cotidiana consuetudine usum quoque
4 eius generis proeliorum perciperent. His erat rebus

effectum, ut equitum mille etiam apertioribus locis VII
milium Pompeianorum inpetum, cum adesset usus, susti-
nere auderent neque magnopere eorum multitudine ter-
rerentur. Namque etiam per eos dies proelium secun- 5
dum equestre fecit atque unum Allobrogem ex duobus,
quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum qui-
busdam interfecit.

LXXXV. Pompeius, qui castra in colle habebat, ad 1
infimas radices montis aciem instruebat, semper, ut vi-
debatur, expectans, si iniquis locis Caesar se subiceret.
Caesar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium 2
existimans hanc sibi commodissimam belli rationem iu-
dicavit, uti castra ex eo loco moveret semperque esset
in itineribus, haec spectans, ut movendis castris pluri-
busque adeundis locis commodiore re frumentaria utere-
tur, simulque in itinere ut aliquam occasionem dimicandi
nancisceretur et insolitum ad laborem Pompei exercitum
cotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, 3
signo iam profectionis dato tabernaculisque detensis ani-
madversum est, paulo ante extra cotidianam consuetudi-
nem longius a vallo esse aciem Pompei progressam, ut
non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Caesar 4
apud suos, cum iam esset agmen in portis, *Differendum
est,* inquit, *iter in praesentia nobis et de proelio cogitan-
tum, sicut semper depoposcimus. Animo simus ad di-
micandum parati; non facile occasionem postea reperie-
mus:* confestimque expeditas copias educit.

LXXXVI. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, 1
suorum omnium hortatu statuerat proelio decertare. Nam-
que etiam in consilio superioribus diebus dixerat, prius-
quam concurrerent acies, fore uti exercitus Caesaris pel-
leretur. Id cum essent plerique admirati, *Scio me,* inquit, 2
*paene incredibilem rem polliceri; sed rationem consilii
mei accipite, quo firmiore animo in proelium prodeatis.
Persuasi equitibus nostris, idque mihi facturos confir-* 3
*maverunt, ut, cum propius sit accessum, dextrum Cae-
saris cornu ab latere aperto adgrederentur et circum-
venta ab tergo acie prius perturbatum exercitum pelle-*

4 *rent, quam a nobis telum in hostem iaceretur. Ita sine*
periculo legionum et paene sine vulnere bellum conficie-
mus. Id autem defficile non est, cum tantum equitatu
5 *valeamus.* Simul denuntiavit, ut essent animo parati in
posterum et, quoniam fieret dimicandi potestas, ut saepe
cogitavissent, ne usu manuque reliquorum opinionem
fallerent.

1 LXXXVII. Hunc Labienus excepit et, cum Caesaris
copias despiceret, Pompei consilium summis laudibus ef-
ferret, *Noli,* inquit, *existimare, Pompei, hunc esse exer-*
2 *citum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus*
interfui proeliis, neque temere incognitam rem pronun-
tio. Perexigua pars illius exercitus superest; magna
pars deperiit, quod accidere tot proeliis fuit necesse,
multos autumni pestilentia in Italia consumpsit, multi
domum discesserunt, multi sunt relicti in continenti.
3 *An non audistis ex iis, qui per causam valetudinis re-*
4 *manserunt, cohortes esse Brundisi factas? Hae copiae,*
quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore
Gallia sunt refectae, et plerique sunt ex coloniis Trans-
padanis. Ac tamen, quod fuit roboris, duobus proeliis
5 *Dyrrhachinis interiit.* Haec cum dixisset, iuravit, se
nisi victorem in castra non reversurum, reliquosque, ut
6 idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius idem
iuravit; nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare
7 dubitaret. Haec cum facta sunt in consilio, magna spe
et laetitia omnium discessum est; ac iam animo victoriam
praecipiebant, quod de re tanta et a tam perito impera-
tore nihil frustra confirmari videbatur.

1 LXXXVIII. Caesar, cum Pompei castris adpropin-
quasset, ad hunc modum aciem eius instructam animad-
2 vertit. Erant in sinistro cornu legiones duae traditae a
Caesare initio dissensionis ex senatusconsulto; quarum
una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse
3 erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus
Syriacis tenebat. Ciliciensis legio coniuncta cum cohor-
tibus Hispanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in
4 dextro cornu erant collocatae. Has firmissimas se habere

Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cor-
nuaque interiecerat numeroque cohortes CX expleverat.
Haec erant milia XLV, evocatorum circiter duo, quae ex 5
beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant;
quae tota acie disperserat. Reliquas cohortis VII in castris
propinquisque castellis praesidio disposuerat. Dextrum 6
cornu eius rivus quidam impeditis ripis muniebat; quam
ob causam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque
omnes sinistro cornu obiecerat.

LXXXVIIII. Caesar superius institutum servans X. 1
legionem in dextro cornu, nonam in sinistro collocaverat,
tametsi erat Dyrrhachinis proeliis vehementer adtenuata,
et huic sic adiunxit octavam, ut paene unam ex duabus
efficeret, atque alteram alteri praesidio esse iusserat.
Cohortes in acie LXXX constitutas habebat, quae summa 2
erat milium XXII; cohortes duas castris praesidio reli-
querat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media 3
acie Cn. Domitium praeposuerat. Ipse contra Pompeium
constitit. Simul his rebus animadversis, quas demonstra- 4
vimus, timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu
circumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohor-
tes detraxit atque ex his quartam instituit equitatuique
opposuit et, quid fieri vellet, ostendit monuitque, eius diei
victoriam in earum cohortium virtute constare. Simul 5
tertiae aciei totique exercitui imperavit, ne iniussu suo
concurreret: se, cum id fieri vellet, vexillo signum da-
turum.

LXXXX. Exercitum cum militari more ad pugnam 1
cohortaretur suaque in eum perpetui temporis officia
praedicaret, inprimis commemoravit, testibus se militi-
bus uti posse, quanto studio pacem petisset, quae per
Vatinium in colloquiis, quae per Aulum Clodium cum Sci-
pione egisset, quibus modis ad Oricum cum Libone de
mittendis legatis contendisset. Neque se umquam abuti 2
militum sanguine neque rempublicam alterutro exercitu
privare voluisse. Hac habita oratione exposcentibus mi- 3
litibus et studio pugnae ardentibus tuba signum dedit.

LXXXXI. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cae- 1

saris, qui superiore anno apud eum primum pilum in le-
2 gione X. duxerat, vir singulari virtute. Hic signo dato,
Sequimini me, inquit, *manipulares mei qui fuistis, et
vestro imperatori, quam constituistis, operam date.
Unum hoc proelium superest; quo confecto et ille suam
3 dignitatem et nos nostram libertatem recuperabimus.* Si-
mul respiciens Caesarem, *Faciam*, inquit, *hodie, impera-
4 tor, ut aut vivo mihi aut mortuo gratias agas.* Haec cum
dixisset, primus ex dextro cornu procucurrit, atque eum
electi milites circiter CXX voluntarii eiusdem centuriae
sunt prosecuti.

1 LXXXXII. Inter duas acies tantum erat relictum
spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus.
2 Sed Pompeius suis praedixerat, ut Caesaris impetum ex-
ciperent neve se loco moverent aciemque eius distrahi
paterentur; idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur,
ut primus excursus visque militum infringeretur aciesque
distenderetur, atque in suis ordinibus dispositi dispersos
adorirentur; leviusque casura pila sperabat in loco re-
tentis militibus, quam si ipsi inmissis telis occucurrissent,
simul fore, ut duplicato cursu Caesaris milites exanima-
3 rentur et lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem
nulla ratione factum a Pompeio videtur, propterea quod
est quaedam animi incitatio atque alacritas naturaliter
4 innata omnibus, quae studio pugnae incenditur. Hanc
non reprimere, sed augere imperatores debent; neque
frustra antiquitus institutum est, ut signa undique con-
cinerent clamoremque universi tollerent; quibus rebus
et hostes terreri et suos incitari existimaverunt.

1 LXXXXIII. Sed nostri milites dato signo cum infestis
pilis procucurrissent atque animadvertissent, non con-
curri a Pompeianis, usu periti ac superioribus pugnis
exercitati sua sponte cursum represserunt et ad medium
fere spatium constiterunt, ne consumptis viribus adpro-
pinquarent, parvoque intermisso temporis spatio ac rur-
rus renovato cursu pila miserunt celeriterque, ut erat
2 praeceptum a Caesare, gladios strinxerunt. Neque vero
Pompeiani huic rei defuerunt. Nam et tela missa exce-

perunt et impetum legionum tulerunt et ordines conser-
varunt pilisque missis ad gladios redierunt. Eodem tem- 3
pore equites ab sinistro Pompei cornu, ut erat imperatum,
universi procucurrerunt, omnisque multitudo sagittario-
rum se profudit. Quorum impetum noster equitatus non 4
tulit, sed paulatim loco motus cessit, equitesque Pompei
hoc acrius instare et se turmatim explicare aciemque
nostram a latere aperto circumire coeperunt. Quod ubi 5
Caesar animadvertit, quartae aciei, quam instituerat sex
cohortium, dedit signum. Illi celeriter procucurrerunt 6
infestisque signis tanta vi in Pompei equites impetum
fecerunt, ut eorum nemo consisteret omnesque conversi
non solum loco excederent, sed protinus incitati fuga
montes altissimos peterent. Quibus submotis omnes sa- 7
gittarii funditoresque destituti inermes sine praesidio
interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu 8
pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeia-
nis circumierunt eosque a tergo sunt adorti.

LXXXXIIII. Eodem tempore tertiam aciem Caesar, 1
quae quieta fuerat et se ad id tempus loco tenuerat, pro-
currere iussit. Ita cum recentes atque integri defessis 2
successissent, alii autem a tergo adorirentur, sustinere
Pompeiani non potuerunt atque universi terga verterunt.
Neque vero Caesarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quae 3
contra equitatum in quarta acie collocatae essent, initium
victoriae oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pro-
nuntiaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus, 4
ab isdem factae caedes sagittariorum ac funditorum,
ab isdem acies Pompeiana a sinistra parte [erat] cir-
cumita atque initium fugae factum. Sed Pompeius, ut 5
equitatum suum pulsum vidit atque eam partem, cui
maxime confidebat, perterritam animadvertit, aliis quo-
que diffisus acie excessit protinusque se in castra equo
contulit et iis centurionibus, quos in statione ad prae-
toriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent,
Tuemini, inquit, *castra et defendite diligenter, si quid
durius acciderit. Ego reliquas portas circumeo et ca-
strorum praesidia confirmo.* Haec cum dixisset, se in 6

praetorium contulit, summae rei diffidens et tamen even-
tum expectans.

1 LXXXXV. Caesar Pompeianis ex fuga intra vallum
compulsis nullum spatium perterritis dare oportere existi-
mans milites cohortatus est, ut beneficio fortunae uteren-
2 tur castraque oppugnarent. Qui, etsi magno aestu —
nam ad meridiem res erat perducta —, tamen ad omnem
3 laborem animo parati imperio paruerunt. Castra a co-
hortibus, quae ibi praesidio erant relictae, industrie de-
fendebantur, multo etiam acrius a Thracibus barbarisque
4 auxiliis. Nam, qui *ex* acie refugerant milites, et animo
perterriti et lassitudine confecti, missis plerique armis
signisque militaribus magis de reliqua fuga quam de ca-
5 strorum defensione cogitabant. Neque vero diutius, qui
in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere po-
tuerunt, sed confecti vulneribus locum reliquerunt, pro-
tinusque omnes ducibus usi centurionibus tribunisque
militum in altissimos montes, qui ad castra pertinebant,
confugerunt.

1 LXXXXVI. In castris Pompei videre licuit trichilas
structas, magnum argenti pondus expositum, recentibus
cespitibus tabernacula constrata, Lucii etiam Lentuli et
nonnullorum tabernacula protecta edera, multaque prae-
terea, quae nimiam luxuriam et victoriae fiduciam desi-
gnarent, ut facile existimari posset, nihil eos de eventu
eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent vo-
2 luptates. At hi miserrimo ac patientissimo exercitu Cae-
saris luxuriem obiciebant, cui semper omnia ad neces-
3 sarium usum defuissent. Pompeius, iam cum intra vallum
nostri versarentur, equum nactus detractis insignibus
imperatoris decumana porta se ex castris eiecit protinus-
4 que equo citato Larisam contendit. Neque ibi constitit,
sed eadem celeritate paucos suos ex fuga nactus, nocturno
itinere non intermisso, comitatu equitum XXX ad mare
pervenit navemque frumentariam conscendit, saepe, ut
dicebatur, querens, tantum se opinionem fefellisse, ut, a
quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio
fugae facto paene proditus videretur.

LXXXXVII. Caesar castris potitus a militibus con- 1
tendit, ne in praeda occupati reliqui negotii gerendi fa-
cultatem dimitterent. Qua re impetrata montem opere 2
circummunire instituit. Pompeiani, quod is mons erat
sine aqua, diffisi ei loco relicto monte universi iugis eius
Larisam versus se recipere coeperunt. Qua re animad- 3
versa Caesar copias suas divisit partemque legionum in
castris Pompei remanere iussit, partem in sua castra re-
misit, IIII secum legiones duxit commodioreque itinere
Pompeianis occurrere coepit et progressus milia passuum
VI aciem instruxit. Qua re animadversa Pompeiani in 4
quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluc-
bat. Caesar milites cohortatus, etsi totius diei continenti
labore erant confecti noxque iam suberat, tamen muni-
tione flumen a monte seclusit, ne noctu aquari Pompeiani
possent. Quo perfecto opere illi de deditione missis le- 5
gatis agere coeperunt. Pauci ordinis senatorii, qui se
cum iis coniunxerant, nocte fuga salutem petiverunt.

LXXXXVIII. Caesar prima luce omnes eos, qui in 1
monte consederant, ex superioribus locis in planiciem
descendere atque arma proicere iussit. Quod ubi sine 2
recusatione fecerunt passisque palmis proiecti ad terram
flentes ab eo salutem petiverunt, consolatus consurgere
iussit et pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo mi-
nore essent timore, omnes conservavit, militibusque suis
commendavit, ne qui eorum violaretur, neu quid sui desi-
derarent. Hac adhibita diligentia ex castris sibi legiones 3
alias occurrere et eas, quas secum duxerat, in vicem re-
quiescere atque in castra reverti iussit eodemque die
Larisam pervenit.

LXXXXVIIII. In eo proelio non amplius CC milites 1
desideravit, sed centuriones, fortes viros, circiter XXX
amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crasti- 2
nus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os adver-
sum coniecto. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam 3
proficiscens dixerat. Sic enim Caesar existimabat, eo
proelio excellentissimam virtutem Crastini fuisse, optime-
que eum de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exer- 4

citu circiter milia XV cecidisse videbantur, sed in deditionem venerunt amplius milia XXIIII — namque etiam cohortes, quae praesidio in castellis fuerant, sese Sullae dediderunt —, multi praeterea in finitimas civitates refugerunt, signaque militaria ex proelio ad Caesarem sunt
5 relata CLXXX et aquilae VIIII. L. Domitius ex castris in montem refugiens, cum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

1 C. Eodem tempore D. Laelius cum classe ad Brundisium venit eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstravimus, insulam obiectam portui Brundisino
2 tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio praeerat, tectis instructisque scaphis elicuit naves Laelianas atque ex his longius productam unam quinqueremem et minores duas in angustiis portus cepit, itemque per equites dispositos
3 aqua prohibere classiarios instituit. Sed Laelius tempore anni commodiore usus ad navigandum onerariis navibus Corcyra Dyrrhachioque aquam suis subportabat neque a proposito deterrebatur, neque ante proelium in Thessalia factum cognitum aut ignominia amissarum navium aut necessariarum rerum inopia ex portu insulaque expelli potuit.

1 CI. Isdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum et Phoenicum et Cilicum in Siciliam venit, et cum esset Caesaris classis divisa in duas partes, dimidiae parti praeesset P. Sulpicius praetor Vibone ad fretum, dimidiae M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de eius adventu cognosceret, perturbatumque eum nactus nullis custodiis neque ordinibus certis, magno vento et secundo completas onerarias naves taeda et pice et stupa reliquisque rebus, quae sunt ad incendia, in Pomponianam classem inmisit atque omnes naves incendit XXXV, e quibus
2 erant XX constratae. Tantusqe eo facto timor incessit, ut, cum esset legio praesidio Messanae, vix oppidum defenderetur, et nisi eo ipso tempore quidam nuntii de Caesaris victoria per dispositos equites essent allati, ex-
3 istimabant plerique futurum fuisse, uti amitteretur. Sed

opportunissime nuntiis adlatis oppidum est defensum;
Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est
Vibonem, adplicatisque nostris ad terram navibus circiter
XL propter eundem timorem pari atque antea ratione
[egerunt] secundum nactus ventum onerarias naves prae-
paratas ad incendium inmisit, et flamma ab utroque cornu
comprensa naves sunt combustae quinque. Cumque ignis 4
magnitudine venti latius serperet, milites, qui ex veteribus
legionibus erant relicti praesidio navibus ex numero ae-
grorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naves
conscenderunt et a terra solverunt impetuque facto in
Cassianam classem quinqueremis duas, in quarum altera
erat Cassius, ceperunt, sed Cassius exceptus scapha re-
fugit; praeterea duae sunt depressae triremes. Neque 5
multo post de proelio facto in Thessalia cognitum est, ut
ipsis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi a
legatis amicisque Caesaris arbitrabantur. Quibus rebus
cognitis ex his locis Cassius cum classe discessit.

CII. Caesar omnibus rebus relictis persequendum 1
sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes se ex
fuga recepisset, ne rursus copias comparare alias et bel-
lum renovare posset, et quantumcumque itineris equitatu
efficere poterat, cotidie progrediebatur legionemque unam
minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pom- 2
pei nomine Amphipoli propositum, uti omnes eius pro-
vinciae iuniores, Graeci civesque Romani, iurandi causa
convenirent. Sed utrum avertendae suspicionis causa 3
Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fu-
gae consilium occultaret, an novis delectibus, si nemo
premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non
poterat. Ipse ad ancoram una nocte constitit et vocatis 4
ad se Amphipoli hospitibus et pecunia ad necessarios
sumptus corrogata cognito Caesaris adventu ex eo loco
discessit et Mytilenas paucis diebus venit. Biduum tem- 5
pestate retentus navibusque aliis additis actuariis in Cili-
ciam atque inde Cyprum pervenit. Ibi cognoscit, consensu
omnium Antiochensium civiumque Romanorum, qui illic
negotiarentur, arcem captam esse excludendi sui causa

nuntiosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas
civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id
7 si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem
hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, et P.
Lentulo consulari ac nonnullis aliis acciderat Rhodi; qui
cum ex fuga Pompeium sequerentur atque in insulam
venissent, oppido ac portu recepti non erant missisque
ad eos nuntiis, ut ex his locis discederent, contra volun-
8 tatem suam naves solverunt. Iamque de Caesaris adventu
fama ad civitates perferebatur.

1 CIII. Quibus cognitis rebus Pompeius deposito ad-
eundae Syriae consilio pecunia societatis sublata et a
quibusdam privatis sumpta et aeris magno pondere ad
militarem usum in naves inposito duobusque milibus ho-
minum armatis, partim quos ex familiis societatum dele-
gerat, partim a negotiatoribus coëgerat, quosque ex suis
quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium per-
2 venit. Ibi casu rex erat Ptolemaeus, puer aetate, magnis
copiis cum sorore Cleopatra bellum gerens, quam paucis
ante mensibus per suos propinquos atque amicos regno
expulerat; castraque Cleopatrae non longo spatio ab eius
3 castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio
atque amicitia patris Alexandria reciperetur atque illius
4 opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant,
confecto legationis officio liberius cum militibus regis
colloqui coeperunt eosque hortari, ut suum officium Pom-
5 peio praestarent neve eius fortunam despicerent. In hoc
erant numero complures Pompei milites, quos ex eius
exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam traduxe-
rat belloque confecto apud Ptolemaeum, patrem pueri,
reliquerat.

1 CIIII. His tunc cognitis rebus amici regis qui pro-
pter aetatem eius in curatione erant regni, sive timore
adducti, ut postea praedicabant, sollicitato exercitu regio,
ne Pompeius Alexandriam Aegyptumque occuparet, sive
despecta eius fortuna, ut plerumque in calamitate ex ami-
cis inimici existunt, his, qui erant ab eo missi, palam li-
beraliter responderunt eumque ad regem venire iusserunt;

ipsi clam consilio inito Achillam praefectum regium, sin- 2
gulari hominem audacia, et L. Septimium tribunum militum ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his libe- 3
raliter ipse appellatus et quadam notitia Septimii productus, quod bello praedonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis: ibi ab Achilla et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur ab rege et in custodia necatur.

CV. Caesar, cum in Asiam venisset, reperiebat, T. 1
Ampium conatum esse pecunias tollere Epheso ex fano Dianae eiusque rei causa senatores omnes ex provincia evocasse, ut his testibus in summa pecuniae uteretur, sed interpellatum adventu Caesaris profugisse. Ita duobus tem- 2
poribus Ephesiae pecuniae Caesar auxilium tulit..........
Item constabat, Elide in templo Minervae repetitis atque 3
enumeratis diebus, quo die proelium secundum Caesar fecisset, simulacrum Victoriae, quod ante ipsam Minervam conlocatum esset et ante ad simulacrum Minervae spectavisset, ad valvas se templi limenque convertisse.
Eodemque die Antiochiae in Syria bis tantus exercitus 4
clamor et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. 5
Pergami in occultis ac reconditis templi, quo praeter sacerdotes adire fas non est, quae Graeci *ἄδυτα* appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriae, 6
ubi Caesaris statuam consecraverant, palma per eos dies [in tecto] inter coagmenta lapidum ex pavimento extitisse ostendebatur.

CVI. Caesar paucos dies in Asia moratus cum audis- 1
set Pompeium Cypri visum, coniectans, eum Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni reliquasque eius loci opportunitates, cum legione una, quam se ex Thessalia sequi iusserat, et altera, quam ex Achaia a Q. Fufio legato evocaverat, equitibusque DCCC et navibus longis Rhodiis X et Asiaticis paucis Alexandriam pervenit.
In his erant legionibus hominum milia tria CC; reliqui 2
vulneribus ex proeliis et labore ac magnitudine itineris confecti consequi non potuerant. Sed Caesar confisus 3

fama rerum gestarum infirmis auxiliis proficisci non du-
bitaverat, aeque omnem sibi locum tutum fore existimans.
4 Alexandriae de Pompei morte cognoscit atque ibi primum
e nave egrediens clamorem militum audit, quos rex in
oppido praesidii causa reliquerat, et concursum ad se fieri
videt, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo
5 maiestatem regiam minui praedicabat. Hoc sedato tu-
multu crebrae continuis diebus ex concursu multitudinis
concitationes fiebant compluresque milites huius urbis
omnibus partibus interficiebantur.

1 CVII. Quibus rebus animadversis legiones sibi alias
ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus con-
fecerat. Ipse enim necessario etesiis tenebatur, qui navi-
2 gantibus Alexandria sunt adversissimi venti. Interim con-
troversias regum ad populum Romanum et ad se, quod
esset consul, pertinere existimans atque eo magis officio
suo convenire, quod superiore consulatu cum patre Pto-
lemaeo et lege et senatusconsulto societas erat facta,
ostendit, sibi placere, regem Ptolemaeum atque eius soro-
rem Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere et
de controversiis iure apud se potius quam inter se armis
disceptare.

1 CVIII. Erat in procuratione regni propter aetatem
pueri nutricius eius, eunuchus nomine Pothinus. Is pri-
mum inter suos queri atque indignari coepit, regem ad
causam dicendam evocari; deinde adiutores quosdam con-
sili sui nactus ex regis amicis exercitum a Pelusio clam
Alexandriam evocavit atque eundem Achillam, cuius su-
2 pra meminimus, omnibus copiis praefecit. Hunc incita-
tum *a* suis et regis inflatum pollicitationibus, quae fieri
3 vellet, litteris nuntiisque edocuit. In testamento Ptolemaei
patris heredes erant scripti ex duobus filiis maior et ex
duabus filiabus ea, quae aetate antecedebat. Haec uti
fierent, per omnes deos perque foedera, quae Romae fe-
cisset, eodem testamento Ptolemaeus populum Romanum
4 obtestabatur. Tabulae testamenti unae per legatos eius
Romam erant allatae, ut in aerario ponerentur — hae,
cum propter publicas occupationes poni non potuissent,

apud Pompeium sunt depositae —, alterae eodem exem-
plo relictae atque obsignatae Alexandriae proferebantur.

CVIIII. De his rebus cum ageretur apud Caesarem, 1
isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro
controversias regum componere, subito exercitus regius
equitatusque omnis venire Alexandriam nuntiatur. Cae- 2
saris copiae nequaquam erant tantae, ut eis extra oppi-
dum, si esset dimicandum, confideret. Relinquebatur, ut
se suis locis oppido teneret consiliumque Achillae cogno-
sceret. Milites tamen omnes in armis esse iussit regem- 3
que hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet
maximae auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret et,
quid esset suae voluntatis, ostenderet. A quo missi Dios- 4
corides et Serapion, qui ambo legati Romae fuerant
magnamque apud patrem Ptolemaeum auctoritatem habu-
erant, ad Achillam pervenerunt. Quos ille, cum in con- 5
spectum eius venissent, priusquam audiret aut, cuius rei
causa missi essent, cognosceret, corripi atque interfici
iussit; quorum alter accepto vulnere occupatus per suos
pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem 6
ut in sua potestestate haberet, Caesar efficit, magnam
regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans,
et ut potius privato paucorum et latronum quam regio
consilio susceptum bellum videretur.

CX. Erant cum Achilla copiae, ut neque numero 1
neque genere hominum neque usu rei militaris conte-
mnendae viderentur. Milia enim XX in armis habebat. 2
Haec constabant ex Gabinianis militibus, qui iam in con-
suetudinem Alexandrinae vitae ac licentiae venerant et
nomen disciplinamque populi Romani dedidicerant uxo-
resque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant.
Huc accedebant collecti ex praedonibus latronibusque 3
Syriae Ciliciaeque provinciae finitimarumque regionum;
multi praeterea capitis damnati exulesque convenerant.
Fugitivis omnibus nostris certus erat Alexandriae rece- 4
ptus certaque vitae condicio, ut dato nomine militum
essent numero; si quis a domino prehenderetur, consensu
militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa

5 versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi re-
gum amicos ad mortem deposcere, hi bona locupletum
diripere, stipendii augendi causa regis domum obsidere,
regno expellere, alios accersere vetere quodam Alexan-
drini exercitus instituto consuerant. Erant praeterea
6 equitum milia duo. Inveteraverant hi omnes compluribus
Alexandriae bellis, Ptolemaeum patrem in regnum redu-
xerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegy-
ptiis gesserant. Hunc usum rei militaris habebant.
1 CXI. His copiis fidens Achillas paucitatemque mili-
tum Caesaris despiciens occupabat Alexandriam praeter
eam oppidi partem, quam Caesar cum militibus tenebat,
primo impetu domum eius inrumpere conatus; sed Cae-
sar dispositis per vias cohortibus impetum eius sustinuit.
2 Eodemque tempore pugnatum est ad portum, ac longe
3 maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim didu-
ctis copiis pluribus viis pugnabatur, et magna multitudine
navis longas occupare hostes conabantur; quarum erant
L auxilio missae ad Pompeium proelioque in Thessalia
facto domum redierant, illae triremes omnes et quinque-
remes aptae instructaeque omnibus rebus ad navigandum,
praeter has XXII, quae praesidii causa Alexandriae esse
4 consuerant, constratae omnes; quas si occupavissent,
classe Caesari erepta portum ac mare totum in sua pote-
state haberent, commeatu auxiliisque Caesarem prohibe-
5 rent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi
debuit, cum illi celerem in ea re victoriam, hi salutem
6 suam consistere viderent. Sed rem optinuit Caesar omnes-
que eas naves et reliquas, quae erant in navalibus, incen-
dit, quod tam late tueri parva manu non poterat, confe-
stimque ad Pharum navibus milites exposuit.
1 CXII. Pharus est in insula turris magna altitudine,
mirificis operibus extructa; quae nomen ab insula acce-
2 pit. Haec insula obiecta Alexandriae portum efficit; sed
a superioribus regionibus in longitudinem passuum DCCCC
in mare iactis molibus angusto itinere et ponte cum op-
3 pido coniungitur. In hac sunt insula domicilia Aegyptio-
rum et vicus oppidi magnitudine; quaeque ibi cunque

naves inprudentia aut tempestate paulum suo cursu de-
cesserunt, has more praedonum diripere consuerunt. Iis 4
autem invitis, a quibus Pharus tenetur, non potest esse
propter angustias navibus introitus in portum. Hoc tum 5
veritus Caesar hostibus in pugna occupatis militibus[que]
expositis Pharum prehendit atque ibi praesidium posuit.
Quibus est rebus effectum, ut tuto frumentum auxiliaque 6
navibus ad eum subportari possent. Dimisit enim cir-
cum omnes propinquas provincias atque inde auxilia evo-
cavit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut 7
aequo proelio discederetur et neutri pellerentur — id
efficiebant angustiae loci —, paucisque utrimque inter-
fectis Caesar loca maxime necessaria complexus noctu
praemunit. In hoc tractu oppidi pars erat regiae exigua, 8
in quam ipse habitandi causa initio erat inductus, et thea-
trum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum adi-
tusque habebat ad portum et ad reliqua navalia. Has 9
munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro obie-
ctas haberet neu dimicare invitus cogeretur. Interim 10
filia minor Ptolemaei regis vacuam possessionem regn
sperans ad Achillam sese ex regia traiecit unaque bellum
administrare coepit. Sed celeriter est inter eos de prin- 11
cipatu controversia orta, quae res apud milites largitiones
auxit: magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos
conciliabat. Haec dum apud hostes geruntur, Pothinus, 12
nutricius pueri et procurator regni, in parte Caesaris,
cum ad Achillam nuntios mitteret hortareturque, ne ne-
gotio desisteret neve animo deficeret, indicatis depre-
hensisque internuntiis a Caesare est interfectus. Haec
initia belli Alexandrini fuerunt.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.